

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Arhiivinduse osakond

TOIVO KIKKAS

Võitlusvõime eesti sõdurite ja ohvitseride sõjakogemuses 1914-1920

Magistritöö

Juhendajad: PhD Aigi Rahi-Tamm, PhD Ago Pajur

Tartu 2020

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Sõdurite väljaõpe.....	17
1.1. Rahuaegne väljaõpe Vene armees.....	18
1.2. Allohvitseride ettevalmistamine Vene armees.....	21
1.3. Sõjaaegne väljaõpe 1914-1920.....	23
2. Ohvitserkond.....	37
2.1. Sõjaeelne Vene armee ohvitserkond.....	37
2.2. Ohvitseride ettevalmistus 1914-1920.....	40
2.3. Ohvitseride autoriteet sõjas.....	46
3. Võitlusemoraal.....	54
3.1. Juhtide mõju võitlusemoraalile.....	55
3.2. Grupivaim ja kamraadlus.....	60
3.3. Sõjatüdimus.....	63
4. Distsipliin.....	71
4.1. Vene armee distsiplinaarmäärustik.....	71
4.2. Karistused ja välikohtud.....	74
4.3. Distsipliinirikumised väljaõppe ajal.....	82
4.4. Distsipliinirikumised rindel.....	84
Kokkuvõte.....	88
Lisad.....	93
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	99
Summary.....	110

Sissejuhatus

Eesti sõdurid ja ohvitserid teenisid aastatel 1914-1918 Esimeses maailmasõjas Vene armee koosseisus. 1918-1920 teenisid paljuski samad mehed eesti rahvaväes, osaledes Vabadussõjas. Rahvavägi ja selle ohvitserkond kasvas suuresti välja Esimese maailmasõja aegsest Vene armeest.

Võitlusvõime tundmaõppimine on vajalik, sest näitab sõjaväe hakkamasaamist talle antud ülesannetega vastasega võideldes ja selle mõiste näol on tegu ühe aspektiga üldisemast sõjalisest efektiivsusest. Rahvaväe võitlusvõimet mõjutanud tegureid ei ole senises ajalookirjutuses praktiliselt uuritud.¹ Sõja murrangulistele hetkedele või väeosade lahingutegevusele keskenduvad käsitlused on kindlasti olulised, kuid üsna tihti on sõjategevust mõjutanud inimfaktorid neis varju jäänud. Eesti akadeemilises ajalookirjutuses ei ole eesti sõjameeste võitlusvõimet aastatel 1914-1920 eraldi teemana uuritud.

Ajaloolane Karsten Brüggeman on Vabadussõja uurimisperspektiivide puhul aastaid tagasi küsinud, kuidas mõjutas Vene armee kogemus Eesti sõjaväelasi.² Vastuseid on oodatud eesti sõjameeste kogemuste võrdlusele üleminekul Vene armeest ja maailmasõjast rahvaväkke ning Vabadussõtta. Ajaloolane Liisi Esse on pidanud oluliseks Esimese maailmasõja ja Vabadussõja kogemuste kõrvutamist ja neid mõjutanud tegurite võrdlemist. Nii on Esse juhtinud tähelepanu rahvustunde võimalikule mõjule sõduritevahelise kamraadluse tekkel.³ Käesolev uurimus annab ülevaate mõnedest võitlusvõimet mõjutanud teguritest, luues aluse edasiseks tööks, mis võimaldab laialdasemaid ja sügavamaid võitlusvõime võrdlusi Vene armee ja rahvaväe vahel.

Võitlusvõimet mõjutab terve rida tegureid. Käesolevas uurimuses on võitlusvõime mõiste puhul lähtutud tõdemusest, et erinevatel seda teemat käsitlenud autoritel ei ole olemas ühest ja ainuõiget kokkulepet katusmõiste alla kompaktselt kuuluvate tegurite osas, mis välistaks

¹ Erandiks on kapten Mart Haberi väitekiri kõrgemas sõjakoolis. See ei ole kitsalt võetuna ajalookirjutus, küll aga ajalooline uurimus. **Mart Haber**. Eestlane sõdurina: järeltõlge Kaitseväge komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks. Kõrgem Sõjakool 1921-19140 ja selle lõpetanute väitekirjad. Andres Seene (koostaja). Tartu: Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, 2008.

² **Karsten Brüggemann**. Ajalooteadus ja Eesti Vabadussõda – uut uurimisperspektiivi otsides. – *Ajalooline Ajakiri*, 2008, 3 (125), lk 171-184.

³ **Liisi Esse**. Kuidas mõjutas Vene armee rahvuslik taustsüsteem eesti sõdurite sõjakogemust ja rahvusluse arengut Esimeses maailmasõjas? – Esimene maailmasõda ja Eesti. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 22(29). Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014, lk 154.

alternatiivsed käsitlused.⁴ Erinevad autorid on võitlusvõimet käsitledes analüüsinud küll sarnaseid mõjutegureid, mille valimit on mõjutanud nende uurimisteema fookus.

Ameerika sõjaajaloolane Allan Millet on tõdenud, et 20. sajandi alguseni keskenduti võitlusvõimest rääkides väljaõppele, distsipliinile ja n-ö vaimule, mis kätkes endas sõjaväeosade kui gruppide ühtekuuluvustunnet ja jagatud väärtusi.⁵ Vene ajaloolaste hulgas hakati võitlusvõimet mõjutanud inimfaktoreid uurima alles 20. sajandi lõpul, muutes oluliselt seni Vene sõjaajaloo kirjutuses valitsenud uurimisobjekte ja tuues fookusesse inimese sõjas. Vene ajaloolane Aleksandr Astašov on paljude Vene arhiivide materjalidele toetudes püstitanud laiema küsimuse Vene armee sõdurkonna mentaliteedi arengust aastatel 1914-1917. Analüüsides muuhulgas võitlusvõimet mõjutanud teguritena sõdurite motivatsiooni võidelda, distsipliini, propaganda mõju, rinde igapäevaelu ja teisi faktoreid, on ta käsitlenud võitlusvõimet ühe aspektina, kuid mitte katusmõistena.⁶ Vene ajaloolane Jelena Senjavskaja on rõhutanud võitlusvõime olulise tegurina võitlusmoraali, mida mõjutas sõdurite igapäevane eluolu. Näiteks võitluskaaslaste kaotamine, samuti mõjutab moraali ühtekuuluvustunne⁷ ehk grupivaim, mis on tihedalt seotud kamraadlusega.

Milleti hinnangul on Lääne uurijate seas olnud fookuses relvastuse, logistilise toetuse ja kõrgema väejuhatuse efektiivsust analüüsivad käsitlused. Kuna Millet kasutab eri väeliikide võimekuse kohta koondnimetust taktikaline võimekus, siis ideeliselt peaks see endas kätkeva ka väljaõpet.⁸ Võitlusvõimet ja seda mõjutanud tegureid uuriti ka Teise maailmasõja eelses Eestis, eeskätt sõjaväelaste poolt.⁹ Kapten Mart Haber rõhutas vajadust tunda inimest kui „sõjalise organismi algrakku“. Ta käsitles oma 1932. aasta Kõrgema Sõjakooli väitekirjas eesti sõjameeste võitlusvõimet mõjutanud tegurina moraali. Uurimuse esimeses kahes jaos analüüsis ta eesti sõjamehi enne 1918. aastat, käesoleva uurimuse seisukohalt olulisemaks on väitekirja teises jaos analüüsitud Vabadussõda. Rahvaväe väeosade võitlusvõime mõjutajatena uuriti moraali kõrval relvastust, puhkus- ja toitlusküsimusi, juhtide ja juhtimise taset, kaotusi ja

⁴ **Kristin J. H. Braithwaite**. Effective in battle: conceptualizing soldiers' combat effectiveness. – *Defence Studies*, Vol.18, No.1 (2018), P.1; **Edward J. Erickson**. Ottoman Army Effectiveness in World War I. A Comparative Study. London and New York: Routledge, 2007, P. 3.

⁵ **Allan R. Millet**. Combat Effectiveness. – *The Oxford Companion to American Military History*. John Whiteclay Chambers (ed.). Oxford: Oxford University Press, 1999, pp.160-161.

⁶ **А. Б. Асташов**. Русский фронт в 1914 - начале 1917 года: военный опыт и современность. Москва: Новый хронограф, 2015, С.1-11.

⁷ **Е. С. Сенявская**. Психология войны в XX веке. Исторический опыт России (Социальная история России XX века). М.: РОССПЭН, 1999.

⁸ **Allan R. Millet**. Combat Effectiveness, pp.160-161.

⁹ **Edmund Püss**. Hirm võitlusvõimet mõjutava tegurina sõjas ning selle vastu võitlemine. 1932. Kõrgema Sõjakooli väitekirj; RA,ERA.495.12.758; **Richard Maasing**. Moraal ja sõda. Tallinn: Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, 1926.

haigusi. Haberi hinnangul sõltus väeosade võitlusvõime ennekõike sõduritest, kellega väeosa komplekteeriti. Vabatahtlikud olid tema hinnangul paremad võitlejad kui mobiliseeritud.¹⁰

Soome ajaloolane Pasi Tuunainen teoretiseeris võitlusvõime mõiste üle oma uurimuses Soome armee üldisemast sõjalisest efektiivsusest Talvesõja kontekstis. Kuna mitmed Tuunaineni poolt kasutatud käsitlused ei olnud töö kirjutamise hetkel käesoleva uurimuse autorile kättesaadavad, siis tuli toetuda tema kirjeldatule. Ühe näitena on esile toodud ameerika sõjaajaloolase Peter R. Mansoori, kes uuris Ameerika Ühendriikide armee tegevust Teises maailmasõjas Euroopas ja kasutas võitlusvõimet analüüsides järgnevaid inimtegureid – juhtimine, distsipliin, võitlusemoraal ja sõdurite ühtekuuluvustunne. Prantsuse revolutsioonilise armee motivatsiooni ja taktikat uurinud ameerika sõjaajaloolase John A. Lynni puhul märkis ta, et Lynn uuris võitlusvõime raames sõjaväeõigust, motivatsiooni, võitlusemoraali ja sõdurite ühtekuuluvustunnet. Ameerika sõjaajaloolase Trevor N. Dupuy seisukoht oli, et võitlusvõime olulisemad komponendid on juhtimine, väljaõpe, võitlusemoraal ja logistika.¹¹

Üldistatult tuleb tõdeda, et võitlusvõime mõiste võib analüüsitava tegurite osas olla vägagi varieeruv. Kindlasti sõltub see ka vastava allikmaterjali olemasolust ja kättesaadavusest. Käesolevas uurimuses analüüsitud inimtegurite valikul keskendutakse neljale tegurile: väljaõppele, ohvitseride autoriteedile, võitlusemoraalile ja distsipliinile, mille analüüsil on tuginetud sõjameeste egodokumentidele – kirjadele, päevikutele ja mälestustele. Need allikad kajastavad eestlaste sõjakogemusi täpselt sündmuste keskelt. Läbitöötatud käsitlused annavad uuritavatele nähtustele iga peatüki alguses vajaliku raami ja toovad ühtaegu esile antud teemade käsitlemisel esinevad probleemid ja kitsaskohad.

Sõjas osalenute kogemusi tähistatakse laiemalt mõistega sõjakogemus, mis kujuneb isikliku kogemuse ja olemasolevate narratiivide koosmõjuna.¹² Ka sõjakogemust on uuritud läbi eripalgeliste aspektide, sealhulgas armeesiseste suhete kaudu¹³ mis on käesoleva töö keskmeks. Neid kogemusi uuritakse kahe sõja, Esimese maailmasõja ja Vabadussõja võrdluses hõlmates aastaid 1914-1920. Eesti sõjameeste võitlusvõime võrdlev analüüs Vene armee ja rahvaväe

¹⁰ **Mart Haber.** Eestlane sõdurina, lk 199-201, 290.

¹¹ **Pasi Tuunainen.** Finnish Military Effectiveness in the Winter War, 1939-1940. Palgrave Macmillan: United Kingdom, 2016, pp.25-26.

¹² **L. Eglit.** Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas, lk 4.

¹³ Sõjakogemus tähistab terminina sõjameeste läbielamiste kogumit, mis seonduvad sõjaga. **Liisi Eglit.** Kirjad, päevikud ja mälestused eesti sõdurite sõjakogemust kajastavate allikatena. – Eesti ajaloost 19.–20. sajandil. Uurimusi historiograafiast, allikaõpetusest ja insitutsioonidest. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 19 (26). Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2012, lk 213.

näitel otsib vastuseid uurimuses püstitatud küsimustele ja näitab seeläbi, kuidas kajastusid uuritavad tegurid meeste sõjakogemuses.

Käesoleva magistr töö eesmärk on vastata järgmistele küsimustele:

Mille poolest erines rahuaegne Vene armee noorsõdurite väljaõpe sõjaaegsega võrreldes ja kuidas kajastus õpe eesti sõjameeste kogemustes?

Millised väljaõppe funktsioonid jäid sõjaaegse lühendatud õppe tõttu Vene armees ja rahvaväes täitmata ning millega neid kompenseeriti?

Kuidas suutsid endised tsaariarmee ohvitserid ennast rahvaväes autoriteetidena kehtestada?

Millele tugines Vene armees ja rahvaväes distsipliin ning kuidas seda hoida suudeti?

Millised põhjused viisid Vene armees võitlusemoraali kadumiseni ja millised tagasid rahvaväele selle säilimise Vabadussõjas?

Historiograafia

1960. aastatest alates on paljud sõjaajaloolased keskendunud traditsioonilise sõja kulgemise uurimise kõrval varasemast enam sõjameeste väljaõppe, sõja ja ühiskonna vastastikuste mõjude ning teistele taoliste küsimustele. Seda akadeemilist suundumust hakati nimetama „uueks sõjaajalooks“. ¹⁴ Sõdurite väljaõppest, distsipliinist, juhtimisest ja võitlusemoraalist on avaldatud vähem uurimusi, kui võiks arvata ja nimetatud temadest Esimese maailmasõja raames on ilmunud vaid loetud arv akadeemilisi käsitlusi. Inglise ajaloolane Gary Sheffield on uurinud egodokumentidele toetudes Briti armee juhtimist, võitlusemoraali, distsipliini ning sõdurite ja ohvitseride suhteid Esimeses maailmasõjas kasutades allikatena egodokumente. Oma uurimuse põhjal järeldas ta, et Briti armee tugeva võitlusemoraali peamiseks põhjuseks olid sõdurite ja ohvitseride vahelised head suhted. ¹⁵

Inglise sõjaajaloolase Alexander Watsoni võrdlev uurimus Briti ja Saksa armeedest Esimeses maailmasõjas käsitles nooremohvitseride autoriteeti ja selle mõju sõdurkonnale ning andis laiema perspektiivi juhtimise probleemistikust. Watson juhtis tähelepanu nooremohvitseride sõjalise pädevuse mõjule nende usaldusväärsusele sõdurkonna silmis ja ohvitseride alluvusesse

¹⁴ **Andres Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919-1940. Doktoritöö. Juhendaja Ago Pajur. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011, lk 25.

¹⁵ **Gary D. Sheffield.** Leadership in the Trenches: Officer-Man Relations, Morale and Discipline in the British Army in the Era of the First World War. Palgrave Macmillan UK, 2000, P. 198.

negatiivselt suhtumise tagajärgedele.¹⁶ Hew Strachan rõhutas oma artiklis väljaõppe olulisust võitlusemoraali mõjutajana, analüüsides põhjalikult sõjalise ettevalmistuse tagajärgi. Ta rõhutas, et peamine kogemus sõjast 20. sajandil ei ole mitte lahingutes osalemine, vaid enim on levinud kogemus sõjalisest väljaõppest. Kuna Strachan tõdes, et paljud sõjamehed ei jõudnud tõepoolest lahinguväljale, asetus sellest tulenevalt uurimuse fookus väljaõppele.¹⁷ Saksa sõjaajaloolase Thomas Kühne artikkel, mis käsitles sakslastest sõjameeste kogemusi eri riigikordade ajal, andis laiemat ülevaadet sõdurite väljaõppest ja distsipliinist tõdedes, et oma põhiprintsiipidelt ei ole sõjaline ettevalmistus pikema perioodi vältel tugevasti muutunud.¹⁸ See sundis siinkirjutajat rohkem tähelepanu pöörama väljaõppele ja distsipliinile. David French käsitles sõdurkonna sõjalise väljaõppe aluseid, kuid lisas vähe sõjalise ettevalmistuse käigus omandatavale distsipliinile.¹⁹ Tuleb tõdeda, et nii nagu French on mitmed teised sõjaväe distsipliinist kirjutanud autorid viidanud Michel Foucault' käsitlusele.²⁰ Tõenäoliselt on olnud raske distsipliini alustes Foucault'kõrval midagi täiesti uut avastada. Eesti sõjaajaloolane Igor Kopõtin on oma väitekirjas distsipliini defineerimisel samuti tuginenud Foucault' seisukohtadele.²¹

Tsaariarmee sõduritest ja ohvitseridest ei kirjutatud Lääne ajalookirjanduses pikalt kuni viimase ajani, mil avanes juurdepääs allikatele. Ameerika ajaloolase John Bushnelli artikkel, mis põhines paljuski Esimese maailmasõja eelse perioodi kaasaegsete meenutustele, on jätkuvalt asja- ja ajakohase probleemiasetusega, seades üldisema sõjalise võimekuse raames tugeva küsimärgi alla tsaariarmee ettevalmistuse.²² Ameerika ajaloolane Norman Stone, kes on uurinud Vene armee tegevust Esimeses maailmasõjas ja järeldanud tsaariarmee ebaefektiivsust sõja kaotamise peapõhjuseks, nentis 20 aastat peale käsitluse ilmumist, et Lääne ajalookirjanduses pole ikka veel avaldatud uusi uurimusi tsaariarmee reasõduritest.²³ Ameerika ajaloolase David R. Stone'i hiljutine uurimus Vene armeest Esimeses maailmasõjas täiendab

¹⁶ **Alexander Watson.** Enduring the Great War. Combat, Morale and Collapse in the German and British Armies, 1914-1918. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

¹⁷ **Hew Strachan.** Training, Morale and Modern War. – *Journal of Contemporary History*, Vol. 41, No. 2, 2006, pp.211-227.

¹⁸ **Thomas Kühne.** Sõdur. – 20. sajandi inimene. Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt (koostajad). Tartu: Avita, 2019, lk 346-374.

¹⁹ **David French.** Military Identities: The Regiment System, the British Army, and the British People, c.1870-2000. Oxford: Oxford University Press, 2005.

²⁰ **Michel Foucault.** Valvata ja karistada. Vangla sünd. Tartu: Ilmamaa, 2014.

²¹ **Igor Kopõtin.** Rahvuslus ja lojaalsus Eesti sõjaväes vähemusrahvuste näitel 1918-1940. Doktoritöö. Juhendaja Karsten Brüggemann. Tallinn: Tallinna Ülikool, Ajaloo Instituut, 2018.

²² **John Bushnell.** Peasants in Uniform: The Tsarist Army as a Peasant Society. – *Journal of Social History*, Vol.13, No.4 (1980), pp.565-576.

²³ Norman Stone'i teose esmatrükk ilmus 1975. aastal. **Norman Stone.** The Eastern Front, 1914–1917. London: Penguin Books, 1998, P. 11.

tänu uutele andmetele Norman Stone'i klassikalist käsitlust, keskendudes enam sõjategevuse operatiivtasandile.²⁴ Ameerika ajaloolase Sean McMeekini veebruarirevolutsiooni käsitluses on pühendanud peatükk Vene armee olukorrale revolutsiooni eel, milles ta annab ülevaate mõningatest armee probleemidest ning sõdur- ja ohvitserkonna meeleoludest revolutsiooni eelõhtul, tuginedes nii Vene ajaloolaste uuematele töödele kui arhiividokumentidele.²⁵

Vene ajalookirjutuses on viimase kolme aastakümnega pilt muutunud. Esimese maailmasõja järgsetel aastakümnetel keskenduti Vene ajalookirjanduses selle konflikti uurimisel pigem diplomaatiale.²⁶ Lisaks „uue sõjaajaloo“ suundumuse hilisemale jõudmisele Nõukogude ajaloolasteni oli oma osa riigivõimu mõjul, mis määras ära uurimissuunad. Nõukogude Liidu lagunemise järel jõudis uurijate huviorbiiti järjest enam Vene armee põhiosa – lihtsõdurite –, aga ka ohvitseride käekäik.²⁷

Vene ajaloolase Aleksandr Astašovi artiklikogumiku mitmed peatükid aitasid selgitada Vene armee tausta, võitlusmoraali ja mitmeid distsipliini puutuvaid küsimusi, näiteks deserteerumist, pakkudes hea ülevaate nende probleemide ulatusest tsaariarmees. Lisaks on temalt ilmunud uuemaid artikleid, milledest üks käsitles Vene armee välikohtuid. Astašov on üks väheseid Vene ajaloolasi, kes on põhjalikult uurinud Vene sõjaväe seadusi.²⁸ Mihhail Oskin on analüüsinud Vene armee allohvitserkonda ja deserteerumiste probleemi. Oskin on küll kasutusele võtnud uusi arhiivimaterjale, kuid on kohati loobunud viitamisest, eriti lennukamate seisukohtade puhul.²⁹ Sergei Korin on uurinud Vene armee allohvitseri, tehes peensusteni selgeks, milles seisnesid puudujäägid allohvitserkonna sõjalise ettevalmistamise korraldamisel.³⁰ Juri Bahhurini teos tsaariarmee lihtsõduritest, ennekõike nende eluolust Esimeses maailmasõjas aitas mõista, et mitmekülgne olme probleem ei mahu

²⁴ **David R. Stone.** The Russian Army in the Great War: The Eastern Front, 1914-1917. Kansas: University Press of Kansas, 2015.

²⁵ **Sean McMeekin.** Vene revolutsioon: uus ajalugu. Tallinn: Rahva Raamat, 2018.

²⁶ **Tõnu Tannberg.** Eesti mees Vene kroonus, lk 359.

²⁷ Esimese maailmasõja historiograafiast 20. sajandil vt lähemalt nt: **Б. Д. Козенко.** Отечественная историография Первой мировой войны. – *Новая и новейшая история.* № 3, 2001. С. 3-27.

²⁸ **А. Б. Асташов.** Русский фронт в 1914 - начале 1917 года: военный опыт и современность. Москва: Новый хронограф, 2015, С. 7.

²⁹ **М. В. Оськин.** Неизвестные трагедии Первой мировой. Пленные. Дезертиры. Беженцы. Москва: Вече, 2001; **М. В. Оськин.** Унтер-офицерский состав русской армии в период Первой мировой войны. – Военно-исторический журнал № 01, 2014, С. 45-50; **М. В. Оськин.** Русский солдат в окопах Первой мировой. Москва: Вече, 2018.

³⁰ **С. А. Корин.** Подготовка унтер-офицеров сверхсрочной службы в русской армии: 1871-1914 гг. Диссертация. Москва: Воен. акад. Ген. штаба Вооруженных Сил РФ, 2015; **С. А. Корин.** Формирование института унтер-офицеров сверхсрочной службы в русской армии в конце XIX — начале XX века. – *Военно-исторический журнал,* № 11, 2012, С. 3-8; **С. А. Корин.** Подготовка унтер-офицеров сверхсрочной службы в военно-учебных заведениях русской армии в конце XIX — начале XX века. – *Военно-исторический журнал,* № 12, 2012, С. 22-27.

raskestihõlmatavuse tõttu käesolevasse uurimusse, kuigi esialgselt oli soov kaasata töösse ka olmega seonduv. Bahhurini käsitus väejooksikutest tugines paljuski Astašovile, mis demonstreeris siiski desertöörade küsimuse olulisust ja näitas, kui võrd vähe on seda teemat uuritud.³¹ Sõjaajaloolase Sergei Volkovi põhjalik käsitus andis ülevaate Vene armee ohvitserkonna mentaliteedist ja pakkus fooniloovat statistikat ohvitseride ettevalmistamisest sõjakoolides.³² Andrei Ganin täiendas varasemaid uurimusi Vene armee ohvitserkonna kohta, eristades oskuslikult kaadriohvitseride sõjaaegsetest ohvitseridest.³³ Põhjuseid Vene armee mässust Petrogradis veebruarirevolutsiooni ajal aitas paremini mõista Vene ajaloolase Igor Grebeiniki artikkel, kus oli ära toodud rida tegureid sõdur- ja ohvitserkonna lahkukasvamisest 1917. aasta eel.³⁴ Samal teemal pakkus lisandusi Aleksandr Šišov, andes hea võrdlusmaterjali sõdurkonna ja ohvitseride käitumisest revolutsiooni päevil. Eriti olulised olid Šišovi tähelepanekud allohvitseride ja nooremohvitseride rollist mässule õhutamises.³⁵ Oleg Airapetov on Vene armee üldisemate arengute kõrval Esimeses maailmasõjas avanud mitmeid olulisi mõttekohti probleemidest juhtide ja juhtimisega ning moraaliga.³⁶ Dmitri Bušmakovi käsitus pakkus täiendavat informatsiooni Vene armee jalaväe väljaõppest ja andis ülevaate väeosade formeerimisest maailmasõja ajal. Bušmakovi teos on üks informatiivsemaid kokkuvõtteid tsaariarmees Esimese maailmasõja eel ja ajal.³⁷ Oleg Leonovi ja Nikolai Uljanovi käsitus Vene armee jalaväest aitas tänu nende koostatud tabelitele mõista eri liiki jalaväeosade koosseisusid, nende muutumist ja allohvitseride ning ohvitseride osakaalu.³⁸

Eesti sõjameeste armeesiseseid suhteid ja erinevaid võitlusvõimet puudutavaid inimfaktoreid on eesti uurijad seni puudutanud vaid põgusalt laiemate teemakäsitluste raames. Nii on Liisi Esse andnud põgusa ülevaate eestlaste armeesisestest suhetest Esimeses maailmasõjas,³⁹ avades neid ühe faktorina mõjutanud Vene armee rahvuslikku taustsüsteemi.⁴⁰

³¹ Ю. А. Бахурин. Фронт и тыл Великой войны. Москва: Пятый Рим, 2019.

³² С. В. Волков. Русский офицерский корпус. Москва: Центрполиграф, 2003.

³³ А. В. Ганин. Семь "почему" российской Гражданской войны. Москва: Пятый Рим, 2018.

³⁴ И. Н. Гренбёнкин. Разложение российской армии в 1917 г. факторы и акторы процесса. – *Новейшая история России*, 2014, № 3, С. 145-159.

³⁵ А. В. Шубин. Революционный 1917 год. От Февраля к Октябрю. Москва: Академический проект, 2018.

³⁶ О. Р. Айрапетов. Участие Российской империи в Первой мировой войне. 1914. Начало. Москва: Кучково поле, 2014.

³⁷ Д. А. Бушмаков. Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1. Москва: Красивая Книга, 2017.

³⁸ О. Леонов; И. Ульянов. Регулярная пехота. Т. 3. 1855–1918. Москва: Издательство АСТ-ЛТД, 1998.

³⁹ L. Eglit. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas, lk 45-46, 81; L. Eglit. Kirjad, päevikud ja mälestused eesti sõdurite sõjakogemust kajastavate allikatena, lk 219-222.

⁴⁰ L. Esse. Kuidas mõjutas Vene armee rahvuslik taustsüsteem eesti sõdurite sõjakogemust ja rahvusluse arengut Esimeses maailmasõjas, lk 132-155.

Põhjalikumalt on Eesti ajalookirjutuses käsitletud Vene armeed, mille komplekteerimisest andis vajalikud alusteadmised Tõnu Tannbergi käsitus.⁴¹

Mati Kröönström on põhjalikult käsitlenud eestlastest ohvitseride Vene armees ja rahvaväe koosseisus Vabadussõjas oma magistri- ja doktoritöös ning erinevates varasemaid uurimusi täiendanud artiklites. Tema artikkel ohvitseride nappusest Vene armees Esimese maailmasõja ajal juhtis tähelepanu põhjustele, miks ohvitserikorpus oli alamehitatud ja mis tagajärgi see endaga kaasa tõi.⁴²

Rahvusväeosadest kui ülemineku etapist Vene armeest iseseisva armee suunas ei oleks saanud vajalikku ülevaadet ilma Tõnu Tannbergi ja Ago Pajuri poolt põhjalikult kommenteeritud 1. Eesti polgu komitee protokollide publikatsioonita. Teos selgitas polgus valitsevaid meeleolusid ja aitas mõista, mis seisus oli väeosa distsipliin revolutsiooni järel ja Saksa okupatsiooni eelseks ajaks.⁴³ Rahvusväeosade formeerimist ja struktuuri on lahanud Vitali Lokk, kelle töö põhineb nii väeosade dokumentatsioonil kui ka ohvitseride mälestustel.⁴⁴

Rõõm on tõdeda, et viimasel ajal on Vabadussõja kohta ilmunud ridamisi uusi käsitusi, kuid paratamatult ei suuda need katta veel kõiki teemasid. Sealhulgas on jätkuvalt vähest kajastamist leidnud küsimused Rahvaväe võitluse moraalse ja distsipliinist. Reigo Rosenthali uurimuse näol on Vabadussõja üldistest arengutest olemas kaasaegne, laialdastele allikatele põhinev käsitus. Kõrgema väejuhatuse perspektiivi kõrval leiavad põgusalt mainimist ka vägede võitluse moraali ja distsipliini.⁴⁵ Ohvitseride tausta aitas avada Jaak Pihlaku, Mati Straussi ja Ain Krillo monumentaalne kogumik Vabadusristi kavaleridest.⁴⁶ Taavi Minnik uuris oma magistriritöös välikohtute tegevust Vabadussõjas. Kohtumaterjalide kõrval kasutas ta sündmustes osalenute mälestusi.⁴⁷

⁴¹ **Tõnu Tannberg**. Eesti mees Vene kroonus. Uurimusi Baltikumi ja Venemaa sõjaajaloost impeeriumi perioodil 1721–1917. Tartu: Ilmamaa, 2011.

⁴² **Mati Kröönström**. Eesti rahvusest ohvitserid Vene armees 1870-1917. Magistriritöö. Tartu: 1999; **Mati Kröönström**. Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918-1920. Doktoritöö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008; **Mati Kröönström**. Kaptenite ja leitnantide sõda. Eesti sõjaväe juhtkond Vabadussõjas 1918–1920. Tallinn: Tänapäev, 2009; **Mati Kröönström**. Vene armee Esimeses maailmasõjas. Alamehitatud staabid ja polgud. – Esimene maailmasõda ja Eesti. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 22(29). Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014, lk 156-169.

⁴³ 1. Eesti Polgu komitee protokollid 1917–1918. Koost. Ago Pajur, Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2001.

⁴⁴ **Vitali Lokk**. Eesti rahvusväeosad 1917-1918. Formeerimine ja struktuur. Tallinn: Argo, 2008.

⁴⁵ **Reigo Rosenthal**. Laidoner — väejuht. Johann Laidoner kõrgema operatiivjuhi ja strateegia kujundajana Eesti Vabadussõjas. Tallinn: Argo, 2008.

⁴⁶ **Jaak Pihlak; Mati Strauss; Ain Krillo**. Eesti vabaduse risti kavalerid. Viljandi: Viljandi Muuseum, 2016.

⁴⁷ **Taavi Minnik**. Terror ja repressioonid Eesti Vabadussõjas. Magistriritöö. Juhendaja Magnus Ilmjärv. Tallinna Ülikool, Ajaloo Instituut, 2010.

Värskelt ilmunud uus kaheköiteline Vabadussõja üldkäsitlus pakkus tuge taustainformatsiooni osas näiteks kaitsejõudude loomisest, aga ka väga spetsiifilistes küsimustes nagu rahvaväe meeleolu ja välikohtud. Üldkäsitluse eesmärk ei olnud tungida kitsamate teemade spetsiifikasse, samas on käsitlemist leidnud erinevad sõjasündmused, ka need kus avaldus madal võitlusmoraal.⁴⁸

Allikad ja meetodid

Töös on kasutatud allikalise baasina egodokumente, milles on kesksel kohal kaasaegsete hinnangud toimunule läbi isikliku kogemuse. Vene ajaloolane Jelena Senjavskaja on tuginenud ennekõike sõjameeste kirjades ja mälestustes kajastuvale sündmuste keskel kirjapandule sõjakogemuse uurimiseks. Sõjameeste kogemustele tuginesid samuti inglise sõjaajaloolased Alexander Watson ja Gary Sheffield, kes uurisid juhtide mõju ja võitlusmoraali ning Saksa sõjaajaloolane Thomas Kühne, kes on uurinud distsipliini ja kamraadlust.

Käesolevas uurimuses on võitlusvõimet mõjutanud tegureid analüüsitud kolme omaeluloolist žanri – päevikuid, kirju ja mälestusi – koos kasutades. Päevikutes ja kirjades on sõjameeste kogemus edasi antud sündmuste keskelt, mälestustes on seda tehtud pigem tagasivaatavalt. Võitlusvõimet saaks uurida ka väeosade dokumentide abil, kuid Vene armee dokumentatsioon ei asu Eestis, mistõttu ei oleks olnud võimalik seda võrdlemiseks kõrvutada rahvaväe materjalidega.

Soome sõjaajaloolane Ville Kivimäki on oma käsitluses Soome sõdadest nentunud, et enda vahetut elamust üritab inimene mõtestada kogemuseks ja püüab seda sõnaliselt kirjelduseks muuta. Kirjelduses jutustab inimene iseendast ja endaga juhtunust, aga et see kogemus oleks samuti sotsiaalset tähendust omav, siis soovib ta seda tihti jagada teiste inimestega. Sellisel kujul saab kogemus kultuurilise tähenduse, millel on seosed kehtivate ühiskäitlustega ja kindla sotsiaalse kontekstiga. Inimese kogemuses on tähtsal kohal eelnev taust, kuna isiku vanusest, soost, sotsiaalsest klassist ja maailmavaatest sõltuvalt võib sama elamus väga erineva tähenduse saada.⁴⁹ Kogemuse definitsioonile suuresti aluse pannud ameerika antropoloog Edward Brunner on nentunud, et kogemuses eristuvad laiemas mõttes reaalsus, kogemus (kuidas seda reaalsust tajutakse) ja selle väljendamine. Väljendus ei võrdu ilmtingimata reaalsusega, kuna kogetu ei ole alati olnud mõistetav või on vajaka jäänud väljendusoskusest. Eesti sõdurite

⁴⁸ Lauri Vahtre (koostaja ja toimetaja). Eesti Vabadussõja ajalugu I-II. Tallinn: Varrak, 2020.

⁴⁹ Ville Kivimäki. Murdunud meeled. Soome sõdades 1939-1945 vaimselt haavatud sõdurite lugu. Tallinn: Varrak, 2016, lk 11-12.

sõjakogemust Esimeses maailmasõjas uurinud Liisi Esse on seda vaatenurka jaganud.⁵⁰ Esse hinnangul tuleks eestlaste Esimese maailmasõja sõjakogemust vaadata läbi väikerahva prisma, millest tulenevalt on rahvusliku aspekti analüüs möödapääsmatu.⁵¹ Käesolevas töös ei ole rahvussuhteid uurimisobjektiks võetud.

Uurimuse jaoks sai valitud 54 autori tekstid: kuus päevikut, seitse kirjavahetust ja 41 mälestust. Tekstide autorite hulgas olid sõdurkonna esindajad valdavalt vallakoolist omandatud algharidusega, kuid ohvitserkond eelnevalt omandatud keskharidusega. Mobiliseeritud tagavaraväelaste ja maakaitseväelaste kõrval on tekste noorsõduritelt, vabatahtlikelt, kaadriohvitseridelt ja sõjaaegsetelt lipnikelt. Egodokumentide valimisel sai võimalusel jälgitud puutepunkte, et kõrvutada sama väeosa, lahingu ja ühel perioodil sarnases asukohas viibimise kogemusi. Mõnedel juhtudel, näiteks veebruarirevolutsiooni ja Tartu tagavarapataljoni mässu puhul see ka õnnestus.

Kirjad ja päevikud kannavad endas kirjaliku eneseväljenduse vormina üldiselt vahetuid reaktsioone äsjakogetud sündmustele, mis on talletatud igale inimesele omasel moel. Valim esindab valdavalt lihtsõdurite ja nooremohvitseride kogemusi, mis kajastavad enamasti kitsas rindelõigus toimunud arenguid, üldisemast olukorrast puudus neil arusaadavalt ülevaade. Sageli kujundas arvamusi ajalehest loetu ja kuulujutud. Oluliseks mõjuriks oli kirjavahetust kontrolliv tsensuur, mistõttu puudub kirjades tihtilugu kajastatavate sündmuste tausta selgitav informatsioon.⁵²

Üldise foonina on tajutavad erinevad sõjast tingitud pinged, sealhulgas kodust ja lähedastest kaugelviibimine, võõras keskkond ja uute oskuste või teadmiste omandamisega kaasnevad raskused. Sõja järel talletatud mälestused pakuvad vahel rutlevaid kuid teisalt üldistavamaid hinnanguid. Samuti lubasid rahuaja olud tsiviilellu naasnud meestel anda vabamaid hinnanguid kogetu kohta. Nii vahetute kogemuste pea kohesel kirjalikul väljendamisel kui ka hilisematel retrospektiivsetel meenutustel tuleb mõjutajatena arvesse võtta autori tausta, samuti ühiskonna poliitilist ja majanduslikku konteksti ning sotsiaalseid pingeid, mis valitsesid kirjutamise eel ja hetkel.

⁵⁰ **Edward M. Bruner.** Experience and Its Expressions. – The Anthropology of Experience. Ed. by Victor W. Turner, Edward M. Bruner. Chicago: University of Illinois Press, 1986, pp.3-32; Vt ka: **Liisi Eglit.** Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas: võrdlev analüüs sõjaaegsete kirjade ja sõjajärgsete mälestuste põhjal. Magistritöö, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Eesti ajaloo õppetool. 2012, lk 4.

⁵¹ **L. Eglit.** Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas, lk 34.

⁵² Vt lähemalt kirjadest allikatest: **Aigi Rahi; Piret Jõgisuu.** Eesti sõdurite kirjad ajalooallikana. – *Ajalooline Ajakiri* 1998, nr 2 (101).

Hilisemate mälestuste puhul tuleb silmas pidada mõnede autorite soovi minevikku mitte rekonstrueerida, vaid konstrueerida. Kahtlemata võidi ennast tegelikust suurema ohvri või kangelasena näidata ka sõjaaegsetes kirjades. Märkimisväärne vahe seisnes nii sündmuste ajal kui ka hiljem kirjutiste eeldatavas lugejaskonnas, kellele autorid enda teksti adresseerisid. Kui päevikud olid kirjutamise hetkel pea täiesti privaatsed, siis erakirjade puhul oli lugejaskond oluliselt piiratum kui avalike, näiteks ajalehtedes avaldamiseks mõeldud kirjade puhul.⁵³

Tõenäoliselt pidasid mõned mälestuste autorid silmas, millist kuvandit endast luua. Seetõttu varieerus erinevates tekstivormides enesetsensuuri tase märgatavalt. Mälestustes oli enesetsensuuri palju rohkem märgata. Kõigi žanrite puhul on olnud tajutav teatud vaikimine mõnedest, peamiselt autorit negatiivsest küljest näidata võivatest kogemustest, millele võib tekstides leida kaudseid vihjeid.⁵⁴

Peamise allikana kasutatakse käesolevas uurimuses Rahvusarhiivis leiduvaid ja publitseeritud egodokumente. Märkimisväärne osa kasutatud allikatest asub Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjoni arhiivifondis. 1926. aastal asutatud Vabadussõja Ajaloo Komitee (edaspidi VAK) hakkas mälestusi koguma 1927. aasta novembrist.⁵⁵ Sinna kogutud mälestusi ja saadetud materjale on 1580 säilikut, sealhulgas 209 säilikut korrespondentide poolt saadetud originaaldokumente (näiteks Kustas Viitmanni poolt tõenäoliselt tema sõjaaegse päeviku põhjal koostatud mälestused). Töökomisjoni poolt koguti mälestusi ennekõike Vabadussõja ajaloo kirjutamiseks, kuid laiapõhjalise üleskutse tõttu saadeti komisjonile samuti Vene-Jaapani sõja ja Esimese maailmasõja mälestusi ning mõningaid elulugusid.⁵⁶

⁵³ Vt lähemalt päevikutest: **Christa Hämmerle**. Diaries. – Reading Primary Sources. The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History. Dobson, Miriam; Benjamin Ziemann (eds.). Routledge, 2008; **Irina Paperno**. What Can Be Done with Diaries? – *The Russian Review*, Vol. 63, No. 4 (Oct., 2004); **Alexis Peri**. The War Within. Diaries from the Siege of Leningrad. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2017; **Philippe Lejeune**. On Diary. Manoa: The University of Hawai'i Press, 2009.

⁵⁴ Vt lähemalt egodokumentidest: **Liisi Esse**. Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Doktoritöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut. 2016; **Rutt Hinrikus; Tiina Ann Kirss**. Eesti elulookirjutus: antoloogia. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2019; **Jay Winter**. Remembering war: the Great War between memory and history in the 20th century. New Haven: Yale University Press, 2006; Miriam Dobson. Letters. — Reading Primary Sources. The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History. Dobson, Miriam; Benjamin Ziemann (eds.). Routledge, 2008; А.Б. Астахов; П.А. Симмонс. Письма с войны 1914-1917. Москва: Новый хронограф, 2015; **Ian Andrew Isherwood**. British Memoirs and Memories of the Great War. – War Stories. The War Memoir in History and Literature. Dwyer, Philip (Ed.). New York [Oxford]: Berghahn, 2017; **Ian Andrew Isherwood**. Remembering the Great War. Writing and Publishing the Experiences of World War I. London [New York]: I.B.Tauris, 2017; **Philip Dwyer**. Making Sense of the Muddle: War Memoirs and the Culture of Remembering. – War Stories. The War Memoir in History and Literature. Dwyer, Philip (Ed.). New York [Oxford]: Berghahn, 2017.

⁵⁵ Vabadussõja Ajaloo Komitee tööpõhimõtetest vt lähemalt: **Andero Nimmer**. Vabadussõja Ajaloo Komitee (1926-1940). Magistritöö. Tartu 2013.

⁵⁶ Vt lisad, lisa 2. Vabadussõja Ajaloo Komitee üleskutse.

Enamasti olid kirjutajateks sõdurid ja allohvitserid, kelle seas oli nii varasema tsaariarmee kogemusega kui ka esimest korda sõdurina teeninud mehi. Vene armees ohvitserina teeninuid ja selle kogemuse kirja pannuid on vaid kuus. Vabadussõjas ohvitseri auastmes osalenuid on 124 (nende hulka ei ole arvestatud n-ö kompilatsioonid – säilikuid, mis sisaldavad mitme erineva isiku mälestusi).

Suur hulk mälestusi koguti intervjuudena, küsimuste vormis või kirjutati räägitud töökomisjoni liikmete poolt üles. Mõned said posti teel saadetud küsimustikud, millele vastati kirjalikult. Need moodustavad mälestustest enamuse, ulatudes paarist leheküljest mitmesajani. Lühemad meenutused käsitlevad tihti vaid lahinguepisoodide täpsustamisi. Vabadussõja-aegse väljaõppe puhul tuleb nentida, et enam on säilinud mälestusi meestelt, kes sõja puhkedes alles hakkasid esmast sõjalist ettevalmistust omandama.

Lisaks süstemaatiliselt kogutud mälestustele on uurimuses analüüsitud kirjavahetusi, päevikuid ja muid isiklike dokumente. Kategoriseerides mälestusi vastavalt reameeste, allohvitseride ja ohvitseride kaupa selgus, et osad 1930-ndatel mälestusi esitanud ohvitserid olid Esimese maailmasõja või Vabadussõja ajal alamväelase aukraadis, kuid märkisid end mälestusi saates ohvitserideks.

VAKi kogust sai uurimuse jaoks läbi töötatud ja kasutatud sadu eri autorite tekste, neist on töös konkreetselt viidatud kaks päevikut, kuus kirjakogu ja 30 mälestust.⁵⁷ Töö antud VAKi kogu põhjal andmebaasi tegemisega, mis koondab märksõnu ja autorite taustainformatsiooni, jätkub. Uurimistööd sai alustatud VAKi koguga, kuid töö käigus selgus, et vaja on täiendavat materjali ja laiemat isikuteeringi. Selleks, et uurimus oleks laiapõhjalisem, sai hakatud materjali juurde otsima. Kasutatav valim ei ole ammendav, sedalaadi materjali väljasõelumine on pikaajaline töö. Hetkel on allikaline baas siiski piisav, et püsitatud uurimisprobleeme analüüsida.

Teistest fondidest on kasutatud Jaak Rosenbaumi kirjakogu, mis sisaldab kümneid vennale saadetud kirju aastatest 1914-1918. Neist kirjadest oli oodatust vähem kasu, kuna Rosenbaum sai sõja alguses (1914. aastal) raskelt haavata ja viibis pikalt haiglaravil.⁵⁸ Aleksander Ivani mälestused on kirja pandud küll aastakümneid hiljem, kuid käsitlevad tema sõja-aastate kogemusi väga põhjalikult. Kohatine liigne detailsus sundis tema meenutusi kasutades

⁵⁷ Vaata viidatud tekstide autorite isikuandmeid lähemalt lisades: Lisa 1. Tabel.

⁵⁸ Jaak Rosenbaumi isikufond. RA, ERA.3588.

suuremale ettevaatlikkusele.⁵⁹ Elias Kasaku mälestused pakkusid elukutselise ohvitseri tagasivaadet Esimese maailmasõja aastatele.⁶⁰

Sõjameeste taustaga tutvumine nõudis mahukat tööd. Selleks on kasutatud VAK fondis leiduvate isikuankeetide kõrval nende olemasolu korral isiklikke dokumente, ohvitseride teenistuslehti⁶¹, aga samuti Eesti Sõjamuuseumi koostatud eesti ohvitseride andmebaasi.⁶²

Kuna Vabadussõja-aegseid distsiplinaarrikkumisi oli kirja pandud väga vähe, on neid küsimusi analüüsitud võrdlevalt kohtuprotokollides leiduvaga. Põhiliselt tegelesid raskemate rikkumistega välikohtud ja nende materjalid on kõige arvukamad. Vähesemal määral on Vabadussõja-aegsete distsiplinaarrikkumiste kohtuprotokolle kõrgema sõjakohtu materjalide hulgas, tänu fondi väiksusele oli võimalik saada kiire ülevaade materjalist. Peamised süüdistused kätkesid endas juhtumeid, mis kvalifitseerusid otseselt või kaudselt allumatuseks – selliseid oli 53 juhtumit. Tavaliselt kombineerus see mõne teise eksimusega. Enamus süüdistatavaid olid sõdurkonna hulgast. Leidus 38 juhtumit, kus sõjamehed olid väeosast omavoliliselt lahkunud, ning 10 juhtumit, milles süüdistus agiteerimises näiteks Eesti Vabariigi või rahvaväe vastu. Kihutustööd tehti kas siis kaassõdurite taganemisele õhutamiseks või vaenlase poole üleminekuks.⁶³

Väeosade dokumentatsiooni, näiteks lahingupäevikuid on kasutatud mälestustes kirjeldatud rindepisoodide kontrollimiseks.

Uurimuses püstitatud küsimustele vastuste leidmiseks on käesolevas töös rakendatud ennekõike allikate kriitilist analüüsi ja võrdleva analüüsi meetodit.

Töös on kuupäevad kuni 1918. aasta 31. jaanuarini esitatud vana (Juliuse) kalendri järgi, kui ei ole teisiti märgitud.

Töö koosneb sissejuhatusest, neljast alapeatükkideks jagunevast peatükist, kokkuvõttest ja lisadest. Kõiki käesoleva uurimuse raames käsitletavaid võitlusvõimet mõjutanud tegureid analüüsitakse eraldi peatükkides. Esimeses peatükis vaadeldakse rahuaegse Vene armee sõdurkonna väljaõpet, allohvitseride ettevalmistamist ning võrreldakse sõjaaegset väljaõpet Vene armees ja rahvaväes 1914-1920. Järgnevas peatükis antakse põgus ülevaade sõjaeelsest Vene armee ohvitserkonnast, võrreldakse ohvitseride ettevalmistust Vene armees Esimeses

⁵⁹ Pavel Tisler, Põltsamaa kodu-uuriija. RA, ERA.5166.

⁶⁰ Eesti Sõjaveteranide Sõprusühing. RA, ERA.4996.

⁶¹ Sõjavägede Staabi kantselei. RA, ERA.495.

⁶² Eesti ohvitseride andmebaas prosopos.esm.ee [Viimati külastatud: 08.05.2020]

⁶³ Vt lähemalt erinevaid juhtumeid kõrgemas sõjakohtus: RA, ERA.927.

maailmasõjas ja rahvaväes Vabadussõjas ning analüüsitakse ohvitseride autoriteeti sõjas. Kolmas peatükk analüüsib võitlusmoraali, mille fookus on juhtide ja juhtimise, grupivaimu ja kamraadluse ning sõjatüdimuse mõjudel. Neljandas peatükis antakse ülevaade distsiplinaarmäärustikust, karistustest ja välikohtutest ning võrreldakse muutusi eesti sõjameeste distsipliinis Vene armees ja rahvaväes 1914-1920 distsiplinaarrikkumiste näidete varal.

2020. aasta märtsi keskpaigast kuni 11. maini olid Eesti Vabariigis pandeemia tõttu kehtestatud eriolukorra tõttu suletud Rahvusarhiiv ja piiratud ligipääs suuremate raamatukogude hoidlatele, mis osutus töö lõppfaasis uurimist raskendavaks teguriks.

1. Sõdurite väljaõpe

Käesolev peatükk annab sissejuhatuseks ülevaate Vene armee sõdurite rahuaegsest väljaõppest ja allohvitseride ettevalmistamisest ning keskendub siis sõjaaegse väljaõppe võrdlemisele tsaariarmees ja rahvaväes aastatel 1914-1920.

Hew Strachani hinnangul oli väljaõppel üldiselt viis peamist eesmärki. See eristas sõdurid tsiviilisikutest, lõi neis teatava kutseuhkuse. Väljaõpe aitas üksuses luua ühtsus- või ühtekuuluvustunde, õpetas sõdurile taktikalist mõtlemist ja relvakäsitsemise oskust. Õpe aitas mõista uudset tehnoloogiat ning omandada oskused selle kasutamiseks. Väljaõppe väärtus oli suuresti psühholoogiline, valmistades sõdureid ette ootamatusteks, mis võis hävitada üksuse ühtsustunde. Ettevalmistamine tapmiseks pidi aitama üle olla rahuaegse elu normidest. Samuti aitas väljaõpe peletada üksluisest sõjaväeelust tulenevat igavustunnet.⁶⁴ Kindlasti täitis väljaõpe veel ühte olulist eesmärki – see pidi looma ja kinnistama sõjaväelist distsipliini. Esimese maailmasõja aegse väljaõppe tähendus on tänapäeval suuresti sama.

Üksuste ühtsustunde tekkimisele pani aluse jaokaupa mõõdetult tegutsemine – koos marssimine, relvade tundmaõppimine ja taktikaline väljaõpe toimuvad kindla kava järgi. Väljaõppega arendati sõdurite oskuseid ja teostati võimu nende üle, viies sõduri individuaalsuse miinimumini.⁶⁵ Ajaloolase Wanda Wilcoxi hinnangul pidi väljaõpe oma eesmärgi täitmiseks olema lõimitud grupivaimu, ideoloogia ja distsipliiniga, sest vastasel juhul ei pruukinud ka karm sõjaväeline kord meeste sõjas kontrolli all hoidmiseks piisav olla. Mehed, kes olid läbinud intensiivse ja tegelikku lahinguolukorda võimalikult lähedaselt jäljendava väljaõppe, olid kindlamad enda ja oma relvavendade võimetes päris lahingus ellu jääda. Kehva väljaõppega üksused olid lahinguväljal ka madala algatusvõimega.⁶⁶ Kui Strachan leidis, et väljaõpe aitas kaasa grupivaimu loomisele, siis Wilcoxi hinnangust saab välja lugeda, et grupivaim võis tekkida ka muul kujul kui ainult väljaõppe käigus, hoopis sellest eraldi. Nende seisukohtade erinevust on käesolevas uurimuses silmas peetud.

⁶⁴ **H. Strachan.** Training, Morale and Modern War, P.216.

⁶⁵ **M. Foucault.** Valvata ja karistada, lk 237; Vt lähemalt väljaõppe mõjust ühtsustunde tekkimisele: **Anthony King.** The Combat Soldier. Infantry Tactics and Cohesion in the Twentieth and Twenty-First Centuries. Oxford: Oxford University Press, 2019.

⁶⁶ **Vanda Wilcox.** Training, Morale and Battlefield Performance in the Italian Army, 1914-1917. – The Greater War: Other Combatants and Other Fronts, 1914-1918. Jonathan Krause (Ed.). Palgrave Macmillan, 2014, P.177, 194.

Thomas Kühne sõnul on distsipliini harjutamise põhireeglistik jäänud 20. sajandi kestel üldjoontes samaks. Selle eesmärgiks oli hävitada sõdurite tsiviilmaailma identiteet. Esmane muutunud olukorrast tingitud üllatus tabas mehi ümberriietumisel sõjaväevormi.⁶⁷

Väljaõppe võimalike probleemidena tuleb uurida õppe teostamist, instruktoreid ja treenitavate sõjameeste suhtumist. Arvesse tuleb võtta keskkonda, milles õpe toimus ning sellele kulunud aega ja sõdurkonna eeldusi võimalikult kiireks uute teadmiste omandamiseks. Viimane omakorda sõltus sõdurite hariduslikust tasemest ja eestlaste puhul kindlasti ka vene keele oskusest.

1.1. Rahuaegne sõdurite väljaõpe Vene armees

Korralised noorsõdurite teenistusse võtmised toimusid Vene impeeriumis iga aasta sügisel.⁶⁸ Sõdurite teenistus algas kohe sõjalise väljaõppega, jaotudes ajaliselt võrdselt kaheks kuuekuuliseks osaks – talviseks ja suviseks.

Talvisel perioodil asetsevad üksused nende alalises paiknemiskohas, kuid suvel liikusid väljaõppelaagritesse, mis kujutasid oma mitme ruutkilomeetrilise territooriumiga endast sisuliselt trennimiseks mõeldud polügoone.⁶⁹

Noorsõdurite väljaõpe esimene faas ehk talvine periood algas 1. oktoobril ja kestis enamikel meestel aprilli keskpaigani. Erandiks olid need, kes suunati märtsi keskel õpperoodu allohvitserideks õppima.⁷⁰ Talvisel õppeperioodil omandasid noorsõdurid ohvitseride poolt valitud allohvitseride käe all sõjalised baasoskused ja harjutasid rahuaegsete- ja lahingülesannete täitmist. Iga 6-10 noorsõduri kohta oli ette nähtud üks allohvitser, kes pidid väljaõpet saavaid sõdureid toetama ja neile eeskujuks olema. Noorsõdurite talvine algõpe koosnes üksikvõitleja sõjalistest ja füüsilistest harjutustest, relvaõppest ning vahi- ja lahingülesannete täitmisest.⁷¹ Väljaõpe tugines ka erinevatele määrustikele, näiteks riviteenistuse määrustikule, mis kätkes endas sõduri individuaalõpet, rivi ja marssimist.⁷² Noorsõdurid andsid nelja kuu järel vandetöötuse.⁷³

⁶⁷ T. Kühne. Sõdur, lk 351; Vt lähemalt identiteetidest kui omandatavatest pädevustest: **Martin Ehala**. Identiteedimärgid: ühtekuuluvuse anatoomia. Tallinn: Künnamees, 2018.

⁶⁸ T. Tannberg. Eesti mees Vene kroonus, lk 198.

⁶⁹ В. В. Ионов. Подготовка русской армии накануне Первой мировой войны. – *Военно-исторический журнал*, 2004, №10, с. 34-35.

⁷⁰ Д. А. Бушмаков. Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1., С. 158-160.

⁷¹ В. В. Ионов. Подготовка русской армии накануне Первой мировой войны, с. 34.

⁷² Vt lähemalt näiteks: Строевой пехотный устав: высочайше утвержден 6 апреля 1908 г.: с объяснительной к нему запиской: исправлен и дополнен по 15 июля 1916 г. Петроград: Березовский, 1916 (Тип. Брукера).

⁷³ Списки и переписка о призыве новобранцев. 1915. – RA.EAA.78.1.295, l.586.

Vene armee jalaväepolgu koosseisus olid lisaks lihtsõduritega komplekteeritud roodudele täiendava väljaõppega sõduritest koosnevad allüksused.⁷⁴ Esimese aasta talvisele õppeperioodile järgneski väljaõppe polgukomandodes – luure-, side-, kuulipilduja- ja õppekomandos.⁷⁵

Kui sõduri väljaõppe talvises esimeses faasis pidi toimuma algõpe, siis suvel käis ühisõpe jagude, rühmade, roodude ja pataljoni kaupa: 6-8 nädalat roodu, 4 nädalat pataljoni ja 2 nädalat polgu tasandil. Väljaõppe eesmärgiks oli õpetada sõdurid ühiselt tegutsema, et nad seeläbi arendaksid teadmisi, oskusi ja võimeid, edendaksid kiiret taipu, vastupidavust ja osavust. Selle tarvis organiseeriti suvistes välilaagrites ka näiteks tagasihoidlike auhindadega spordivõistlusi. Riviõppe kõrval olid tähtsal kohal relvaõpe talvisel perioodil ja laskeharjutused.⁷⁶

Teisel ja kolmandal teenistusaastal oleks tulnud taasharjutada esimesel aastal omandatud oskusi.⁷⁷ Järgnevalt ülevaade sellest, kuidas ettenähtud väljaõpe tegelikult toimus.

1913. aasta seisuga elas 85% Venemaa rahvastikust külades. Vene armee koosnes Esimese maailmasõja eelõhtul 84-88% ulatuses talupoegadest, mis peegeldab üldiselt tollast ühiskonda.⁷⁸ 1913. aastal oli ligi kolmandik väeteenistusse kutsututest kirjaoskamatud. Maailmasõja puhkedes kasvas kirjaoskamatute hulk Vene armees massilise mobiliseerimise järel ligi 61% sõdurite koguarvust.⁷⁹

Kuigi sõjaväeteenistuses üritati talupoegi harida, andis kirjaoskamatus modernses ja mehhaniseeritud keskkonnas tugevasti tunda. Uus sõjapidamisviis suurtükkide, kuulipildujate ja raadiotega nõudis haritud sõdureid, harimatute talupoegade massi polnud võimalik kiiresti heal tasemel välja õpetada.⁸⁰ Väheses haridusega sõdurid jäid sõjaliste oskuste omandamisel hätta. Sõjalise ettevalmistuse omandamist ei soosinud teisedki tegurid.

Izonov on väitnud, et enne 1904. aastat teeninud sõdurid olid väljaõppe asemel hoopis vahiteenistuses või tegelesid väeosa majandusalaga, saades seeläbi ebapiisava sõjalise

⁷⁴ Vt lähemalt Vene armee eri polkude rahu- ja sõjaagseid koosseise enne ja peale 1914. aastat: **O. Леонов; И. Ульянов.** Регулярная пехота. Т.3. 1855—1918, С. 230-238.

⁷⁵ **Д. А. Бушмаков.** Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1., С. 158.

⁷⁶ **В. В. Ионов.** Подготовка русской армии накануне Первой мировой войны, с. 34-35.

⁷⁷ Samas, с. 34.

⁷⁸ **А. Б. Астахов.** Русский крестьянин на фронтах Первой мировой войны. — *Отечественная история.* 2003. № 2, С. 73.

⁷⁹ **В. В. Ионов.** Подготовка русской армии накануне Первой мировой войны, с. 36.

⁸⁰ **D. R. Stone.** The Russian Army in the Great War, pp.33-37.

ettevalmistuse.⁸¹ Sama olukord valitses maailmasõjale eelnenud aastatel. Väljaõppele mõeldud aega raisati vahiteenistuse kõrval väeosa majandamisele, sest väeosad pidid ennast ise ära majandama. Nii oli riigile odavam.⁸² Venemaal nappis vahendeid armee ülalpidamiseks.⁸³ Noorsõdurid tegelesid esimese nelja kuu intensiivse õppe ja suvise väljaõppe järel pigem kõige muu kui sõjaliste oskuste omandamisega. Bushnell väidab sedagi, et pooled 1. teenistusaasta sõduritest pidid suvise väljaõppe asemel tegelema majandusasjadega ja teine pool veetis suurema osa ajast vahiteenistuses.⁸⁴

Seda, et väeosa majandusel oli tähtis roll, näitab kaadriohvitser Jaak Rosenbaumi kiri Vene-Jaapani sõja algusest. Ohvitseride vähesuse tõttu pidi ta polgus 1904. aastal täitma korraga üheksat ametit, olles rätsepate, seppade ja hospitali ülem, korter-, ehitusmeister, kassahoidja jne.⁸⁵ Kuigi tegu oli sõjaajast tuleneva olukorraga, kinnitab Rosenbaumi kirjutatu, et väeosades oli mingi osa isikkoosseisust ametis rätsepate ja seppadena ning sellisel arvul, et neile oli vaja ohvitserist ülevaatajat. Võiks ju arvata, et ametimehed olid eraldatud lahingumeestest ja et majandusasjadega tegelevate meeste sõjaline väljaõpe oli nõrk, mis teisi sõdureid ei mõjutanud. Kuigi Bushnelli mõni väide tekitab küsitavusi – näiteks teenistuses olnud sõdurite väga kõrge osakaal mõnes mittesõjalises ametis – tundub siiski usutav, et suure osa oma ajast pidid ohvitserid, sealhulgas nooremohvitserid, kulutama administeerimise ja bürokraatliku paberimajanduse peale. See pidi mõjutama nende keskendumist põhitegevusele. Selle tulemusel jagus ohvitseridel vähe entusiasmi väljaõppe läbiviimiseks ning õpe toimus küllalt episoodiliselt.⁸⁶

Nooremohvitseride ametikohal teenivate meeste roll väljaõppe läbiviimisel on 1905. aastani täpsustamata, arvatavalt tegid nad seda, mida väeosa juhtkond teha käskis. Nooremohvitserid kaasati otseselt reameeste ja allohvitseride väljaõppe läbiviimisesse alles Vene-Jaapani sõja järgsete reformidega.⁸⁷ 1900. aasta augustis alamlipnikuks saanud Jaak Rosenbaum on mõni kuu hiljem pärast uude ametisse määramist tõdenud, et sõdurite väljaõpe toimus neil iga päev, välja arvatud pühapäev.⁸⁸ Izonov on üldistavalt nentunud, et rooduülemad ja teised allüksuse

⁸¹ **В. В. Ионов.** Подготовка русской армии накануне Первой мировой войны, с. 35.

⁸² **J. Bushnell.** Peasants in Uniform, pp.567-570.

⁸³ **В. В. Ионов.** Подготовка русской армии накануне Первой мировой войны, с. 36.

⁸⁴ **J. Bushnell.** Peasants in Uniform, pp.567-570.

⁸⁵ T. Tannberg. Ohvitserina Vene armees, lk 254.

⁸⁶ **J. Bushnell.** Peasants in Uniform, pp.567-570.

⁸⁷ **В. В. Ионов.** Подготовка русской армии накануне Первой мировой войны, с. 34.

⁸⁸ Ohvitserina Vene armees, lk 188.

ohvitserid suhtusid noorsõdurite õpetamise kohustusse kergekäeliselt.⁸⁹ Samal seisukohal on ka Bushnell, kes nägi probleemi põhjusena ohvitseride koormatust.⁹⁰

Kõige selle juures tuleb meeles pidada, et maailmasõja eel läbis vaid 30% kõigist kutsealustest tegevteenistuse, mistõttu sõjalise ettevalmistusega reserv oli potentsiaalsest meeste koguarvust vaid kolmandik. Maakaitseväelased tegutsesid kõige sagedamini sügiseste manöövrite eel. Üldise sõjaväelise ettevalmistuse kõrval olid esikohal laskeharjutused. Õppekogunemiste lõppedes korraldati ülevaatus.⁹¹ Maailmasõja puhkedes 1. järgu maakaitseväelasena mobiliseeritud Richard Roht meenutas, et ta viibis maakaitseväelasena eelneval aastal Võrus kuuajalisel õppusel ja rohkem väljaõpet ta ei saanudki.⁹² Seega oli kuu aega kestnud maakaitseväelaste õppekogunemine tegevteenistuse mitmekuulise intensiivse talvise väljaõppega võrreldes väga napp.

Tagavaraväelased (varem sõjaväeteenistuse läbinud mehed), teise järgu vägede (esialgse üldmobilisatsiooni järel formeeritud väeosad)⁹³ allohvitserid ja reamehed said reservis viibimise ajal osaleda kaks korda kuus nädalat kestvatel suurtel õppustel. Kui tingimused seda võimaldasid, siis lülitati ka maakaitseväelased vastavalt sõjaaja koosseisule komplekteeritavatesse väekoondistesse ja nad osalesid ühisõppustel tegevväelaste komando all.⁹⁴

Vene armee sõdurid said maailmasõja eel ebapiisava sõjalise ettevalmistuse, kuna nii nendel kui ka ohvitseridel oli väljaõppe kõrval palju teisi kohustusi. Maakaitseväelased said tegevteenistuse väljaõppega võrreldes veelgi napima ettevalmistuse.

1.2. Allohvitseride ettevalmistamine Vene armees

Allohvitserid olid Vene armee käsuahtelas ohvitseri oluliseks abiliseks väljaõppe läbiviimisel ja korra hoidmisel ning ühendavaks lüliks sõdur- ja ohvitserkonna vahel. Sama, 19. sajandi Vene

⁸⁹ **В. В. Изонов.** Подготовка русской армии накануне Первой мировой войны, с. 35.

⁹⁰ **J. Bushnell.** Peasants in Uniform, pp. 567-570.

⁹¹ **Д. А. Бушмаков.** Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1, С. 161.

⁹² **Richard Roht.** Tsaari ohvitser. Tartu: Птамаа, 2016, lk 14.

⁹³ Vt lähemalt: **О. Р. Айрапетов.** Участие Российской империи в Первой мировой войне. 1915, С.233; **Д. А. Бушмаков.** Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1, С. 189; **Herbert Grabbi.** Maailmasõda. New York: Tallinn: Eesti Akadeemilise Sõjaajaloo Selts, 1996, lk 105.

⁹⁴ **Д. А. Бушмаков.** Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1, С. 161.

sõjateoreetiku kindral Dragomirovi⁹⁵ poolt sõnastatud mõtet on kinnitanud ka Sergei Korin, kes on põhjalikumalt uurinud 19.-20. sajandi Vene armee allohvitseride väljaõpet.⁹⁶

Allohvitseride väljaõpe jagunes maailmasõja eelses Vene armees laias laastus kolmeks – madalama astme (ajateenijatest allohvitseride ettevalmistus, kes arvati ajateenistuse läbimise järel reservi) ettevalmistus polkude õppekomandodes, mille kestvuseks oli seitse ja pool kuud, kõrgema astme õpe kaadriallohvitseridele (üleajateenijatest allohvitserid) vaid Riia õppepataljonis ja üleajateenijatest allohvitseride täiendkoolitus väeosade juures asuvates koolides.⁹⁷ Noorsõdurite väljaõppe läbinud mehed, kellest võisid saada allohvitserid, saadeti eksamite sooritamise järel õppekomandosse, kus järgneva kaheksa kuu jooksul tutvuti allohvitseri teenistuskohuste teoreetiliste ja praktiliste alustega. Arvestades alates sõjaväeteenistuse võtmise ajast ülendati nad aasta hiljem allohvitserideks.⁹⁸

Esimene spetsiaalselt professionaalsete jalaväe allohvitseride väljaõppega tegelev õppeasutus loodi 1887. aastal Riiga. Õppepataljoni eesmärgiks oli koolitada kahe aastaga vanemallohvitseri ja veltveebleid. Sellised õppepataljone plaaniti moodustada iga sõjaväeringkonna juurde, Riia õppepataljon pidi olema n-ö pilootprojekt. 1910. aastal leiti aga, et õppepataljon koolitab aastas liiga vähe allohvitseri ning see suleti. Antud suuna jätkamine oleks eeldanud õppepataljonide asutamist iga armeekorpusse juurde kuid selleks puudus raha ning sõjaministerium rahuldus allohvitseride ettevalmistamisel väeosade juures asuvate koolide ja õppekomandode täienduskoolitusega.⁹⁹

Sergei Korin kirjutab, et väeosade juurde loodi koolid alates 1906. aastast ja need olid mõeldud kaadriallohvitseride täiendõppeks, mille juures tuleb rõhutada kahte aspekti. Tegemist ei olnud uusi allohvitseri koolitava õppeasutusega ja kooli eduka lõpetamise järel saadi võimalus tõusta

⁹⁵ Kindral Mihhail Dragomirov oli mitmete sõjateaduslike teoste autor, 1889. aastast Kiievi sõjaväeringkonna ülem. Vt lähemalt tema teosest: **М. И. Драгомиров**. Избранные труды: Вопросы воспитания и обучения войск. М.: 1956, Военное издательство Министерства обороны СССР.

⁹⁶ Sergei Korin on kaitsnud sellel teemal dissertatsiooni. Vt lähemalt: **С. А. Корин**. Подготовка унтер-офицеров сверхсрочной службы в русской армии: 1871-1914 гг. Москва: 2015, Воен. акад. Ген. штаба Вооруженных Сил РФ.

⁹⁷ **М. В. Оськин**. Унтер-офицерский состав русской армии в период Первой мировой войны. – *Военно-исторический журнал* № 01 2014, С. 45; **С. А. Корин**. Подготовка унтер-офицеров сверхсрочной службы в военно-учебных заведениях русской армии в конце XIX — начале XX века, С. 24.

⁹⁸ **Д. А. Бушмаков**. Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1, С. 158.

⁹⁹ **С. А. Корин**. Подготовка унтер-офицеров сверхсрочной службы в военно-учебных заведениях русской армии в конце XIX — начале XX века, С. 22-24

alamlipniku¹⁰⁰ auastmeni.¹⁰¹ Korini sõnul võisid alamlipnikud täita veltveebli või vanemallohvitseri ülesandeid, kuid mitte kõik ei lõpetanud ettevalmistavat kooli ja jäid nooremallohvitseriks. Kooli läbimata kaadriallohvitserid kõrgema auastmeni tõusta ei saanud.¹⁰²

Allohvitseride kooli valiti üleajateenijaid mitte nende kirjaoskuse, vaid isikuomaduste põhjal. Kuna õppetöö hõlmas palju teooriat, osutus eksami edukas läbimine paljudele ülejökäivaks.¹⁰³

Kokkuvõtvalt tuleb tõdeda, et 1914. aastaks nappis Vene armees vajalikul hulgal üleajateenijatest allohvitseri. Plaanide kohaselt pidanuks neid olema igas roodus kuus, reaalsuses tuli piirduda tavaliselt kahega.¹⁰⁴ Võimalik, et teenistus Vene armee üleajateenijast allohvitserina seostus potentsiaalsetele kandidaatidele madala palga ja viletsa prestiižiga.¹⁰⁵ Seega võis Vene armees jääda puudu suutlikusest motiveerida mehi väeteenistusse jääma, kuid see vajab edasist uurimust.

Suur allohvitseride põud põhjustas distsipliini nõrgenemise Vene armees.¹⁰⁶ Paraku ei ole teada Vene armee tegevteenistuses olnud allohvitseride üldarv 1914. aasta üldmobilisatsiooni eel ega ka nende hulk reservis ja sõjaaegsete koosseisude lõplik vajadus. Samuti ei ole täpseid andmeid allohvitseridest väeliikide kaupa.

1.3. Sõjaaegne väljaõpe 1914-1920

Sõjaaegne kiirkorras läbi viidud sõdurite ja allohvitseride väljaõpe ei ole võrreldav rahuaegse, pikema kestvusega sõjalise ettevalmistusega, seda ka Esimese maailmasõja ja Vabadussõja kontekstis.

1914. aasta suvel puhkenud sõda tõi kaasa kõikide sõdivate riikide armeede plahvatusliku kasvu.

¹⁰⁰ Vt lähemalt alamlipnikest: Tõnu Tannberg (koostaja). Eestlased ilmasõjas. Sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast. Tartu: Rahvusarhiiv, 2015, lk 878; Военная энциклопедия. Том 8. 2004, С.190; **С. А. Корин**. Формирование института унтер-офицеров сверхсрочной службы в русской армии в конце XIX — начале XX века, С. 8.

¹⁰¹ **С. А. Корин**. Подготовка унтер-офицеров сверхсрочной службы в военно-учебных заведениях русской армии в конце XIX — начале XX века, С. 24.

¹⁰² **С. А. Корин**. Формирование института унтер-офицеров сверхсрочной службы в русской армии в конце XIX — начале XX века, С. 5.

¹⁰³ **С. А. Корин**. Подготовка унтер-офицеров сверхсрочной службы в военно-учебных заведениях русской армии в конце XIX — начале XX века, С. 25-27.

¹⁰⁴ **С. А. Корин**. Формирование института унтер-офицеров сверхсрочной службы в русской армии в конце XIX — начале XX века, С. 8.

¹⁰⁵ **David R. Jones**. Imperial Russia's Forces at War. – Military Effectiveness. Volume 1. The First World War. Millett, A.; Murray, W. (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2010, P. 282.

¹⁰⁶ **Н. Н. Головин**. Россия в Первой мировой войне. Москва: Вече, 2014, С. 58-59.

Venemaa kutsus kogu sõja vältel sõjaväeteenistusse enam kui 13 miljonit meest, sealhulgas 4,5 miljonit noorsõdurit ehk ligi kolmandik mobiliseeritute, kellel puudus varasemast sõjaline väljaõpe. Mobiliseeritute hulgas oli ligi 80 000 eestlast, kellest 52% olid maakaitseväelased,¹⁰⁷ 26% noorsõdurid (sh vabatahtlikud ja varem teenistusest vabastatud) ja 22% reservväelased.¹⁰⁸ Eestlaste hulgast mobiliseeritud noorsõdurite protsent oli seega ligilähedane üldisele sõjaajal teenistusse kutsutute jaotumisele.

Noorsõdurite mobilisatsioonid toimusid 1914. aasta oktoobris, 1915. aasta jaanuaris, mais ja augustis, 1916. aasta mais ja viimasena 1917. aasta veebruaris. 1. järgu maakaitseväelaste mobilisatsioonid toimusid 1914. aasta juulis, septembris, novembris, järgmise aasta aprillis ja augustis. 2. järgu maakaitseväelaste mobilisatsioonid leidsid aset 1915. aasta septembris ja oktoobris ning 1916. aasta oktoobris. Mõlema järgu maakaitseväelaste üheaegsed mobilisatsioonid olid 1916. aasta veebruaris, märtsis, augustis ja septembris. Mobiliseeritud noorsõdurid, kelle kirju ja mälestusi töös kasutatud on, olid vanuselt 19-23 aastased.

Eesti alalt mobiliseeritud noorsõdurite, kuid ka teiste lihtsõdurite puhul oli valdavalt tegu vallakoolis õppinud talupoegadega, kuid oli ka linnadest pärit mehi. Mobiliseeritute sekka võis sattuda ka vanemaid mehi ja perekonnapäid.

Noorsõduritel tuli väljaõppe käigus omandada kiiresti kõige elementaarsemad sõjalised teadmised, õppe käigus ning määrustiku seletamise abil pandi alus arusaamadele distsipliinist. Samuti toimus riviõpe koos ühise marssimise ja sõjaväelise tervitamise harjutamisega. Algtasemel omandati relvakäsitsemise oskus.¹⁰⁹ Toimuma oleks pidanud ka taktikalised ettevalmistused lahingõppuse näol.

Väljaõppe läbiviijateks olid allohvitserid ja ohvitserid, kelle professionaalsusest sõltus õppe kvaliteet. Ameerika ajaloolase David R. Jones' hinnangul tugines Vene sõjavägi roodu veltveebliile, keda toetasid distsipliini tagamiseks üks või kaks vanemallohvitseri.¹¹⁰ Koosseisu järgi pidi jalaväepolgu igas roodus olema neli vanemallohvitseri.¹¹¹

¹⁰⁷ Riiklik maakaitseväge koosseis jagunes 1. ja 2. järgu maakaitseväelasteks. 1. järgu moodustasid nooremad vanused, kes olid sõjaväeteenistusse sobivad, kuid olid tegevteenistusest liisutõmbamisega kõrvale jäänud. 2. järgu moodustasid pere ainukesed toitjad ja ka füüsiliselt tegevteenistusse sobimatud mehed. Vt lähemalt:

T. Tannberg. Eesti mees Vene kroonus, lk 195.

¹⁰⁸ T. Tannberg. Eestlased ilmasõjas, lk 19-20.

¹⁰⁹ **М. В. Оськин.** Известные трагедии Первой мировой, С. 268.

¹¹⁰ Jones viitab siin Danilovile, Wildmanile ja N. Stone'ile. **D. R. Jones.** Imperial Russia's Forces at War, P. 282.

¹¹¹ **О. Леонов; И. Ульянов.** Регулярная пехота. Т.3. 1855—1918, С. 237-239.

Allohviteride olulisusest annavad aimu rohked näited. 1915. aastal 154. tagavarapataljonis Glazovis, Vjatka kubermangus väljaõpet läbi viinud lipnik Adolf Pintil oli võimalik toetuda allohviteridele ja veltveebritele, mistõttu sai ta tõdeda, et ei pidanud ise suurt vaeva nägema.¹¹² Sõjaaegse lipniku Elias Kasaku sõnul oli allohviteride roll väljaõppes kaaluva tähtsusega, kuna nad pidid sõduritele korda ja käitumist õpetama ning otseselt õppusi korraldama.¹¹³

Paraku ei jagunud suure arvu mobiliseeritute väljaõppeks piisavalt allohvitere.¹¹⁴ Neist tekkis puudus juba sõja algul. Üllataval kombel ei olnud Vene mobilisatsiooniplaanides allohvitere sõduritest eristatud, mis tegi arvestuse keeruliseks ja avaldus ka selles, et väljalangenud allohvitere ei suudetud sujuvalt asendada. Allohviterid eristati sõduritest alles väeossa jõudes.¹¹⁵ Vene ajaloolane Oleg Airapetov on nentunud, et seda juhtus isegi pealinna kaardiväe üksustega.¹¹⁶

On kurdetud, et ohvitseri oli vähe, neid nähti harva ja väljaõpe toimus peamiselt rahuaegsete kaadriallohviteride juhtimisel.¹¹⁷ Elias Kasak on nentunud, et elukutselisi sõjaväelasi oli allohviteride hulgas vähe ja enamik neist olid õppekomando lõpetanud mehed, kes ülejateenijateks ei jäänud.¹¹⁸ 1915. aasta kevadel mobiliseeritud ja allohviteri ettevalmistuse saanud Harald-Viktor Dahl hindas Uus-Peterhofis väljaõpet läbiviinud allohviteride taset madalaks, mis tulenes nende kehvast kirjaoskusest ja suhtumisest noorsõduritesse: „Mõista, et ka alluval on hing, see ei tulnud üldse küsimusse. Sagedasti tallati alluvate õigusi armutult jalge alla, et aga kuidagi saaks hiilgada ülemuse ees.“¹¹⁹ Noorsõdurite sõjalise ettevalmistamise probleemideks Vene armees olid seega instruktorite nappus ja nende pädevus, mis kajastub ka paljudes mälestustes.

David R. Jones' väitel pakkus sõjaministeerium allohviteride nappuse leevendamiseks lahenduse, mille kohaselt koolitati allohvitere juurde tagavarapataljonide õppekomandodes. Vajadus allohviteride järele kasvas siiski kiiremini, kui neid sõjaaegsetes oludes juurde koolitada suudeti.¹²⁰

¹¹² Valter Adolf Pinti 05.07.1915 kirja ära kiri. RA, ERA.2124.3.1003.

¹¹³ Elias Kasaku mälestused. RA, ERA.4996.1.124, l. 42.

¹¹⁴ **M. В. Оськин.** Неизвестные трагедии Первой мировой, С. 268.

¹¹⁵ **D. R. Jones.** Imperial Russia's Forces at War, P. 282.

¹¹⁶ Airapetov viitab samuti Danilovile, aga ka Hodnevile, Zaitzovile ja Bonz-Bruevitšile. **О. Р. Айрапетов.** Участие Российской империи в Первой мировой войне. 1914. Начало. Кучково поле: 2014, С. 106.

¹¹⁷ Jaan Põdra mälestused. RA, ERA.2124.3.1050, l. 2.

¹¹⁸ Elias Kasaku mälestused. RA, ERA.4996.1.124, l. 42.

¹¹⁹ Harald-Viktor Dahli mälestused. RA, ERA 2124.3.90, l. 7-11.

¹²⁰ **D. R. Jones.** Imperial Russia's Forces at War, P. 282.

Teiseks tajutavamaks murekohaks oli mobiliseeritud tagavaraväelaste oskuste värskendamine. Kaadriohvitser Jaak Rosenbaum,¹²¹ kes sõja alguses rooduülemaks määrati, on tõdenud: „Täna võisin ma oma roodu natukene õpetada. Seda läks just hädasti tarvis, sest kuhu sa rumala inimesega lähed ehk ette võtad...“ Kuna mobiliseerimise ajal ei olnud võimalik tagavaraväelastele enam väljaõpet teha, siis tuli seda teha käigu pealt, milleks Rosenbaum ülekoormatud raudteeliinidel tekkinud seisakuid ära kasutas. Selliselt proovis ta jaamades peatumise ajal roodule tormijooksu õpetada, tekitades lootuse, et ehk õnnestub tema sõduritel sakslastega võideldes mingitki vastupanu avaldada.¹²² Igal juhul suutis Rosenbaum 25. augustil toimunud lahingus pataljoni mitu korda edukale rünnakule viia.¹²³ Uue väeosa formeerimisel oli oluline meeste ja allüksuste omavaheline kiire kokkuharjutamine.

Väljaõppe puhul tuleb eelnevale lisaks tajuda ka sõjaväeteenistusse kutsutud meeste suhtumisi nii õppekeskkonda kui instruktoritesse. Sattuda võidi väga erinevatesse kohtadesse. Paraku puudub meil konkreetne ülevaate paikadest, kuhu eesti sõdurid väljaõppele sattusid. Jaotus sõltus Vene armee komplekteerimissüsteemist.¹²⁴

Üsna paljud antud uurimuses käsitletud eesti noorsõdurid ja maakaitseväelased olid väljaõppel Petrogradis või selle ümbruses – Krasnoje Selos, Uus-Peterhofis ja teistes sõjaväelinnakutes. Šubini hinnangul olnud olud Petrogradis asuvate tagavaraväeosade kasarmutes üsna kehvad. Kas olukord kasarmutes oli selline juba sõja alguses või muutus niisuguseks hiljem, ei ole võimalik käsitlusest välja lugeda.¹²⁵

1916. aasta sügisel Kaluugas väljaõpet läbiviinud lipnik Jaan Põdra märkis, et toit ja elamistingimused olid ka sealsetes barakkides viletsad ning räpased.¹²⁶ Jaak Luhakooder, kes teenis 179. tagavarapataljonis, Novgorodist põhjapool asuvas Selištši külas,¹²⁷ on oma elutingimusi ja väljaõpet harjumatuks pidanud, kuid ajapikku kohanes ta mõlemaga.¹²⁸ Esmane kokkupuude kasarmute ja sealsete elutingimustega võis tekitada kähku negatiivse fooni ja takistada ka väljaõpet. Viletsad elutingimused ei mõjunud motiveerivalt.

¹²¹ Jaak Rosenbaum asetses 179. Ust-Dvisnki jalaväepolguga 45. jalaväediviisi ja 16. armeekorpuse vastutusalas Galiitsia piirkonnas, täpsemalt Krašniki all ja osales sealsetes augustilahingutes. Vt lähemalt: **H. Grabbi**. Maailmasõda. Lahinguskeemid, lk 36.

¹²² Jaak Rosenbaumi kiri vennale 2. augustil 1914. – RA, ERA.3588.1.5, pagineerimata.

¹²³ Ohvitserina Vene armees, lk 13-14.

¹²⁴ Vt lähemalt: **Д. А. Бушмаков**. Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1.

¹²⁵ **А. В. Шубин**. Революционный 1917 год. От Февраля к Октябрю, С. 37-38.

¹²⁶ Jaan Põdra mälestused. RA, ERA.2124.3.1050, l. 6.

¹²⁷ T.Tannberg. Eestlased ilmasõjas, lk 170-172.

¹²⁸ Samas, lk 170-172.

Suhtumiste küsimus tervikuna, nii instruktorite suhtumine sõduritesse ja vastupidi, on oluline mitmes plaanis. Instruktorite poolne kiusamine on olnud omane kõigile 20. sajandi armeede alandamisprotseduuridele, mis on tulnud läbi teha paljudel. Alanduste kaudu on sõdureid kuulekateks kasvatatud.¹²⁹ Eestlaste hinnangud teenistusele on üsna varieeruvad. Kodustest oludest Vene kroonusse tulnud eesti meestel oli väljaõpet pigem raske taluda. Arnold Susi on märkinud: „Umbkeelsele eesti maapoisile, kes on meheks sirgunud taluinimese või kasvõi talusulasegi väga töörohkes, kuid individuaalselt vabas õhkkonnas, oli „kroonusse minek“ nagu hauda minek.“¹³⁰ Tagavarapataljonis instruktoriks olnud Jaan Põdra arvates olid Eesti poisid võrdlemisi hellitatud ja kodust kaasatoodud eelarvamustega, mis ei lubanud neil häid ja usalduslikke suhteid luua. Eesti sõdurid kurtnud tihti, et õppused on liiga rasked ja seetõttu püüti väljaõpet teadlikult saboteerida. Samuti peeti end läbiviinud kaadri suhtes väljakutsuvalt üleval.¹³¹ Ka Ants Kaptein on meenutanud, et eestlased olid ise ilma põhjusega instruktorite vastu upsakad ja üleoleva suhtumise põhjuseks oli see, et väljaõppe läbiviijateks olid venelased.¹³² Seega võisid eestlased oma üleoleva või uhke suhtumisega instruktoritesse ka ise endale probleeme põhjustada.

Üldiselt jääb kõlama mõte, et sõjaväeteenistus oli vastik nii noortele kui vanadele meestele. Instruktor Jaan Põdra pidas vanema aastakäigu mehi tuimadeks ja õpet nendega väheefektiivseks, kuid ta mõistis selle põhjust – vanemate meeste seas oli perekonnapäid, kellel olid sellest tulenevad mured.¹³³ Riviõpe tüütas ka noori mehi ja sellest pääsemiseks igatses nii mõnigi lahinguväljale saatmist.¹³⁴

Kui nooremad kurtsid väljaõppe raskust või igavust, siis vanematele meestele võis pahameelt valmistada ka instruktorite noorus. Jaan Luhakooderit häiris sügavalt asjaolu, et väljaõppe läbiviija oli temast noorem: “Siis alles tundsin, kui rumal ma olen, ei mõista käia, ei kõnelda, ei seista ja kõik muud, ja seda tunneb kõik üks vene poisike, kellel suu kõrvuni lahti ja nina tatine peas, herra ees ja taga, inimesel peab hobuse kannatus sellega olema.“¹³⁵ Siin jääb selgusetuks mis Luhakooderit täpsemalt häiris, kas väljaõppe läbiviija vanus, tema vene rahvus, või see, et ta pidi teda „härraks“ kutsuma või kõik kokku.

¹²⁹ T. Kühne. Sõdur, lk 351.

¹³⁰ Arnold Susi. Vene impeeriumi hukk. Otto Tiefi valitsuse ministri mälestused I maailmasõja päevilt. Tallinn: Grenader, 2009, lk 78.

¹³¹ Jaan Põdra mälestused. RA, ERA.2124.3.1050, l. 2.

¹³² Ants Kapteini mälestused. RA, ERA.2124.3.361, l. 3.

¹³³ Jaan Põdra mälestused. RA, ERA.2124.3.1050, l. 6.

¹³⁴ Johannes Tidebergi mälestused. RA, ERA.2124.3.1449, l. 2-5.

¹³⁵ T. Tannberg, Eestlased ilmasõjas, lk 170-172.

Allohvitseride ettevalmistus jättis soovida ja nad ei osanud tõenäoliselt olulisi sõdurioskusi nagu näiteks relvakäsitsemise oskus piisavalt hästi hinnata. Harald-Viktor Dahli arvates hinnanud rooduülem eestlasi rohkem kui allohvitserid. Kuigi õppus eestlastega nende umbkeelsusest tulenevalt oli vaearikas, kompenseeris seda rooduülem silmis eestlaste hea laskeoskus.¹³⁶ Professionaalsetel allohvitseridel oli täita oluline roll sõdur- ja ohvitserkonna ühendajatena ning nende nappus mõjutas väljaõppest alates sõdurite ja ohvitseride võõrdumist. Üksuste ja terve armee ühtsuse seisukohalt, mis pidigi väljaõppe ajal tekkima, oli kaadriallohvitseride nappus seega ilmselt palju sügavama mõjuga kui ainult noorsõdurite oskuste hindamisel tekkinud vajakajäämised.

Maailmasõtta mobiliseeritud eesti sõjameeste puhul oli valdavalt tegu vallakoolides kolm talve õppinud meestega. Vallakoolides oli 1892. aastast venestamise tõttu vene keeles õppimine esimesest õppeaastast kohustuslik, kuid õpetajad ignoreerisid seda nõuet sageli ja võimudel ei jagunud piisavalt inspektoreid, et õpet maapiirkondades kontrollida.¹³⁷ Seetõttu ei ole imekspandav, et paljud eesti noormehed ei osanud vene keelt üldse.

Kuna väljaõpe toimus ainult vene keeles, siis vene keele mitteoskajatel ei olnud võimalik käsklusi rahuldavalt täita. Liisi Esse on märkinud, et oma kesise vene keele oskusega venekeelses keskkonda sattumine oli eestlastest sõjameeste enamusele tõsiseks hirmuks.¹³⁸ Suutmatus mõista kaassõdureid ja ohvitseri pidi ilmselgelt halvasti mõjutama mitmeid võitlusvõime tegureid. Ka eestikeelne sõduri käsiraamat juhib tähelepanu eestlaste puudulikule vene keele oskusele. Vene keelt osanud rahvusaaslased on proovinud kaasmaalastele käskude põhimõtteid selgitada, ent kui käsku tuli sellest arusaamise tõestamiseks korrata, jäid vene keele oskuseta sõjamehed ikkagi hätta.¹³⁹

Probleemile otsiti lahendusi. Richard Summeri sõduri käsiraamat,¹⁴⁰ kapten Peäro Pitka (pseudonüümi Ansomardi all) sõnastik¹⁴¹ ja lühikene sõduri käsiraamat¹⁴² ilmusid sõja ajal eraalgatuse korras. Neid trükiseid sai soetada kodumaa raamatukauplustest, mistõttu ei

¹³⁶ Harald-Viktor Dahli mälestused. RA, ERA 2124.3.90, l. 7-11.

¹³⁷ **Toivo Ülo Raun.** Russification in Estonia in the second half of the nineteenth century and early twentieth century. – *Acta Et Commentationes Archivi Historici Estoniae*. 16(23). Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Rahvusarhiiv: Tartu, 2009, lk 140-141.

¹³⁸ **L. Esse.** Kuidas mõjutas Vene armee rahvuslik taustsüsteem eesti sõdurite sõjakogemust ja rahvusluse arengut Esimeses maailmasõjas, lk 138.

¹³⁹ **R. Summer.** Eesti soldati käsiraamat 1914. 1. pool, lk 3,20.

¹⁴⁰ **R. Summer.** Eesti soldati käsiraamat.

¹⁴¹ **Ansomardi (pseud.)** Sõjamehe sõnastik. Koostaja Irkutski polgu kapten Pitka. Tallinn: G. Pihlakas, 1914.

¹⁴² Lühikene eesti soldati käsiraamat. Краткое руководство для нижних чинов из эстонцев 1915.

pruukinud paljud sõjamehed nendest abimaterjalidest isegi mitte teadlikud olla. Kohe kindlasti ei olnud neid käsiraamatuid võimalik kasutada enamuses Vene väeosades.¹⁴³ Eestikeelsete sõjaväeliste terminite tõlkega hakati ametlikult tegelema alles rahvusväeosade loomisel 1917. aasta kevadel, tööga saadi valmis aasta jagu hiljem.¹⁴⁴ Summeri käsiraamatu sissejuhatuses on tõdetud, et ilma algtasemel vene keele oskuseta ei ole õpikust sõja olukordadest arusaamisel abi.¹⁴⁵ Seega ei suudetud eestlast keeleprobleemile Vene armees lõpliku lahendust leida.

Vene keele kehvast oskusest tingitud probleemid on omased enamusele eestlaste mälestustest. Peterburi maakaitseväge družiinast¹⁴⁶ teeninud Richard Roht on meenutanud üht vanemat sõdurit Puuseppa, kes ei osanud sõnagi vene keelt ega mõistnud seetõttu õppustel käske täita ning kannatas seeläbi ülemate sõimu ja karistuste tõttu. Mees määrati pidevalt köögitöödele, kemmergut puhastama või täiendavasse valveteenistusse. Üheks karistuseks oli täisvarustuses liikumatult seismine. Karistusena kasutati ka määrustiku päheõppimist õppustel, mida selliste meeste puhul rakendada ei saadud.¹⁴⁷

Mobiliseeritute seas oli rohkelt umbkeelseid maapoisse, kes tekitasid väljaõppe läbiviijatele ridamisi probleeme. Eestlased eristusid positiivses mõttes paljudest teistest umbkeelsetest oma kirjaoskuse tõttu. Allohvitser Dahl tegi väljaõpet ligi 40 aastastele „sinisepassi“¹⁴⁸ meestele, kellest paljud ei osanud lugeda. Meeste seas oli tatarlasi ja teisi rahvusi, kes vene keelt ei osanud. Eriti raskeks oli Dahlile määrustiku seletamine kirjaoskamatutele või vene keelt mitteoskavatele sõduritele.¹⁴⁹ Seega kirjaoskajatele eestlastele oli lootust Vene tähestik selgeks õpetada ja seeläbi alustada algteadmiste andmist keeleoskuse omandamisel.

Sõdur Aleksander Tootsil, kellel oli koolist ja vene keele õppimisest möödunud kuus aastat, hindas Krasnoje Selos oldud aega raskeks just vene keele puuduliku oskuse tõttu. Samas tõdes ta, et omandas selle küllalt kiiresti.¹⁵⁰

Maakaitseväelane Põdra on kirjeldanud olukorda, kus üks eestlastest teinud vale püssivõtte ja seda märganud kapteni pärimise peale vastatud, et ta on eestlane ega mõista käsku. Kapten uuris seejärel palju eestlastest sõdureid on ja kuuldes, et enamusest nendest, arvas õigeks lasta käsklused

¹⁴³ Seda, millistes väeosades eesti keelde tõlgitud terminoloogiat sisaldavaid õpikuid oli ja millistes mitte, ei ole teada.

¹⁴⁴ **Ago Pajur.** Lisandusi eesti rahvusväeosade „Haapsalu perioodile“. – Tuna, 2019, nr 2, lk 98.

¹⁴⁵ **R. Summer.** Eesti soldati käsiraamat 1. pool, lk 3.

¹⁴⁶ Riikliku maakaitseväge jalaväemalav.

¹⁴⁷ **R. Roht.** Tsaari ohvitser, lk 82-85.

¹⁴⁸ „Sinine pass“, ka „sinine pilet“ – on oletatud, et ilmselt tähistas see tõend ajapikendusele laskmist või siis ajutist väeteenistusest vabastamist. T. Tannberg. Eestlased ilmasõjas, lk 878.

¹⁴⁹ Harald-Viktor Dahli mälestused. RA, ERA 2124.3.90, l. 71.

¹⁵⁰ **Aleksander Toots.** Esimeses maailmasõjas ja Venemaa vangilaagrites. Grenader: 2007, Tallinn, lk 13, 22.

eesti keelde tõlkida. Selleks määrati kindlaks üks eestlane, kes hakkas antud käske eesti keeles kordama. Paraku ei osanud väljavalitud noorsõdur kõiki sõnu õigesti tõlkida, mis tekitas taas suure segaduse.¹⁵¹ Teisalt võime leida ka selliseid näiteid, kus keeleoskus on muret tekitanud vaid üksikutele. Kaunase kindluses väljaõppel olnud noorsõduritest jäänud vaid üks eestlane keelega hätta, keda vajadusel teised välja aitasid.¹⁵²

Väljaõppe kvaliteedi määrab oluliselt ära selleks kulunud aeg. Vene armee noorsõduri sõjaaegne väljaõppe kestis ühest nelja kuuni, individuaalõppele järgnes sõdurivanne. Rohkemaks aega ei jagunud. Näiteid väljaõppe kestvuse kohta on ajast ja kohast tingituna erinevaid. 1915. aasta mais mobiliseeritud noorsõdur Johannes Umbsaar oli Petrogradi lähistel Sestroretskis väljaõppel kolm ja pool kuud.¹⁵³ Sama aasta jaanuaris mobiliseeritud Johannes Tidebergi väljaõppe kestis kolm kuud.¹⁵⁴ Kuna rindeväeosad vajasisid kiiresti täiendamist, jäi väljaõppe kohati õige napiks. 1915. aasta augustis mobiliseeritud August Plei sai vaid neli nädalat rividrilli, pärast mida saadeti ta Riia rindele, kus ta peagi lahingus haavata sai ja vangi langes.¹⁵⁵ Hans Rebane, kes mobiliseeriti 1915. aasta septembris, oli väljaõppel kaks pool kuud, mille järel ta täienduseks 19. Siberi kütipolku määrati ning 1916. a jaanuaris Riia rindele liikus. Sama aasta märtsis sai ta raskelt haavata ja maailmasõja ajal enam rindele ei naasnud.¹⁵⁶

Väljaõppe võis jääda lühikeseks ka vastase pealetungi tõttu eriti just rindelähedastes väeosades. 1915. aasta septembris mobiliseeritud Ants Kapteini väljaõppe Kaunase kindluses jäi samuti poolikuks kuna sealsed noorsõdurid viidi kiirkorras kindlust kaitsvatele patareidele täienduseks.¹⁵⁷

Rindel asuvate väeosade täienduseks komplekteeriti marsiroodusid. Need ei olnud napi väljaõppe tõttu tihti eriti usaldusväärsed, kuna mehed jooksid rindele jõudes laiali ja tõmbasid sellega taganema ka teisi üksusi.¹⁵⁸ Lipnik Adolf Pint saadeti marsirooduga rindele poolteist kuud väldanud väljaõppe järel, kuid tema üksuse laialijooksmist ei maini.¹⁵⁹

¹⁵¹ Jaan Põdra mälestused. RA, ERA.2124.3.1050, l. 3.

¹⁵² Ants Kapteini mälestused. RA, ERA.2124.3.361, l. 3, 3p.

¹⁵³ Johannes Umbsaare kiri 07.10.1915. RA, ERA.2124.3.1394, pagineerimata.

¹⁵⁴ Johannes Tidebergi mälestused. RA, ERA.2124.3.1449, l. 1, 8.

¹⁵⁵ August Plei mälestused. RA, ERA.2124.3.1014, l. 4, 19-20.

¹⁵⁶ Hans Rebase päevik. RA, ERA.2124.3.1099, l. 1-2.

¹⁵⁷ Ants Kaptein teenis noorsõdurina 1915. aasta augustis Kovno (Kaunas) kindluses ja hiljem läti küttide ridades, võideldes Riia lahingutes. Ants Kapteini mälestused. RA, ERA.2124.3.361, l. 1-4.

¹⁵⁸ **О. Р. Айрапетов.** Участие Российской империи в Первой мировой войне. 1914, С. 216.

¹⁵⁹ Lipnik Adolf Pinti mälestused. RA, ERA.2124.3.1003, l. 19p.

Korralikku väljaõpet oli takistamas ka vajaliku varustuse nappus. Vene ajaloolase Mihhail Oskini sõnul takistas algtasemel relvakäsitsemise oskuse õpetamist püsside nappus¹⁶⁰ ja lahendused probleemile olid vaid hädapärased. Kohati asendatud püssid malakatega. Lipnik Pinti sõnul leidunud neil kogu tagavarapataljoni peale vaid 100 püssi, neist pooled vene ja pooled jaapani süsteemi. Rindel võis sõdurile sattuda püss, mida ta polnud käsitsema õppinud.¹⁶¹ Ka Samuel Kütman meenutas, et kaks nädalat tehti õppust ilma püssideta.¹⁶²

Sõjaaegse lipniku Gustav Simmo hinnangul seisnenud kogu nende väljaõpe peamiselt marssimises, distsipliini tundmaõppimises ja püssiharjutustes. Kuulipilduja käsitsemist noorsõduritele ei õpetatud.¹⁶³ 1915. aastal luurekomando ülemaks saanud lipnik Julius Kuperjanov märkis kirjas koolivennale: “Harimatast ja tihti kirjaoskamatast soldatist iseseisev maakuulaja teha, kes oskaks kompassi ja kaarti õieti tarvitada, oskaks väärtuslisi ja tähtsaid teateid koguda, see pole nii väga kerge. Õpetan meestele kõike seda. Olen siis enam kooliõpetaja kui sõjamees, kuid minu koolis on õige karune kord.”¹⁶⁴ Luurekomando sõduritel lisandus marssimisele ja relvakäsitsemisele eraldi väljaõpe, mis kätkes endas kaardi lugemise ja maastikul liikumise ning teisi taolisi oskusi. Sõjaaja kiirendatud korras jäi vajalike oskuste omandamine pinnapealseks ning see avaldus ilmekalt rindel toimivas, kuna järjest enam kiirkorras väljaõppe saanud mehi deserteerus eesliinile jõudes või andis end vangi.

Sõjaline väljaõpe pidi sõdureid ette valmistama ootamatusteks lahinguväljal, tekitama üksuses ühtsustunnet ning andma neile enesekindlust, et nad ise ja nende kamraadid jäävad ellu. Lisaks väljaõppe puudulikkusele oldi silmitsi halvustavate suhtumistega, oma osa selles oli keelebarjääril ja ka eesti sõjameeste eelarvamustel, mis võisid tekitada lisakannatusi. 1917. aasta veebruarirevolutsiooni järel loodi Vene armees komiteed, mis pidid tugevdama sõjaväe ühtsust ja aitama lahendada sõdurite omavahelisi arusaamatusi. Neist komiteedest kujunesid aga pigem vasakäärmusluse tugipunktid, mis süvendasid revolutsioonilisi meeleolusid.¹⁶⁵ Vene armee kitsaskohtadele, sealhulgas keeleprobleemidele ei leitud kiireid, kõiki osapooli rahuldavaid lahendusi. Revolutsioon tekitas uusi probleeme.

Oluliseks muutuseks oli rahvusväeosade loomine, millega koondati eesti sõjamehed Eesti alale. Selle käigus said instruktoriteks ja ülemateks rahvuskaaslased. Muidugi ei lahendanud see

¹⁶⁰ **M. В. Оськин.** Неизвестные трагедии Первой мировой, С. 268.

¹⁶¹ Lipnik Adolf Pinti mälestused. RA, ERA.2124.3.1003, l. 20.

¹⁶² Samuel Kütmani mälestused. RA, ERA.2124.3.533, pagineerimata.

¹⁶³ Gustav Simmo mälestused. RA, ERA.2124.3.1318, l. 1.

¹⁶⁴ **L. Uuet.** Julius Kuperjanovi kirjad koolivennale, lk 69.

¹⁶⁵ 1. Eesti Polgu komitee protokollid 1917–1918, lk 7.

muutus kõiki raskusi. Väljaõpe, mis oli problemaatiline varasemalt, jäi selleks ka edaspidi. Rahvusväeosades puudus väljaõpe pea täielikult, see toimus vaid 1. Eesti polgus 1917. aasta suvel.¹⁶⁶ Sealnegi väljaõpe oli allüksuste osas erinev ning ajaga hakkas üha enam tunda andma revolutsiooni mõju, mille tagajärjel lagunes distsipliin ja õppesse ei suhtunud tihti kuigi tõsiselt. Positiivse näitena kirjeldatakse eeskätt ohvitseride varasemaga võrreldes vähenenud halvustavat suhtlemist alluvatega, tänu millele valitses roodus hea kord.¹⁶⁷ Polgu allohvitseride vajadust loodeti korvata 80-90-mehelise õppekomando moodustamisega. Ent õppekomandos jäi kord nõrgaks, õppetöö lühikeseks, mis sügisel enamlaste võimule tulekuga sootuks katkes.¹⁶⁸

Seega saab tõdeda, et Vene armees suudeti maailmasõja ajal anda sõduritele valdavalt vaid algõpet, millegi enama jaoks puudus väljaõppes intensiivsus ja sisukus, samuti jäi napiks aeg. Oluline roll oli nii instruktoritel, kes sõduritele vajalikke sõjalisi oskusi õpetasid, kui ka üldisemalt ülemate ja alluvate omavahelistel suhetel. Eestlastel nagu ka teistel vähemusrahvastel oli Vene armees valdavalt probleeme keeleoskusega ning sõdurite ja instruktorite vastastikuse suhtumisega. Eesti rahvusväeosade loomisega näib olukord mõnevõrra paranevat, eriti on rõhutatud mõne ülema isiklikku eeskujut, kuid veebruarirevolutsiooni järgne Vene armee üldine lagunemine halvas kogu väljaõppe.

1917. aasta oktoobris hõivas Saksa armee Lääne-Eesti saared, 1918. aasta veebruari lõpus maabusid Saksa väed Virtsus ja vallutasid seejärel kogu Eesti ala. Eesti rahvusväeosad saadeti Saksa okupatsiooni alguses 1918. aasta aprillis laiali.

Esimese maailmasõja lahingutegevuse lõpetas 1918. aasta 11. novembril Compiègne'i vaherahu. Loetud päevade pärast algas Vabadussõda. Selle eel 16. novembril kuulutati Eestis välja vabatahtlike värbamine, millega loodeti kokku saada 25 000 meest, kuid see ei õnnestunud, pärast mida plaaniti mobilisatsioon läbi viia sunniviisiliselt. Vabatahtlikeks kutsuti mehi vanuses 21-35 eluaastat. 27. novembriks saadi kokku vaid 2300 meest, millele järgnes kaks päeva hiljem sundmobilisatsiooni väljakuulutamine 21-24 aastastele. 29. novembril väljakuulutatud sundmobilisatsiooniga otsustati 1. detsembrist kuni 5. detsembrini mobiliseerida 21-24-aastased mehed, 5. detsembril mobiliseeriti neli järgmist aastakäiku 28. eluaastani (rindelähedastes maakondades 35. eluaastani). Jätkuvalt olid oodatud kõik

¹⁶⁶ V. Lokk. Eesti rahvusväeosad 1917-1918, lk 307.

¹⁶⁷ Johannes Lepa mälestused. RA, ERA.2124.3.621, l. 5.

¹⁶⁸ Karl Kalda mälestused. RA, ERA.2124.3.335, l. 1.

vabatahtlikud, sealhulgas nimetatud vanusepiiridest väljapoole jäävad. 19-20-aastaseid mehi mobiliseeriti 1919. aasta alguses ja 17-18-aastaseid sama aasta kevadel.¹⁶⁹

Mati Kröönström on nentunud, et Vabadussõja alguses hoidsid varem sõjas käinud mehed mobilisatsioonist kõrvale ja vabatahtlike seas oli palju neid, kes polnud varem sõjaväes teeninud. Väljaõpetamata meestega oli kindlasti keeruline sõdida, nad ei tundnud taktikat ega olnud laskmist harjutanud. Samuti oli neid lahingus keeruline juhtida, mis tekitas ohvitseridele lisakoormuse. Tihti ei olnud väljaõppeks aega isegi mitte lahingute vaheajal ja sõdurid pidid vajalikud oskused omandama võitluste käigus.¹⁷⁰

Vabatahtlike varasema teenistuskogemuse puudumine on leidnud äramärkimist paljudes mälestustes. Veebruaris Pärnu kaitsepataljonis kuulipildurite komando ülemana teenima asunud leitnant Jüri Kibari sõnul olnud sõdurid enamikus noored, ilma väljaõppeta ega osanud püssi kasutada, kuulipildujast rääkimata. Komandosse võttis ta mehi lihtsalt sooviavalduse alusel.¹⁷¹

Noorsõdurite sõjaline algõpe oli oma põhimõtteil sama, mis Vene armees. Põhiline erinevus seisnes selles, et võrreldes maailmasõja algusega, oli nüüd osadel eesti sõjameestel varasemast olemas lahingukogemus. Rahvavägi sai tugineda kogemustega meestele, keda rakendati noorsõdurite õpetamisel.

Rahvaväkke mobiliseeritud noorsõdurid said oma vähese väljaõppe esialgu väeosades või allüksustes, näiteks kooliõpilaste pataljonides. Diviiside tagavarapataljonide moodustamise järel toimus väljaõpe valdavalt Tallinnas, Tartus (esialgu Haapsalus) ja Pärnus asuvate tagavaraväeosade juures. Varasema sõjakogemusega meeste puhul saab väljaõppest rääkida üksnes tinglikult.

Meeste tsiviilisikutest sõduriteks saamisega kaasnes ümberriietumine sõjaväevormi. Kui Vene armees oli mobiliseeritutele võimalik välja jagada sõjaväevorm, siis Vabadussõja alguses oli puudus absoluutselt kõigest, mistõttu kanti sõja esimestel kuudel tihti veel erariideid. Hädapäraste vahenditega prooviti tekitada mingit ühist identiteeti – olid selleks siis mütsimärgid, käesidemed või mõne väeosa sümbolika (näiteks kuperjanovlastel).¹⁷²

¹⁶⁹ Vt mobilisatsioonidest lähemalt: Eesti Vabadussõja ajalugu I, lk 171-174, 210.

¹⁷⁰ **M. Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918-1940, lk 67-68.

¹⁷¹ Jüri Kibari mälestused. RA, ERA.2124.3.391, l. 8.

¹⁷² Vt lähemalt rahvaväe esimestest sümbolitest: Eesti sõjaväevormi lugu 1918-1940. Ülle Kraft (koostaja). Viimsi: Eesti sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum, 2019.

Sideväelased, luurajad, kuulipildurid ja teised vajasid kindlasti eraldi väljaõpet. Õppursõdur Artur Loorits on meenutanud, et kui Viljandi kaitsepataljoni saabusid kergekuulipildujad Lewis, polnud keegi neid varem näinud ega kasutanud. Neist, kes relvade lahtivõtmisel ja kokkupanemisel taiplikumad olid, saidki kuulipildurid.¹⁷³ Looritsaga koos teenima läinud Karl Ormissoni¹⁷⁴ mäletamisel sai nende komando Viljandi lossimägedes sihtimist ja laskmist enne rindele saatmist vaid nädala jagu harjutada.¹⁷⁵

Olukord ei olnud paljuski erinev ka soomusrongidel. Õppursõdur Ilmar Raamot, sai kuulipildurina Koplis väljaõpet vaid kaks nädalat, mille kestel harjutati laskmist 3-4 korda. Laskemoona nappuse tõttu sai igaüks vaid ühe lühikese valangu anda.¹⁷⁶

Kuigi Vabadussõjas langesid mitmed keeleoskusest tingitud probleemid ära ja ka väljaõpe oli valdavalt eesti keeles, on ette tulnud mitmeid erandeid, seda eriti sõja alguses. 2. jalaväepolgu formeerimisel rühmaülemana väljaõpet läbi viia aidanud allohvitser Kompus märkis, et väljaõppe ajal ta alles tutvus venekeelsete käskluste asemel nende eesti keeles andmisega ning see kõik oli esialgu harjumatu.¹⁷⁷ Tallinna tagavarapatareis pidi väljaõpet läbi viima Georgi Rasumov, enne tema saabumist tegeles sellega lipnik Martin Grossholm.¹⁷⁸ Et aga Rasumov eesti keelt ei osanud, tuli temaga vene keeles rääkida. Kuna temast arusaamisega oli üksjagu muresid, algas nii rivi- kui suurtükiõpe alles lipnik Mägi¹⁷⁹ saabumisega, kes suutis venekeelsed komandosõnad ümber tõlkida eesti keelde. Veltveebel Vanahans on kommenteerinud, et esialgu tundusid eestikeelsed käsklused võõrapärased ja seepärast kiputi harjumusest endiselt venekeelseid kasutama.¹⁸⁰ Venekeelseid termineid on Vabadussõja alguses kasutatud ka ametlikes väeosade dokumentides, eriti lahingupäevikutes. Kuigi keelebarjäärist tulenev oli rahvaväes ületatav, ei tähendanud see kõigis olukordades vaid eesti keele kasutamist. Vene keel püsis militaarterminoloogiast ja käskude andmises osaliselt edasi.

Vabadussõja alguses nappis formeeritavatel väeosadel väljaõppeks aega. Seda ei mõõdetud isegi enam mitte kuudega nagu maailmasõjas, vaid kohati ainult päevadega kuigi õppusi vajasid mitte ainult noored vaid ka kogenumad mehed. Tartus formeeritud 2. jalaväepolgu ülem polkovnik Johan Unt märkis, et eelnenud 1917. aasta revolutsioon ja Saksa okupatsioon pani

¹⁷³ Artur Looritsa mälestused. RA, ERA.2124.3.651, l. 4p-5.

¹⁷⁴ **J. Pihlak, M. Strauss, A. Krillo.** Eesti vabaduse risti kavalerid, lk 523.

¹⁷⁵ Karl Ormissoni mälestused. RA, ERA.2124.3.899, l. 5-7.

¹⁷⁶ **I. Raamot.** Mälestused, lk 62.

¹⁷⁷ Arnold Kompuse mälestused. RA, ERA.2124.3.435, l. 4.

¹⁷⁸ Tõenäoliselt oli tegu 2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni ja Georgi Razumoviga. **J. Pihlak, M. Strauss, A. Krillo.** Eesti vabaduse risti kavalerid, lk 606-607.

¹⁷⁹ Võimalik, et lipnik Aleksander Mägi. Vt Eesti Sõjamuuseumi ohvitseride andmekogu prosopos.esm.ee.

¹⁸⁰ Villem Vanahansu mälestused. RA, ERA.2124.3.1642, l. 1-3.

Vene armees teeninud mehi varasemat väljaõpet unustama ja seetõttu vajasid ka nende teadmised lahingu eel värskendamist.¹⁸¹ 2. polku vabatahtlikult teenima läinud allohvitser Arnold Kompus kirjutab, et formeerimine jäi venima ja alles piisava arvu mobiliseeritute lisandumisel tehti „vahel välja peal sõjalisi harjutusi.“ Kui mehi rohkem kokku saadi, siis toimusid õppused korralikumalt.¹⁸²

6. polgu koosseisu mobiliseeritud Mihkel Lasn, kellel puudus varasem kogemus, saadeti võitlusse pärast kolme nädalat, riviõppusi tehti vaid mõnel päeval ja üks osa varem teeninud meestest vabastati sellest üldse.¹⁸³ Paides Järvamaa kaitsepataljonis jõuti laskeharjutusi 1918. aasta detsembris jõulude eel teha vaid üks päev!¹⁸⁴

Võrreldes maailmasõja kirjeldustega tuleb Vabadussõja-aegsetest meenutustest selgemalt esile üks napi relvaõppe tagajärgedest. Nimelt esines mitmeid juhtumeid, kus sõdurid ja ka ohvitserid olid relvadega ümberkäimisel hooletud, millega kaasnesid vigastused või isegi surmasaamine. Ohvitseridel võisid õnnetused tuleneda ka hoopis rutiinist ja enda oskuste ülehindamisest. Ilmar Raamoti kaaslane oli kogemata kuulipildujat puhastades kuuli rauda jätnud, Raamot pääses ootamatu lasu järel vigastusest vaid õnneliku juhuse läbi.¹⁸⁵ Aasjatundlik relvakäsitsus pidanuks tekkima põhjalikuma väljaõppe käigus.

Väljaõppe olulisust on toonitatud üsna sageli. Isegi kui väljaõppe tähendust esialgu piisavalt ei tähtsustatud, on hilisemad sündmused ja lahingusituatsioonid kätte näidanud kitsaskohad, millega seonduvalt on tagasivaates teatud aspektidele rohkem tähelepanu osatud pöörata. Selliselt asetuvad väljaõppe küsimused olemasolevates tekstides üsna nähtavale kohale. Vabatahtlikule õppursõdurile gümnasist Artur Looritsale¹⁸⁶ tutvustati Viljandi kaitsepataljonis päeva kestel jaapani vintpüssi ja korraldati laskeharjutus (igäühe kasutuses oli vaid 10 padrunit), sellest järgmine kord sai ta relva kasutada juba Kärstna lahingus. Seal tabati vaenlast ootamatult une pealt sedavõrd edukalt, et sellega ei kaasnenud mingeid kaotusi.¹⁸⁷ Seega piisas targasti valitud taktika või lihtsalt vedamise korral ka väga napist väljaõppest.

¹⁸¹ 2. jalaväepolgu ajalugu, lk 74.

¹⁸² Arnold Kompuse mälestused. RA, ERA.2124.3.435, l. 4.

¹⁸³ Mihkel Lasni mälestused. RA, ERA.2124.3.576, l. 1.

¹⁸⁴ Kustas Viitmanni mälestused. RA, ERA.2124.3.1685, l. 6-7.

¹⁸⁵ **I. Raamot**, lk 94.

¹⁸⁶ **J. Pihlak, M. Strauss, A. Krillo**. Eesti vabaduse risti kavalerid, lk 422-423.

¹⁸⁷ Artur Looritsa mälestused. RA, ERA.2124.3.651, l. 4p-7.

Vabadussõja lühiajalise väljaõppe käigus jõudsid mehed enamasti vaid püssi käes hoida, õppisid laadimist ja tulistamist. Juhtumeid, kus püsside asemel malakaid oleks kasutatud nagu Vene armees, senikasutatud materjalides ei ole ilmnenud.

Rahuaegses Vene armees said sõdurid ebapiisava väljaõppe, kuna nii sõduritel kui ka ohvitseridel tuli täita mitmeid teisi, mittesõjalisi kohustusi. Ometigi saadi õpet polgukomandodes ja tehti lahinguharjutusi, aga maailmasõja ajal piirduti vaid noorsõdurite algõppega. Vene armees ei olnud sõja puhkedes piisaval määral professionaalseid allohvitsere, kes pidid aitama ohvitseri distsipliini tagada ja väljaõpet läbi viia. See oli ilmselt üks põhjuseid, miks sõjaaegne väljaõpe kannatas instruktorite pädevuse ja nendepoolse suhtumise tõttu noorsõduritesse. Eesti sõjamehi pani väljaõppesse ja Vene armeesse negatiivselt suhtuma keelebarjäär ning kasarmuelu esmamuljed. Keeleprobleemile otsiti eraalgatuse korras lahendust, kuid tõlgitud õpperaamatud ei toonud olukorrale leevendust. Sõjaväeeluga harjumine nõudis aega ja õpetas kohanema, kuid olukorda raskendas sõdurite ja ohvitseride vaheline võõrdumine juba väljaõppe ajal. Sõdur- ja ohvitserkonna parema läbisaamise oleks pidanud tagama kaadriallohvitsersed. Vabadussõjas oli ajaline surve väljaõppele sõja alguses eriti suur. Väljaõppe ja kogu suhtluse takistuseks olnud vene keel säilis rahvaväes küll kohati ja mõnda aega sõjalises terminoloogias, kuid selle oskus ei olnud enam noorsõduritele vajalik. Negatiivsus, mida Eesti sõjamehed näitasid üles instruktoritesse ja väljaõppesse Vene armees, taandus osaliselt Vabadussõja-aegsetest meenutustest. Tekkinud uus olukord tasandas armeesiseseid vastuolusid. Nii keeleprobleemidest kui ka eestlaste ja venelaste vastastikusest suhtumisest tulenevalt oleks otstarbekas käsitleda kogu temaatikat rahvuse baasil, võrreldes eestlaste sõjakogemust mõne teise väikerahva, näiteks lätlaste omaga või ka venelaste endi kogemusega.

2. Ohvitserkond

Sõjalisel juhtimisel täitsid ohvitserile alluvad sõdurid eesmärgistatud ülesannet, mida nad omal soovil või tahtel poleks teinud. Juhid said sõdureid mõjutada autoriteediga.

Ohvitseri autoriteet tulenes tema ametlikust positsioonist sõjaväelises hierarhias ehk siis auastme ja ametikohaga kaasnevast sümboolsest mõjuvõimust.¹⁸⁸ Samas sai ohvitser mehi mõjutada ka isiksusena, kui sõdurid juhti usaldasid või teda imetlesid. Ohvitser võis olla eeskujuks, näiteks oma rahuliku meelega. Võime saavutada alluvate sõdurite usaldus oli üks juhiomadustest. Usaldus tekkis suuresti sõdurite heaolu eest hoolitsemise läbi. Kaevikusõjaga kaasnevatel pikkadel vaikusehetkedel oli see eriti oluline.¹⁸⁹ Samuti sai ohvitser alluvaid mõjutada kutseoskusi maksma pannes, sisendades sõduritele veendumust, et ta on professionaalselt pädev. Ohvitseri pädevust mõjutasid koolitus ning kogemus.¹⁹⁰ Sõdurid kartsid ebapädeva juhi tõttu kaasnevaid suuremaid kaotusi. Lahinguväljal võis ohvitser oma autoriteediga sõduritele rahustavalt mõjuda.¹⁹¹ Juhi autoriteedil oli meeste võitlusvõime kujundamisel oluline tähendus.¹⁹²

Ohvitserid said sõdureid kontrollida ka läbi sanktsioonide, neid tunnustades või karistades.¹⁹³ Tunnustamise eeldusteks võis olla kohusetundlik teenistus või silmapaistev käitumine lahingus.¹⁹⁴ See oli karistamisest motiveerivam.¹⁹⁵

Peatükis antakse sissejuhatavalt ülevaade sõjaeelsest Vene armee ohvitserkonnast. Järgneb alapeatükk ohvitseride sõjaegsest väljaõppest. Viimases alapeatükis analüüsitakse ennekõike sõdurite ja ohvitseride vahelist usaldust, uurides ohvitseride autoriteeti, samuti sõdurite tunnustamisest.

2.1. Sõjaeelne Vene armee ohvitserkond

Vene armee ohvitserkonna moodustasid kaadri- ja reservohvitserid. Kaadriohvitseridele oli omane tugev korporatiivne vaim.¹⁹⁶ Korporatiivsus oli välja kasvanud möödanikust, millal

¹⁸⁸ **G. D. Sheffield.** Leadership in the Trenches, P.42; **A. Watson.** Enduring the Great War, pp. 109-112; **Samuel P. Huntington.** Sõdur ja riik. Tsviil-militaarsuhete teooria ja poliitika. Riigikaitse Raamatukogu: Tallinn, 2013, lk 101-102.

¹⁸⁹ **G. D. Sheffield.** Leadership in the Trenches, P.42; **A. Watson.** Enduring the Great War, pp. 109-113.

¹⁹⁰ **G. D. Sheffield.** Leadership in the Trenches, P.42; **S. P. Huntington.** Sõdur ja riik, lk 23.

¹⁹¹ **A. Watson.** Enduring the Great War, pp. 109-112.

¹⁹² **M. Haber.** Eestlane sõdurina, lk 205.

¹⁹³ **G. D. Sheffield.** Leadership in the Trenches, P. 42.

¹⁹⁴ **A. Watson.** Enduring the Great War, pp. 109-112.

¹⁹⁵ **M. Foucault.** Valvata ja karistada, lk 260.

¹⁹⁶ **A. В. Ганин.** Семь "почему" российской Гражданской войны, С. 11.

ohvitserikutse omandamine eeldas reeglina aadlitiitlit. 20. sajandi alguseks aadliseisuse roll vähenes. 1911. aasta seisuga olid pooled elukutselistest ohvitseridest mitteaadlikud.¹⁹⁷ Kuna ohvitserkond koosnes alati vähemalt pooles ulatuses privilegeeritud klasside esindajatest (peamiselt aadlikud), kuid armee põhiosa moodustasid talupojad, siis psühholoogilised, kultuurilised ja väärtuspõhised kontrastid tekitasid sõdurite ja ohvitseride vahele eraldusjoone.¹⁹⁸

Kaadriohvitseride arvuks Vene armees on hinnatud 1914. aastal sõja eel umbes 42 000-43 000.¹⁹⁹ Eestlastest kaadriohvitseride leidus nende seas aastail 1914-1917 teadaolevalt kuni 260.²⁰⁰

Üheks probleemiks oli rahuaegse armee alamehitatus elukutseliste ohvitseridega – polkudes oli sõja eelõhtuks täitmata 3380 koosseisulist kohta. 1914. aastal kasutati mobilisatsiooni ajal formeeritud uute väeosade komplekteerimiseks ohvitseride rahuaegsetest polkudest.²⁰¹

Sobiva eelharidusega meeste ohvitserideks ettevalmistamine toimus peamiselt erinevate väeliikide junkrukoolides, kadetikorpustes ja sõjakoolides. Aastail 1906-1913 valmistasid Venemaa sõjalised õppeasutused ohvitserikutseks ette üle 20 000 mehe.²⁰²

Krimmi sõjas lüüasaamine sundis lahendama ohvitseride puudujäägi probleeme ning läbiviidud sõjaväereformi järel asutati selleks junkrukoolid. Alates 1869. aastast võisid nendesse koolidesse astuda ka sõdurid ja allohvitserid, mis tõi endaga kaasa aadli osatähtsuse vähenemise ohvitserkonnas. Erinevalt sõjakoolidest ei olnud sisseastumiseks vaja keskharidust. Sajandivahetusel moodustasid nende koolide vilistlased poole Vene ohvitserkonnast. 20. sajandi alguses tegutses seitse sellist kooli.²⁰³ Junkrukoolide kursus oli 1903. aastani kaheaastane ja edaspidi kuni nende koolide kaotamiseni (1910. aastal ühendati need sõjakoolidega) kestis ettevalmistus seal kolm aastat.²⁰⁴ Junkrukoolide lõpetajad jagati kolme järku – I ja II järguga kooli lõpetanud võrdsustati sõjakooli lõpetajatega ning ülendati

¹⁹⁷ **D. R. Stone.** The Russian Army in the Great War, P. 40.

¹⁹⁸ **И. Н. Гренбёнкин.** Разложение российской армии в 1917 г. факторы и акторы процесса, С. 146-147.

¹⁹⁹ **С.В. Волков.** Русский офицерский корпус, С. 108; **M. Kröönström.** Vene armee Esimeses maailmasõjas, lk 162.

²⁰⁰ Oma uuemas artiklis nimetab Kröönström maailmasõjas osalenud eestlastest kaadriohvitseride arvuks 260, kuid jääb teadmata, mis andmetele ta tugineb. **M. Kröönström.** Vene armee Esimeses maailmasõjas, lk 167; **M. Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis, lk 179, 188-193. Varasemas dissertatsiooni tabelites äratoodud kaadriohvitseride arv on 215. Kahjuks puudub nummerdus, mistõttu võis siinkirjutaja ohvitseride arvestamisel teha arvutusvea.

²⁰¹ **M. Kröönström.** Vene armee Esimeses maailmasõjas, lk 162-163.

²⁰² Vt lähemalt tabel nr 41: **С.В. Волков.** Русский офицерский корпус, С. 377.

²⁰³ **M. Kröönström.** Eesti rahvusest ohvitserid Vene armees, lk 10.

²⁰⁴ **A. Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919-1940, lk 11-12.

alamleitnandiks, III järguga lõpetajad saadeti alamlipnikena polku tagasi ja nende edutamine ohvitseriks sõltus vaba ametikoha olemasolust ja väeosa ülema otsusest. Eesti kaadriohvitser (ligi neljandik nende koguarvust) õppis kõige enam Vilno junkrukoolis, mis nimetati 1910. aastal Vilno sõjakooliks. Vilno junkru- ja sõjakooli vilistlased moodustasid hiljem Vabadussõjas rahvaväe kõrgema juhtkonna enamiku, kuid eestlasi õppis ka teistes junkru- ja sõjakoolides – Vilno järel oli kõige arvukamalt eestlasi Peterburi jalaväe junkrukoolis (hiljem Vladimiri sõjakool), kus neid õppis üle 50 mehe. 1901-1910 lõpetas kokku vähemalt 122 eestlast mõne junkru- või sõjakooli.²⁰⁵

Vilno sõjakoolis ohvitseri kutse saanud eestlastest on siinkirjutajal teada vaid Jaak Rosenbaumi kirjapandud kogemus. Oma kirjas vennale kurtis ta, et õpe koolis oli väga intensiivne, sest ainete hulga ja mahu jaoks oli õppeaega vähe. See muutis rohke õppematerjali omandamise raskeks ja õppimise keeruliseks, kuid samas omandas ta koolis enda jaoks palju uusi teadmisi ja oskusi.²⁰⁶

Kaadriohvitseridest palju vähem on ajaloolaste tähelepanu pälvinud reservohvitserid, kes eristusid elukutselistest oma mitmekesisema sotsiaalse tausta poolest.²⁰⁷ Reservohvitserideks olid ohvitserieksami sooritanud reservlipnikud ja tegevteenistuse läbimise järel reservi arvatud ohvitserid.²⁰⁸ Sõja ajal kuulusid reservohvitserid mobilisatsiooni alla. Eestlastest reservohvitseri osales maailmasõjas Vene armee koosseisus ca 140.²⁰⁹ Reservohvitseride sõjalist ettevalmistust on peetud suure sõja jaoks ebapiisavaks.²¹⁰

Dmitri Bušmakovi hinnangul valmistati maailmasõjale eelneva kümne aasta jooksul ette keskmiselt 2000 reservohvitseri aastas.²¹¹ Vene sõjaministeeriumi ametliku 1915. aasta statistika põhjal suudeti maailmasõja puhkedes mobiliseerida 20 740 reservohvitseri.²¹² Kaadriohvitseride puudusel tekkinud lünkade täitmiseks kasutati reservohvitseri, kellest enamik olid lipniku auastmes. Neid võis määrata rühmaülemaks või roodu nooremohvitseriks,

²⁰⁵ **M. Kröönström.** Eesti rahvusest ohvitserid Vene armees 1870-1917, lk 10, 25; **M. Kröönström.** Eesti rahvusest kaadriohvitserid Vene armees 1870-1917, lk 319. Vt lähemalt sõjakoolides õrpest: **Д. А. Бушмаков.** Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1, С. 140-141.

²⁰⁶ Ohvitserina Vene armees, lk 111-113.

²⁰⁷ **С. В. Волков.** Русский офицерский корпус, С. 308.

²⁰⁸ **Д. А. Бушмаков.** Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1, С. 149.

²⁰⁹ Kahjuks jääb teadmata, millele tuginedes Kröönström sellist arvu pakub. **M. Kröönström.** Vene armee Esimeses maailmasõjas, lk 167.

²¹⁰ **Н. Головин.** Россия в Первой мировой войне, С. 54.

²¹¹ **Д. А. Бушмаков.** Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1, С. 149.

²¹² **Peter Kenez.** Changes in the Social Composition of the Officer Corps during World War I. – *The Russian Review*, Vol. 31, No. 4 (Oct., 1972), P. 370.

aga ametlikult ei tohtinud nad juhtida roodu või pataljoni.²¹³ Vene-Jaapani sõjas osalenud reservlipnikud ei olnud aastatel 1907-1914 kordusõppustel osalenud, mistõttu nende sõjaline pädevus ohvitseridena oli teiste reservohvitseridega võrreldes madalamal tasemel.²¹⁴ Teisalt oli neil olemas reaalne sõjakogemus.

Seega saab rääkida Vene sõjaeelse ohvitserkonna puhul suurusjärgust ligi 60 000 ohvitseri. Tõenäoliselt peeti sellist hulka ohvitseri Vene sõjalise juhtkonna poolt piisavaks tulevase lühikese relvakonflikti tarvis, mida tegelikult maailmasõjaks kujunenud kokkupõrkest veel selle puhkemise järelgi eeldati. Eestlastest reservohvitseride täpne arv vajaks veel uurimist ja kuigi kaadriohvitseri oli vähe, panid parema ettevalmistuse saanud elukutselised ohvitserid hiljem Vabadussõjas aluse rahvaväe kõrgemale juhtkonnale.

2.2. Ohvitseride ettevalmistus 1914-1920

Oodatud kiire sõja asemel aastatepikkuseks veninud relvakonflikt muutis Vene armee ohvitserkonna üldpilti. Sõjaaegsed ohvitserid erinesid tugevasti kaadriohvitseridest, nii et 1917. aastaks oli Vene armee ohvitserkonnas kujunenud Vene sõjaajaloolase Andrei Ganini hinnangul kaks eristuvat gruppi. Ühe moodustasid elukutselised kaadriohvitserid, kes olid valdavalt täielikult pühendunud sõjaväeteenistusele, kandes endaga sõjaväelisi traditsioone ja distsipliini. Selles grupis oli nii nagu sõja eelgi arvukalt aadlikke. Teise grupi moodustanud sõjaaegsete ohvitseride sotsiaalne taust oli varieeruv.²¹⁵ Reservohvitserid, kes ei olnud elukutselised ja kelle sotsiaalne taust oli mitmekesisem,²¹⁶ unustab Ganin ära. Ohvitserkonna arvandmed ei ole väga täpselt teada. 1917. aasta sügisel oli Vene armees eri andmeil 250 000 - 320 000 ohvitseri, kellest 190 000 - 260 000 olid kutse saanud sõja ajal.²¹⁷ Tegelikult ei ole päris täpselt seda teada, kui palju elukutselist ohvitserkonda oli selleks ajaks järele jäänud.

On väidetud, et Esimeses maailmasõjas kannatas Vene armee ennekõike kaadriohvitseride vähesuse käes.²¹⁸ See on enam kui küsitav, sest kas kaadriohvitseri oleks üldse rohkem olla saanud – arvukam elukutseliste ohvitseride hulk eeldanuks veelgi suuremat rahuaegset armeed,

²¹³ **M. Kröönström.** Vene armee Esimeses maailmasõjas, lk 163.

²¹⁴ Samas, lk 165.

²¹⁵ **A. V. Ганин.** Семь "почему" российской Гражданской войны, С. 11-12.

²¹⁶ **С. В. Волков.** Русский офицерский корпус, С. 308.

²¹⁷ **Е. С. Сенявская.** Психология войны в XX веке, С.114; **А. В. Ганин.** Семь "почему" российской Гражданской войны, С. 13.

²¹⁸ **Dominic Lieven.** Towards the Flame. Empire, War and the End of Tsarist Russia. Penguin Books: 2015, P. 343.

mis oli niigi Euroopa suurim. Küll oli probleemiks asjaolu, et rahu ajal oli reservohvitseride ette valmistatud vähe.

Ohvitseride nappus süvenes sõja puhkedes suurte inimkaotuste tõttu, mis küündis 1915. aasta juuliks kuni 60 000 surma või haavata saanud ohvitserini. Tõsi küll, üks osa haavatutest pöördus paranemise järgselt üksustesse tagasi.²¹⁹ Mati Kröönström on väitnud, et pea kogu Vene armee kaadriohvitserkond langes 1915. aasta kevadeks rivist välja.²²⁰ Ei saa aru millistele andmetele tuginedes on seda väidetud, kuid teisel on hinnatud, et 1915. aasta sügiseks oli paljudes jalaväepolkudes alles 10-20% kaadriohvitseridest.²²¹ Sergei Volkov on hinnanud, et sõja lõpus oli igas polgus vaid 1-2 kaadriohvitseri ja rahuaegne ohvitserikorpus oli selleks ajaks lakanud suures mahus eksisteerimast.²²² Eestlastest reservohvitseride ja nende kaotuste kohta puuduvad täpsemad uurimused, kuid eestlastest kaadriohvitseride kaotused maailmasõjas olid võrdlemisi väikesed – enam kui kaheksajast mehest langes maailmasõjas seni teadaolevalt vähemalt 37.²²³

On raske öelda, kui usaldusväärsetele andmetele tuginedes on kaadriohvitseride nappust seni nii rängaks hinnatud, kuid tegu tundub tugeva liialdusega. Värske mail andmeil on teada sõja esimese viie kuu jooksul rivist väljalangenud ohvitseride koguarv. 1914. aasta augustist 1915. aasta jaanuari alguseni hukkus 3190, sai haavata 12 405 ja jäi teadmata kadunuks 4668 ohvitseri.²²⁴

See on kokku enam kui 20 000 ohvitseri, kuid nendest vaid ligi 8000 olid n-ö lõplikud kaotused. Seni Vene ajalookirjutuses liikunud numbrite põhjal pidanuks siis järgmise poolaasta jooksul rivist välja langema enam kui 50 000 ohvitseri. Isegi kui neid andmeid uskuda, siis on ikkagi teadmata, kui paljud 1915. aasta juuliks rivist väljalangenud 60 000 ohvitserist olid reserv- ja kaadriohvitseride või sõjaaegsete lipnike kursuste esimesed lõpetanud, kui palju nende hulgast hukkus või langes sõjavangi ja palju oli haavatuid 1915. aasta suveks, ei ole veel täpselt teada.

Kröönströmi ja Nelipovitši täpsemad uurimused tekitavad küsimuse, kas makroandmed Vene armee ohvitserkonna kaotustest maailmasõja käigus vastavad ikka täiel määral tegelikkusele või on nende hulka mingil põhjusel arvatud ka haavatuid, kuid hiljem teenistusse naasnud juhid.

²¹⁹ David R. Jones. Imperial Russia's Forces at War, P. 283.

²²⁰ M. Kröönström. Eesti rahvusest kaadriohvitserid Vene armees aastail 1870-1917, lk 319-323.

²²¹ Н. Головин. Россия в Первой мировой войне, С. 191.

²²² С. В. Волков. Русский офицерский корпус, С. 338.

²²³ M. Kröönström. Eesti rahvusest kaadriohvitserid Vene armees aastail 1870-1917, lk 324.

²²⁴ С. Г. Нелипович. Русский фронт Первой мировой войны. Потери сторон. 1914. Москва:Квадрига, 2019, С. 220.

Eestlaste kaotusi vaadates ei ole kuigi loogiline, et neid langes sõjas vähem kui 20%, samas kui ülejäänud Vene armee kaadriohvitseridest jäi üldse alles 10-20%.

Kaadriohvitseride rivist väljalangemise järel täideti lüngad peamiselt mõnekuise ettevalmistusega sõjaaegsete lipnikega.²²⁵

Arvestades, et rahuaegse armee kaadriohvitseride arv oli kuni 43 000 ja 1914. aasta suvel mobiliseeriti ligi 21 000 reservohvitseri, siis juhul kui Vene armee oli tõepoolest 1915. aasta suveks 60 000 ohvitseri kaotanud, pidi parema ettevalmistusega ohvitseri tõepoolest väga napilt alles olema. Raskelt haavatud ohvitser oli rivist väljas kuid ja tõenäoliselt ei pöördunud ka enam kergemalt haavatud ohvitseri kohe teenistusse tagasi. Selge on see, et samavõrra ohvitseride väljalangevusega oli küsimus Vene armee suurenemises ja nii oli isikkoosseisu kasvades vaja kiirelt juurde uusi ohvitseri. Samuti ei tohi ära unustada sõja eelõhtul valitsenud polkude alamehitatust ohvitseridega. Seega kuigi kaadriohvitseride kaotused maailmasõjas vajavad veel täpsustamist, oli neid selgelt kiirelt paisuva Vene armee jaoks liiga vähe.

Peamise abinõuna ohvitserkonna kaotuste korvamiseks tuli neid kiirkorras välja õpetada. Teravaim puudus riviohvitseridest valitses aastatel 1914-1915 kui sõjaaegne ohvitseride koolitussüsteem ei olnud veel täies mahus rakendunud.²²⁶ Vähemalt esialgu oli kaotusi ohvitserkonna hulgas raske korvata.²²⁷

Sõjaaegseks ohvitseriks võis saada nii gümnaasiumi lõpetanu, üliõpilane kui ka ennast lahinguväljal hea võitlejana tõestanud allohvitser, kuid nende professionaalsus ja motiveeritus erines kaadriohvitseride omast.²²⁸ Kuid ilma nende panuseta oleks Vene armee olnud veelgi raskemas olukorras. Vähemalt 2500 eestlast lõpetas maailmasõja ajal sõjakoolide lühendatud kursused või lipnikekooli.²²⁹

Esimesed lipnikekoolid avati 1914. aasta sügisel, aasta lõpuks oli tegutsema saanud 13 kooli, milles õppis umbes 20 000 junkrut. Järgmised koolid avati 1915. aasta suvel kadetikorpusete juures ning 1916. aasta kevadel lisandusid koolid üliõpilastele Petrogradis, Moskvas ja Kiievis ning rinnete staapide juures. Maailmasõja lõpuks tegutses 41 lipnikekooli. Kuigi ohvitseride

²²⁵ **M. Kröönström.** Vene armee Esimeses maailmasõjas, lk 162-166.

²²⁶ Samas lk 163-164.

²²⁷ **O. P. Айрапетов.** Участие Российской империи в Первой мировой войне. 1915. Апогей. Кучково поле: 2014, С. 7.

²²⁸ **A. В. Ганин.** Семь "почему" российской Гражданской войны, С. 11-12.

²²⁹ **M. Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918-1920, lk 8.

väljaõpe võis kohati piirduda vaid mõnekuise²³⁰ kursusega, ei saa nende vajalikkust alahinnata. Varasemast jätkasid tegevust sõjakoolid, kuid nüüd samuti mitmekuiste kursustega ja koole loodi ka juurde, sõja lõpuks koolitas ohvitseride kokku 25 sõjakooli.²³¹ Sõjaaegne ohvitseride väljaõpe lipnike- ja sõjakoolides oli küll pigem teoreetiline, kuna mõnekuised kursused lasid praktilisi harjutusi teha liiga vähe.²³² Sarnaselt sõduritele tuli kiirelt ohvitserikutse omandanud meestel saadud teadmisi proovile panna ja neid täiendada lahinguväljal.

Sõjaaegsetes lipnikekoolides pidid kadetid omandama teadmisi taktika, määrustike (distsiplinaar ja garnisoni), sõjaväe seaduste, topograafia, käsitulirelvade, kuulipildujate materjalosa kohta ja mitmeid teisi teadmisi. Kooli läbinu pidi saama oskused lahendada mistahes lahinguülesandeid rühma ja roodu tasandil. Teine eesmärk oli anda lipnikele oskused teha väljaõpet alamväelastele tagavaraväeosades. Kuid probleem seisnes selles, et kooliti võis kontroll õppe üle olla kohati väga minimaalne. Seetõttu võisid erinevates koolides õppekava täitmised ja seeläbi selliste koolide lõpetanud lipnike kvaliteet väga erinevad olla.²³³ Sellest tulenevalt halvenes olukord ka noorsõdurite väljaõppega Vene armees sõja jooksul järk-järgult. Seda seetõttu, et lisaks kaadriallohvitseride- ja ohvitseride nappusele, kes pidanuks väljaõpet professionaalselt läbi viima, hakkas nende asemele tagavaraväeosadesse saabuma kohati pooliku haridusega sõjaaegseid lipnike. Kui sügav ja laialdane see probleem oli pole siiski teada.

Lipnikekoolides õppinud eestlaste meenutuste kohaselt toimus õpe kokku seitse tundi päevas.²³⁴ Ohvitseride ettevalmistusega tegelevad lektorid olid sõjalise hariduse omandanud 1914. aasta eel ja Elias Kasaku sõnul olid neist vaid vähesed maailmasõjas kogemusi saanud.²³⁵ Mõne lipniku kogemuses oli koolis rahuaegse õppekavaga võrreldes tugevasti kärbitud riviõpet.²³⁶

Moskva sõjakoolis õppinud Elias Kasak ei olnud õppega päris rahul. Näiteks ei meeldinud talle see, et raskekuulipildujaid ainult näidati, aga nende käsitsemist ei õpetatud.²³⁷ Lipnikekoolis õppinud Gustav Simmo kirjutas, et Moskva sõjakoolist 1917. aastal õpetati kuulipilduja

²³⁰ Sõjaaegsete lipnike kursused kestsid jalaväelastele 3-4 kuud, suurtürkiväel, ratsaväel ja inseneri erialal 6 kuud.

²³¹ **M. Krööonström.** Vene armee Esimeses maailmasõjas, lk 162-166.

²³² Samas, lk 165.

²³³ **Р. В. Коняев.** Подготовка офицеров для фронта в Омском военном округе в годы Первой мировой войны. – *Вестник Костромского государственного университета*, № 1, 2018, С. 155-159.

²³⁴ Oskar Nõmmela mälestused. RA, ERA.2124.3.869, l. 23-24.

²³⁵ Elias Kasaku mälestused. RA, ERA.4996.1.124, l. 49.

²³⁶ Samas, l. 50.

²³⁷ Samas, l. 51.

käsitsemist ja toimusid laskeharjutused.²³⁸ Seega kinnitavad ka eesti sõjameeste kogemused, et mõnedes lipnikekoolides tavaprogrammi täies ulatuses ei täidetud.

Sellisel võisid nii mõnedki värsked ohvitserid väeosadesse jõudes olla olukorras, kus nad ei osanud sõdureid piisavalt koolitada kuna nende endi ettevalmistus oli jäänud selles osas väheseks. Seega tuli neil sarnaselt sõduritega omandada spetsiifilisemate relvade tundmise oskused väeosas. Küll aga ei kajastu maailmasõja ajal ohvitseri ettevalmistuse saanud eesti meeste sõjakogemuses seisukoht nagu olnuks õpe sõjakoolides pädevuse saavutamiseks liiga vähene või et nad ei saanud väeosas hakkama.

Mitmed eestlastest sõjaaegsed lipnikud on ohvitseri kuvandisse tagasivaatavalt küllalt vastakalt suhtunud. Arnold Susi nimetas kaadriohvitseri sõjaväe hingeks ja tsaarirežiimi kõige ustavamateks toetajateks.²³⁹ Elias Kasaku arvates oli kaadriohvitser keisri ja kogu tollase elukorralduse teenri ja toetaja rollis, lähtudes kolmikjaotusest „keiser, usk ja isamaa“.²⁴⁰ Richard Roht tunnistas otsekoheselt, et tahtis saada ohvitseriks, lootes reamehe või allohvitseriga võrreldes kergemat elu.²⁴¹ Ilmselt poleks ei Roht ega Susi rahuaegsetes oludes ohvitserikutset valinud. Susi kirjapandus oli üksjagu tavakodaniku vaatenurka ja sarnased arvamused anti tsaariarmee kaadriohvitseri kuvandile tihti üldises plaanis, mitte elukutseliste ohvitseride poolt.

Vene armee isikkoosseisu kiire kasvu ja maailmasõja alguse raskete lahingute kaotuste tõttu vahetus Vene armee ohvitserkond suures osas elukutselistest sõjaaegseteks juhtideks. Rahvusväeosade loomisega koondati Eesti alale 1918. aasta kevadeks ligi 2000 eestlasest ohvitseri.²⁴²

1918. aasta novembris loodud rahvaväes andsid samuti tooni maailmasõja ajal koolitatud ohvitserid ja erandiks oli vaid kõrgem juhtkond, mis koosnes kaadriohvitseridest. Kuigi sõja alguses oli ohvitseride suhtarv võrreldes rahvaväelastegega kõrge – näiteks 5. detsembril 1918. aastal oli 1. diviisis 2000 rahvaväelase kõrval ca 400 ohvitseri²⁴³ – hakkas rahvaväe koosseis peagi kasvama ja oli selge, et varsti tekib ohvitseridest nappus. Seetõttu oli neid tarvis juurde koolitada.

²³⁸ Gustav Simmo mälestused. RA, ERA.2124.3.1318, l. 1.

²³⁹ **A. Susi.** Vene impeeriumi hukk, lk 79.

²⁴⁰ Kolonel Elias Kasaku mälestuste I osa. RA, ERA.4996.1.124, l. 40.

²⁴¹ **R. Roht.** Tsaari ohvitser, lk 54-55.

²⁴² **V. Lokk.** Eesti rahvusväeosad 1917-1918, lk 305.

²⁴³ **M. Kröönström.** Kaptenite ja leitnantide sõda, lk 43.

Vabadussõja oludes alustas 1919. aasta kevadel tegevust Eesti sõjakool, mis pidi erinevalt Vene impeeriumi sõjalistest õppeasutustest valmistama ette erinevate väeliikide ohvitseri. Kool asutati 3. aprillil, kuid õppetöö algas 22. aprillil ning sõjakool pidi hakkama koolitama 120 jalaväe, 50 suurtükiväe ja 25 ratsaväe kadetti.²⁴⁴ Õppetööd alustati maailmasõja-aegsete lipnikekoolide õppekava alusel. Esimene jalaväekursus, mille väljaõpe kestis pisut enam kui kolm kuud, lõpetas kooli 3. augustil. Teine kursus avati 6. augustil ja selle kestust pikendati sõja lõppemise tõttu aastani.²⁴⁵ Rindele jõudsid kooli läbinutest vaid esimese kursuse lõpetanud lipnikud. Nii nagu Vene armees oli ka rahvaväes lipnike esimese lennu koolitamine sama mõnekuise kestvuse ja sõjaaegse õppekavaga.

Eesti sõjakooli lektoritel võis olla küll sõjakogemus, kuid neil nappis õpetaja vilumust ja oskusi. Kuigi eeskujuks võeti Vene süsteemi õppekava, määras iga lektor ise loetava aine sisu. Maailmasõja kogemused õppekavas veel ei kajastunud.²⁴⁶ Seega jäeti ohvitseride ettevalmistamisel kasutamata kogemuste eelis,

Õppe sisuline pool oli võrreldav Vene lipnikekoolidega. Jalaväekursusel õpiti sõjaväe seadusi, määrustikke, taktikat, topograafiat, kuulipildujate materjalosa ja muud. Jalaväe kadettide nädalane tunnikava oli 47 tundi õpet, iga päev kuni 8 õppetundi. Suurem osa sellest oli riviõppus ja kehaline kasvatus ning Vene määrustike õppimine.²⁴⁷ Mõne kadeti arvates oli sõjakoolis liiga rohkelt rividrilli,²⁴⁸ aga tegu oli noore ja äsja rindelt tulnud mehega.

Eesti sõjakooli esimeses lennus leidis vähe neid, kes ei olnud eelnevalt sõjategevuses osalenud.²⁴⁹ Sellega eristusid Eesti sõjakooli kasvandikud Vene armee esimestest sõjaaegsete lipnike kursuste meestest, kellel puudus varasem kogemus.

Ilmar Raamot ei kahelnud, et sõjakooli lõpetamise järel üksuse ülemaks määratuna alluvad tema pädevuses oleksid kõhelnud.²⁵⁰ Samas ei tohi ära unustada, et Raamot omas varasemast lahingukogemusi, mis muutis ta sõdurite silmis usaldusväärsemaks juhiks ning võitluskaaslaseks.

²⁴⁴ **Andres Seene.** Vabariigi Sõjakooli asutamine ja selle esimese, Vabadussõja-aegse lennu lõpetajad. – *KVÜÕA Toimetised*, 13 (2010), lk 125.

²⁴⁵ **A. Seene.** Vabariigi Sõjakooli asutamine..., lk 130, 134.

²⁴⁶ Samas, lk 132, 136.

²⁴⁷ Samas, lk 130.

²⁴⁸ **I. Raamot.** Mälestused, lk 127.

²⁴⁹ **A. Seene.** Vabariigi Sõjakooli asutamine..., lk 132, 136.

²⁵⁰ **I. Raamot.** Mälestused, lk 147.

Kord Vabadussõja-aegses sõjakoolis oli sarnane Vene armee sõjakoolidele. Põhilised probleemid seisnesid peamiselt ilma loata linnas käimises, kuna linnalube oli raske saada. Omavolilise lahkumisega vahele jäänud kadetid visati koolist välja.²⁵¹ Sõjakoolist väljaviskamise tingis tõenäoliselt mõlema armee koolides põhimõte, et kes ei oska käsku täita, ei oska seda ka anda.

Sõjaaegne väljaõpe oli seega küll õppeprogrammide järgi sisukas, kuid Vene armees sõltus selle programmi täitmine suurel määral koolidest endast. Sõjaaegsete lipnike üks ülesandeid oli viia tagavaraväeosades läbi alamväelaste väljaõpet ja poolikute teadmistega ohvitserid võisid veelgi niigi kesist väljaõpet halvendada. Eestlastest maailmasõja-aegsetest ohvitseridest kurtis mõni samuti ebatäielikku õpet. Eesti sõjakoolis nurises üks kadett rividrilli üle.

2.3. Ohvitseride autoriteet sõjas 1914-1920

Ohvitseride autoriteet tugines sümbolsele mõjuvõimule, eeskujule, sõjalisele pädevusele ning usaldusele ja meeldimisele.

Alluvate käekäigust hoolivale juhile järgnesid sõdurid ka ohtlikesse olukordadesse. Ohvitserid, kes sõdurite käekäiku hooletult suhtusid, ei leidnud austust ja neile ei soovitud järgneda isegi siis, kui nad olid muidu sõjaliselt pädevad. Sellise hoolimatu suhtumisega ohvitseri juhitud üksuses kannatas distsipliin, kuid oma sõdurite heaolust hooliva ülema üksus oli ühtsem ja kannatas oluliselt vähem lahingustressi käes.²⁵²

Sõjaaegsetel Vene armee lipnikutel ei olnud alati seda autoriteeti, mis kaadriohvitseridel. Paljud maailmasõja ajal lipnikekoolis õppima asunud olid varem näiteks ametnikud, üliõpilased ja üldiselt linnakodanluse hulgast. Sotsiaalsest staatusest olulisem oli osade sõjaaegsete ohvitseride varasema juhtimisalase kogemuse puudumine, mistõttu ei suudetud hästi juhtida allüksusi.²⁵³ Andrei Ganin on kahelnud, kas sõjaaegsete lipnike ettevalmistusest piisas autoriteedi kindlustamiseks hädavajaliku pädevuse saavutamiseks. Paljudele neist ei sobinud tema arvates armeeteenistus üldse.²⁵⁴ Tõenäoliselt sõltus ohvitseride kutsesobivus lisaks taustale ja varasematele kogemustele ohvitseri isikuomadustest, mida pikem väljaõpe vaevalt muutnud oleks. Arvestades, et kaotused kaadri- ja reservohvitseride hulgas olid 1915. aasta suveks väga suured, siis muutusid domineerivaks sõjaaegsed ohvitserid ja massiliselt

²⁵¹ **I. Raamot.** Mälestused, lk 133.

²⁵² **A. Watson.** Enduring the Great War, P. 112-114.

²⁵³ **М. В. Оськин.** Неизвестные трагедии Первой мировой, С. 274.

²⁵⁴ **А. В. Ганин.** Семь "почему" российской Гражданской войны, С. 11-12.

mobiliseeritud noorsõduritel puudus tõenäoliselt niikuinii pikaajaline kogemus kaadriohvitseridega.

Eesti sõjameeste meenutustes oli ohvitseride suhtumine sõduri igapäeva muredesse olulisel kohal. Joosep Allikas pidas väeosa ülema suhtumist enda alluvate igapäevasesse käekäiku sõdurite ja ohvitseride vahelise usalduse aluseks. Ühele polguülematest heitis Allikas ette väeosa kehvasti toiduga varustamist. Kui temaga tuli pidevalt nälga kannatada, siis uue ülemaga sai esimest korda sõjas kõhu täis: “Missugune suur vahe! Kui vähe on mõningal tõsist arusaamist peaasjadest! Meie ei ole veel lahingusse saanud tema juhatuse all, aga ma usun kindlasti, et meist igaüks valmis oleks oma elu tema eest jätma. Ja see on ometi sõjas peaasi!”²⁵⁵ Väeosa ülema osavus või hoolimatus üksuse varustamisel võis tõenäoliselt mõjutada sõdurite suhtumist kõigi ohvitseride suhtes.

Oma üksuse ühtse vaimu tekkimisel on ohvitseril kandev roll.²⁵⁶ Meeste tundmaõppimine oli midagi, mida ohvitserid sõjakoolist või raamatust õppida ei saanud.²⁵⁷ Ohvitseridel oli oma alluvate tundmaõppimiseks erinevaid viise ja üks nendest oli seotud ka puhkuseloa andmisega. Puhkuse- ja linnaloo saamine on iga armee sõdurile oluline olnud. Kui mehed pidasid sõna ja olid täpsed ega kuritarvitanud ülema lahkust, siis võisid nad tõenäolisemalt ka lahingus kohusetundlikud olla.

Staabikapten Jaak Rosenbaum lubas roodu mobiliseeritud meestest ööseks koju need, kes läheduses elasid.²⁵⁸ Üks seletusi võis sellegi näite puhul olla lihtsalt ülema inimlik suhtumine oma alluvate heaolusse. Teadmata jääb, mis riske Rosenbaumi tegevus endas väeosa jaoks kätkes ja kas juhtkonna poolt võinuks tema suhtes kaasneda mingeid reaalseid sanktsioone. Ta pidas sõdurite heaolu eest hoolitsemist oluliseks, kuid tema arvates pidid ka allohvitserid sõdurite hea käekäigu eest seisma, mitte hoidma iseenda või ohvitseri poole.²⁵⁹

Ohvitseri ja sõdurite vaheline usaldus sai tekkida ajapikku. Mobiliseeritu Joosep Allikas²⁶⁰ kirjeldas päevaraamatus üht sõja alguse stseeni, kus Poolas varastati tema allüksuse rooduülemal nuga. Rooduülem kahtlustas oma alluvaid ja lasi kõik läbi otsida, maakaitseväelased kaks korda. Varast rooduülem ei leidnud, kuid pidas õpetliku kõne,

²⁵⁵ T. Tannberg, Eestlased ilmasõjas, lk 672.

²⁵⁶ **G. D. Sheffield.** Leadership in the Trenches, P. 43.

²⁵⁷ **Adolf von Schell.** Battle Leadership, P. 9.

²⁵⁸ Jaak Rosenbaumi kiri vennale 20. juuli 1914. – RA, ERA.3588.1.5, pagineerimata.

²⁵⁹ **David R. Jones.** Imperial Russia's Forces at War. – Military Effectiveness. Volume 1. The First World War. Millett, A.; Murray, W. (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2010, P. 282.

²⁶⁰ T. Tannberg. Eestlased ilmasõjas, lk 652-653.

märkides, et sõjas võib iga mees ootamatult langeda ja materiaalsed väärtused on oma tähenduse kaotanud ning lihtsa eseme vargus oli tema silmis eriti alatu.²⁶¹ See, et rooduülem kahtlustas oma alluvaid, mitte võõraid, viitab ohvitseride ja sõdurite vahelise usalduse puudumisele antud allüksuses.

Ülemate usaldus alluvate suhtes oli oluline. Edgar Volker meenutas, et eesliinil öisel vahipostil kuulnud saksakeelse vestluse sisu ülematele ümber jutustades hinnati tema jutt usutavaks, mille põhjal korraldati edukas rünnak.²⁶² Nii võis üksuse lahinguline edu otseselt sõltuda sellest, kas sõduri ülem oli usaldusväärne autoriteet, kelle poole pöörduda.

Läbisaamine ning usalduse teke võis vahel sõltuda piasjadest. Näiteks kiitis Peeter Jakobson kirjas kodustele uut ülemat, kes tõi talle iga kord väeosa kantseleid külastades eestikeelse ajalehe.²⁶³

Head ülemat tahtsid sõdurid hoida. Lipnik Kuperjanov kirjutas 1916. aastal enda elust luurekomandos järgmist: „Mehed on mul õige vahvad, saan teistega õige hästi läbi, sellepärast tuleb ette, et mehed igale poole mind ei lase, kuhu minna tahan, kardavad, et teise ülema saavad.“²⁶⁴ Kuperjanovi kirjeldatu on uurimuses kasutatud materjalides pigem erandlik näide tsaararmee armeesisestes suhetes. Võimalik oli sellinegi tõlgendus, et sõdurid ei soovinud asjatult eluga riskida ja hoidsid ülemat seetõttu tagasi.

1917. aasta tõi veebruarirevolutsiooniga kaasa muudatused, mis mõjutasid ohvitseri. Selleks ajaks oli valdav enamus Vene armee ohvitseridest sõjaaegse ettevalmistusega.²⁶⁵

Tallinna kindlusevägedes teeninud leitnant Konrad Rotschild märkis, et revolutsiooni järel kaotasid paljud ohvitserid sõdurite silmis autoriteedi, neil ei olnud sõdurite üle enam mõju. Rotschild rõhutas, et ohvitserkond oli ka ise reaalsest elust niivõrd võõrdunud, et ei suutnud näha enda seotust toimuvate sündmustega. Ohvitseridel oleks olnud võimalusi mõningate sündmuste käiku mõjutada, kuid nad jäid passiivseteks pealtvaatajateks. See oli Rotschildi jaoks ohu märgiks, kuna seeläbi võis sõdurkond ülematest täielikult võõranduda. Ohvitser ei oleks tohtinud lasta agitaatoritel ohvitserkonna vastast kihutustööd teha, kuna ohvitseride kohus

²⁶¹ T. Tannberg. Eestlased ilmasõjas, lk 657.

²⁶² Edgar Volkeri mälestused. RA, ERA.2124.3.1717, l. 4p.

²⁶³ Peeter Jakobsoni kiri kodustele 21. veebruaril 1916. aastal. RA, ERA.2124.3.253.

²⁶⁴ L. Uuet. Julius Kuperjanovi kirjad koolivennale, lk 70.

²⁶⁵ А. В. Ганин. Семь "почему" российской Гражданской войны, С. 13.

oli säilitada distsipliini.²⁶⁶ Sarnaseid tõdemusi on esitanud teisedki eestlastest ohvitserid ja sõjamehed.

Autoriteedi kõrval mängisid olulist rolli tunnustamine ja karistamine. Viimatinimetatu sõltus suuresti määrustikust, karistamisi analüüsitakse eraldi neljandas peatükis. Sanktsioneerimise topelt-süsteemis oli suurem mõju meeste motiveerimisel. Mehi võis tunnustada lihtsalt sõbraliku sõna või žestiga. Üheks hinnatumaks tunnustamisviisiks on ametlik autasustamine, tavaliselt vahvuse eest lahingus, mis on sõjamehi alati motiveerinud.

Peeter Jakobson, kes oli osalenud paljudes täagirünnakutes, arvas et on autasu väärt ning pettus kui talle vahvuse eest lahingutes Georgi risti ei määratud. Autasu mitta saamise põhjuse arvas ta oleva selles, et ei suutnud ülemale muul ajal piisavalt meelejärele olla.²⁶⁷ Ants Kaptein, kes sai Riia rindel 1916.-1917. aasta vahetusel mitu nädalat kestnud lahingute²⁶⁸ järel vaprus eest autasustatud ja vanemallohvitseriks ülendatud, oli asjade käiguga rahul. Kapteini rühmast naases lahingust elusana 14 meest.²⁶⁹

See näitab, et antud näite põhjal olid ellujäänud tõenäoliselt lahingus tublimad, kuigi välistada ei saa ka suuremat vedamist, kuna lahingutes on juhusel suur roll ja langenud ei olnud kohe kindlasti kehvemad sõdurid kui eluga tagasitulnud. Autasustamine sõltus rohkem lahingus silmapaistmisest, mitte niivõrd selles osalemisest. See, et ülemate silmis oli Kaptein üks väheseid veristes lahingutes ellujäänuid, kinnitas tema sõjalist tublidust ja tõenäoliselt taheti sõjamehi neid tunnustades motiveerida. See tagas talle vahvuse eest autasu. Samas kui Jakobson võis osaleda paljudes täagirünnakutes, kuid tegemist ei pruukinud olla nii veriste lahingutega ja ta võis ka jääda massi sees märkamatuks.

Ülemate-poolne tunnustamine kasvatas võitlusemoraali. Väga oluliseks oli auastmes ülendamine. Jaak Rosenbaum pidas edutamist kõige tarvilikumaks asjaks, mis sõja ajal võib saada.²⁷⁰ Kui autasustamine toimus väeosa ülema poolt, kaasnes sellega väeosa sõdureid ja ohvitseri ühendav tseremoonia.²⁷¹ Vene armee autasude puhul ei tohi unustada, et ohvitserid ja sõdurid said erinevaid autasusid. Sõdur- ja ohvitserkonna laialdaselt ametlikuks muudetud eristamine kandus edasi ka autasude süsteemi. Lihtsõduri rinda ei võinud ehida ükski orden,

²⁶⁶ **Konrad Rotschild.** Eesti väeosa loomine. – Eesti eest. 1. osa, Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt: revolutsioon ja okupatsioon 1917-1918. Leino Pahtma (koostaja). Tallinn: Tammerraamat, 2013, lk 158-159.

²⁶⁷ Peeter Jakobsoni kiri naisevennale 7. augustil 1916. aastal. RA, ERA.2124.3.253, l. 216.

²⁶⁸ Need lahingud on tuntu Jõululahingutena.

²⁶⁹ Ants Kapteini mälestused. RA, ERA.2124.3.361, l. 24-25.

²⁷⁰ Jaak Rosenbaumi kiri vennale 31. mail 1916. RA, ERA.3588, pagineerimata.

²⁷¹ **Aigi Rahi; Piret Jõgisuu.** Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast. II. – *Ajalooline Ajakiri*, 2000, nr 3 (110), lk 59.

näiteks tuntuim ja hinnatuim sõjalise vahvuse autasu Georgi orden. Selle asemel oli sõdurkonnale ettenähtud Georgi rist.²⁷² 1917. aasta veebruarirevolutsiooni järel hakati sama aasta suvest Georgi ristiga autasustama ka ohvitseri²⁷³, mis on märgiks teatavast võrdsustumisest.

Rahvusväeosade loomisega koondus Eesti alale massiliselt eestlastest sõdureid ja ohvitseri. 1917. aasta veebruarirevolutsioonist alates kuni Saksa okupatsioonini 1918. aastal koondus kodupinnale arvukalt eesti sõjamehi, ilma kellela ei oleks olnud hilisem rahvaväe loomine mõeldav. Eestlastest kaadriohvitseridest oli 1917. aasta sügisel elus vähemalt 192.²⁷⁴

Eestlastest kaadriohvitseri osales rahvaväe poolel võideldes 79,²⁷⁵ seega oli rahvaväe ohvitserkonnast elukutselise ohvitseri ettevalmistuse saanud vähem kui viis protsenti. Ohvitseri auastmel oli rahvaväes Vene armeele sarnane mõju. Ühe kurioosumina loobuti Vabadussõja alguses 1918. aasta lõpus Viru rindel ajutiselt senistest Vene eraldusmärkidest, kuna iseseisvas riigis ei soovitud neid enam kasutada. Kuid seetõttu ei suutnud sõdurid neile võõraid ohvitseri tuvastada. Selle otsuse tagamaad ei ole lõpuni selged, kuna rinnet juhtinud kindralmajor Aleksander Tõnisson pidas alluvussuhteid tähtsaks.²⁷⁶ Väga tuntud on lugu, kus kindral Tõnissoni Vene sõduri sinelis ja ilma sõjaväelase eritunnusteta (seega sisuliselt erariideis) 1919. aasta jaanuaris Raasiku raudteejaamas ära ei tuntud ja lihtsalt põrgu saadeti.²⁷⁷ Ka väeosades, kus eraldusmärkidest isegi ajutiselt ei loobutud, põhjustas kirju riietus raskusi ohvitseride sõduritest ning omade vaenlaste seast eristamisel. Mõlemad, nii rahvaväe kui vastaspoole võitlejad, kasutasid endise Vene armees vormielemente. Talveperioodil kanti lisaks veel eristamatuid üleriideid ja peakatteid. Seetõttu oli Vabadussõjas sõduritel võõrast ohvitseri tihtilugu võimatu tuvastada.

Sõdur Hans Rennit oli Vabadussõja alguses ohvitseride käitumisest, kes temaga juttu ajasid nagu võrdne võrdsega, suures imestuses. Rahvaväes istusid sõdurid ohvitseridega ühises lõunalauas, mis Vene armees välistatud ja isegi taunitud oli. Rennit meenutas, kuidas Vene armees täitis päevi lõputu sõim, pidevalt tuli au anda ja käske korrata, „just nii, kuuln, Teie

²⁷² Vene impeeriumi sõjalistest autasudest vt lähemalt nt: **В. А. Дуров.** Ордена Российской империи. Москва: Белый город, 2002.

²⁷³ **Leho Lõhmus.** I maailmasõja teenetemärgid eesti mehe rinnas. – *Eesti sõjaajaloo aastaraamat*, 5 (11), 2015. Viimsi-Tallinn: Eesti Sõjamuuseum/Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2015, lk 168.

²⁷⁴ **M. Krõönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918-1920, lk 178-179, 188-193.

²⁷⁵ Samas lk 178-179, 188-193.

²⁷⁶ Eesti Vabadussõja ajalugu. I, lk 171.

²⁷⁷ Edvin Reinvaldt, Tõnis Kint (koostajad). Soomusrong nr 2 Vabadussõjas. Soomusronglaste mälestused. Tallinn: Menu Kirjastus, 2009, lk 40.

kõrgeausus.²⁷⁸ Inimlikumate suhete tekkimisel rahvaväes mängis oma osa sotsiaalsete erisuste vähenemine ning keeleliste, kultuuriliste ja rahvuslike vastuolude kadumine ning seetõttu seisid paljud eesti ohvitserid kindlasti eesti sõduritele lähemal, kui enamus vene ohvitseri. Tänu sellele ei kajastu eesti sõjameeste Vabadussõja kogemustes Vene armeest tuttavat sõdur- ja ohvitserkonna omavahelist võõrdumist.

Siiski ei suutnud kõik rahvaväe ohvitserid Vene armeest kaasatoodud harjumuste tõttu sõduritega alati ja kohe usalduslikku kontakti saavutada. Teisalt olid eesti sõdurid tüdinud varasemalt Vene armees ohvitseride poolt kasutusel olnud toonist. Konfliktide järel hakkas olukord muutuma. Ohvitseride inimlikum suhtumine sõdurkonda tekitas usalduslikuma õhkkonna,²⁷⁹ millega kaasnesid positiivsed ilmingud ka lahingutegevuses: “Selle tagajärjel meie tundsime endid ühise, tugeva ja lahutamatu perena ka kõige raskemates lahinguolukordades ja ei jätnud kunagi omi kaaslasi maha ega üksi.”²⁸⁰ Sakala Partisanide pataljonis lipnikuna teenistust alustanud August Laatsarus hindas kõrgelt pataljoniülemat kapten Otto Oidermanni, kes suutis võita kogu pataljoni lugupidamise ja kindla usalduse, tõstes juba enne esimest lahingut meeste meeleolu: “Peamiselt kapten Oidermanni mõjutusel sündis, kasvas ja arenes pataljonis ühine, siduv, ennastalgavalt julge, kõiki raskusi ja puudusi nurisemata kannatav ning alati vaenlasega kokku puutuda ja teda lüüa igatsev „Sakala Partisanide vaim“.”²⁸¹ Sõdurite ja ohvitseride vahelised usalduslikud suhted aitasid tekitada tugevamat grupivaimu.

Sõdurid lootsid ohvitseride pädevusele ka Vabadussõjas. Kahe Vabadusristi kavalier alampolkovnik Paul Kunnus kirjutas tagasivaatavalt, et ohvitseridelt oodati vilumust, mida võib tõlgendada nii varasema sõjakogemusena kui juhi professionaalsusena.²⁸² Samuti eeldasid sõdurid nõudlikkuse kõrval ohvitseridelt õiglust. Nõudlikkuse soovi osas pidas Kunnus Vabadussõja-aegseid sõdureid täielikeks vastanditeks Vene armee sõduritele, kes hindasid pigem ohvitseride vähenõudlikkust ja soodustuste tegemist sõduritele. Kunnus eristas distsipliini kahte tasandit – välimist ja sisemist. Välist ei peetud sedavõrd tähtsaks ja seda ei nõutud. Kunnuse arvates olid sõdurite ja ohvitseride suhteid Vabadussõjas usalduslikud ja

²⁷⁸ Hans Renniti mälestused, RA, ERA.2124.3.1121, l. 11-11p.

²⁷⁹ **M. Haber.** Eestlane sõdurina, lk 200.

²⁸⁰ Hans Rennit. Sakala Partisanide formeerimisest ja üksikuid episoodide rindel. RA, ERA.2124.3.1121, l. 12-13.

²⁸¹ Vabadussõja alguses teenis Oidermann leitnantina, tõuses majoriks sõjajärgse teenistusega. August Laatsarus. Mälestusi Sakala Partisanide Pataljoni Vabadussõja-aegsest ülemast major Otto Oidermann'ist“. RA, ERA.2124.3.558, l. 6.

²⁸² Paul Kunnuse mälestused. Käsikiri. RA, ERA.2124.3.497, l. 6.

sõbralikud, valitses vastastikune arusaam, et kogenumad peavad juhtima.²⁸³ Selles tõdemuses on peidus osaline seletus rahvaväe edule Vabadussõjas – osati eristada olulist mitteolulisest ja näilise korra asemel kehtestati tegelik kord. Tekkis arusaam sellest, mida on edukaks sõjapidamiseks vajalik. Ennekõike hinnati juhtide kogemusi ja asjatundlikkust, mitte lihtsalt aukraadist tulenevat nagu Vene armees.

Värskest sõjakooli lõpetanud lipnik Ilmar Raamot omas enda roodus autoriteedi ja võitis meeste usalduse seeläbi, et saavutas esiteks veltveebli poolehoiu, kes oma lahinguveterani autoriteediga veenis mehi ka järgmist uut ülemat usaldama. Oluliseks olid mõlema mehe varasemad lahingukogemused.²⁸⁴

Sarnaselt varasemaga kerkib ka Vabadussõja oludes esile puhkuselubade teema. Sakala Partisanide pataljoni sõdur Hans Rennit²⁸⁵ on rõhutanud pataljoni ülema leitnant Otto Oidermanni sõbralikku ja oma alluvaid usaldavat suhtumist. Kui olukord rahulikum oli, lubas Oidermann mehi kuni paariks päevaks rindelt koju kosuma.²⁸⁶

Sõjameeste varasemaid tunnustamisi hinnati ka Vabadussõjas. Kuigi ülemjuhataja päevakäsuga 1919. aasta veebruarist oli lubatud kanda Georgi riste ja Georgi ordenit,²⁸⁷ oli sõjameeste tunnustamine rahvaväes varasemaga võrreldes erinev. Vabadussõja algul ei olnud veel kehtestatud uut sõjaliste autasude süsteemi. 1919. aasta veebruaris loodi Vabaduse Risti asutamise komisjon ja sama aasta septembris kerkis päevakorda küsimus selle autasu liigi loomisest, mida sai anda isikliku vaprus eest lahingus.²⁸⁸ Kuid võrreldes Vene armeega ei tehtud siis vapruses enam vahet sõduril ja ohvitseril ning isikliku vahvuse eest võisid sama autasu saada mõlemad. Esiialgu piirdus tunnustamine kiitva sõnaga, kuid ilmutatud sõjalist vahvust siiski ei unustatud. Tunnustuse vaprus eest pälvisid paljud sõjamehed tagantjärgi, peale sõda. Kindlasti ei olnud vähemoluline juhtimisalaste teenete tunnustamine ja seda nii ohvitseride endi kui ka nende alluvate silmis.

Vene armeel nappis nii kaadri- kui reservohvitseri juba maailmasõja eelõhtul, kuid Vene ajalookirjutuses ringelnud suured numbrid kaadriohvitseride inimkaotustest on küsitavad.

²⁸³ Paul Kunnuse mälestused. 7. polgu lahingud 1919. aasta oktoobris. Käsikiri. RA, ERA.2124.3.497, l. 6-7.

²⁸⁴ **I. Raamot.** Mälestused, lk 247.

²⁸⁵ Hans Rennit. Sakala Partisanide formeerimisest ja üksikuid episoodide rindel. RA, ERA.2124.3.1121, l. 11-11p.

²⁸⁶ Samas, l. 12-13.

²⁸⁷ **Leho Lõhmus.** I maailmasõja teenetemärgid eesti mehe rinnas, lk 176.

²⁸⁸ **J. Pihlak, M. Strauss, A. Krillo.** Eesti Vabaduse Risti kavalierid, lk 24.

Sõjaväe isikkoosseisu kiire paisumine sõja puhkedes süvendas kahtlemata ohvitseride põuda ja selleks seati sisse lipnikekoolid. Eestlasest elukutselisi ohvitseri osales nii maailmasõjas kui ka Vabadussõjas võrreldes sõjaaegse väljaõppe saanud juhtidega vähe, kuid rahuaegse ohvitseri ettevalmistuse saanud eestlastel oli täita rahvaväes kõrgemate juhtidena ülioluline roll. Vene armee ja rahvaväe lipnike sõjaaegne koolitus toimus sarnaste õppeprogrammide alustel, mis pidid kadettidele andma sõjaliste algteadmiste kõrval ka oskuse mehi juhtida ja Vene armee puhul tagavaraväeosades välja õpetada. Probleemiks oli maailmasõja ajal mõnes koolis programmi osaline täitmine. Seetõttu ei saanud kõik lipnikud piisavalt teadmisi, et hiljem ise sõdureid hästi juhtida ja välja õpetada. Maailmasõja alguses puudus nii lipnikekoolide lektoritel kui ka kadettidel hiljutine sõjakogemus, aga Vabadussõjas olid mõlemad osapooled sõjakoolis lahingukogemustega. Paraku ei rakendanud sõjakooli lektorid oma lahingukogemustest saadud teadmisi õppekavas. Sõjaaegsete lipnike oskustest ja nende positiivsest mõjust juhtidena rahvaväes annavad tunnistust paljude meeste sõjakogemustes kajastunud positiivsed näited. Rahvaväes tekkis võrreldes varasemaga sõdurite ja ohvitseride vahel suhtluses usalduslikum vahekord, mistõttu oli ohvitseride autoriteet Vabadussõjas tugev ja nad suutsid ennast kehtestada.

3. Võitlusemoraal

Võitlusemoraali on lihtsustatud kujul defineeritud kui meeoleolu, mis kas julgustas või takistas tegutsemist ning peegeldas sõjameeste mentaalset ja füüsilist olukorda.²⁸⁹ Moraali on võrdsustatud motivatsiooniga, siiski ei saanud üks asendada teist. Motivatsioon tähistas ennekõike põhjuseid, miks ollakse valmis võitlust alustama, samas kui moraali tähistas sõjategevuses osalejate võitlusvaimu.²⁹⁰

Võitlusemoraal on läbi ajaloo olnud oluline tegur võidu saavutamiseks, mõjutades armeed üldist võitlusvõimet. Kuigi tegu on olulise sõjaajaloo uurimisvaldkonnaga, puudub ühene arusaam kuidas võitlusemoraali defineerida.

Teemaga on enim tegelenud inglise sõjaajaloolased. Jonathan Fennell on võitlusemoraali defineerinud kui üksikisiku või grupi tahet teha ettevalmistusi (väljaõpe) ja osaleda autoriteedi või institutsiooni poolt nõutavas tegevuses, mis tähendas käskude täitmist. Seda tahet võis tekitada positiivne soov ehk motivatsioon või ka distsiplineeritus, mis pani samuti käske täitma. Sõjamehed võisid algatusvõimet omades tegutseda omal käel või siis käsu korras. Armeed või üksikisiku võitlusemoraali taset näitas nende soov või distsiplineeritus tegutseda eesmärkide saavutamiseks ning sihikindlus lõppeesmärgi saavutamisel.²⁹¹

Timothy Bowman on märkinud, et moraali näol oli tegu sõdurite sisemise jõuga, mis pani ta käsku täitma. See võis olla mõjutatud välistest teguritest nagu näiteks lojaalsus väeosale, hea juhtimine, patriotism ja tõhus eluolu korraldus väeosas, aga ka distsipliin.²⁹² Gary D. Sheffield peab juhtimise, kamraadluse ja olme kõrval olulisemaks teguriks sõdurite suhteid ohvitseridega. Briti ekspeditsioonivägede moraali püsis 1914-1918 kõrge tänu rahuaegse ettevalmistusega ohvitseride positiivsele mõjule.²⁹³ Jonathan Fennell, kes on analüüsinud Teise maailmasõja ajal Põhja-Aafrika kampaanias sõjaväetsensorite kokkuvõtteid kasutades Briti 8. armeed võitlusemoraali mõju võitlusvõimele, leidis, et moraalile avaldasid mõju väljaõpe, distsipliin, relvastusega kaasnev enesekindlus, juhtimine ja heaolu.²⁹⁴

²⁸⁹ The Oxford Companion to American Military History, P. 453.

²⁹⁰ **David Charles Eyles.** 'Seeking the Bubble Reputation'. Continuities in combat motivation in Western warfare during the twentieth century with particular emphasis on the Falkland War of 1982. PhD Thesis. University of Sussex, 2012.

²⁹¹ **Jonathan Fennell.** Combat and Morale in the North African Campaign. The Eighth Army and the Path to El Alamein. Cambridge University Press, 2011, P. 1-9.

²⁹² **Timothy Bowman.** The Irish Regiments in the Great War, P. 10.

²⁹³ **G. D. Sheffield.** Leadership in trenches, P. 137, 178.

²⁹⁴ **J. Fennell.** Combat and Morale in the North African Campaign, pp. 1-9, 288.

Grupivaim ehk üksuse ühtsustunne ja kamraadlus, teise nimega relvavendlus on kaks aspekti, mis mõjutasid võitlusemoraali. Tegemist ei ole sünonüümidega. Kaks meest võisid olla relvavennad üksuses, kus puudus ühtsus. Ometigi valitses mõlema nähtuse vahel tugev seos.

Saksa sõjaajaloolane Thomas Kühne on kamraadluse ja grupivaimu liigitanud sõjalise grupi sidususe vormideks. Tema hinnangul oli grupivaim väeosa võitlusvõime kõige tähtsam tegur, mida tekitati institutsionaalselt ühise väljaõppe kaudu. Noorsõduritele pidi selgeks saama, et ühe sõduri eksimuse eest vastutavad ka teised ja karistada saavad kõik koos.²⁹⁵

Võitlusemoraali mõjutavad välised tegurid saab jagada kaheks – otsekontaktil baseeruvad inimsuhted nagu näiteks grupivaim, kamraadlus ja juhtimine ning kaudsemad mõjutegurid nagu näiteks propaganda, relvastusega varustamine ja olme. Kahtlemata on kõik armeed läbi ajaloo „marssinud kõhu peal“ nagu herzog Wellington seda tabavalt märkis,²⁹⁶ kuid toiduainete ja muuga varustamine ei sõltunud tihtilugu otseselt allüksusest, milles sõdur või nooremohvitser teenis. Toiduainetega varustamine oli küll moraali mõjutav tegur, kuid see sõltus 20. sajandi sõdades väga palju väeosa administreerimisest ja teistest asjaoludest.

Käesolevas töös on otseselt võitlusemoraali mõjutanud teguritest analüüsitud nelja – juhtide mõju, grupivaimu ja kamraadlust ning sõjatüdimust, kuivõrd need avalduvad kasutatud sõdurikirjades kõige ilmekamalt.

3.1. Juhtide mõju võitlusemoraalile

Venemaa 1914. aasta üldmobilisatsiooniga komplekteeriti väeosad sõduritest ja ohvitseridest, kes olid üksteisele võõrad. Ohvitser võis saada komandöriks üksusele, mis toimis eelmise ülema kehtestatud distsipliini kohaselt. Kuid võis esineda ka vastupidiseid olukordi ja üksus ei pruukinud distsipliini puudumise tõttu toimida. Distsipliin sõltus osalt sõdurite ja allohvitseride sõjalisest ettevalmistusest ning allohvitseride kui ohvitseride abiliste arvukusest üksuses. Eelnevatest peatükkidest lähtuvalt on selge, et nii kaadriallohvitsere kui ka –ohvitsere oli Vene armees maailmasõja ajal liiga vähe, neid jäi sõja jätkudes järjest vähemaks ja sõjaaegsed lipnikud ei pruukinud olla alati ise sõdurite juhtimist või õpetamist piisavalt hästi omandanud.

Vahetult maailmasõja eel rooduülemaks saanud Jaak Rosenbaumi üksuses oli distsipliin eelnevalt käest ära, mistõttu oli ta meestele uue ülemusena vastumeelne. Veltveebel, kes pidi

²⁹⁵ T. Kühne. Sõdur, lk 354.

²⁹⁶ Vt lähemalt sõjavägede varustamisest: **John Keegan**. Sõjakunsti ajalugu. Tallinn: Varrak, 2004; **Martin van Creveld**. Sõda ja logistika: Wallensteinist Pattonini. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998.

olema rooduülem parem käsi, osutus kelmiks ja vargaks.²⁹⁷ Raske öelda, kas Rosenbaumi hinnang on utreeritud või mitte. Olukorra lahendamiseks eemaldas ta roodust mõned üleajateenijad,²⁹⁸ kes olid ametis allohvitseridena. Probleemid rooduga olid üksjagu keerulised, väljaõpe oli olnud suhteliselt nõrk ja seeläbi oli kannatanud distsipliin: „See on ju hullu tükk, kui 150 inimest laisaks ja sõnakuulmatuks on tehtud.“²⁹⁹ Rosenbaum pidas selle eest vastutavaks ennekõike üleajateenijatest allohvitseri, kuna nende eemaldamisega õnnestus tal olukorda parandada. Juhina oli see probleemi lahendamiseks tõenäoliselt ainuõige otsus, kuna üksus pidi peagi lahingusse minema.

1915. aasta kevadel süvenenud Vene armee ebaedu pärssis sõdurkonna distsipliini ja moraali. Ilmnesid pingelised suhted sõdurkonna ja ülemate vahel. Üks korduvaid motiive sõdurkonna hulgas oli kõrgema juhtkonna kahtlustamine ükskõiksuses või isegi äraandlikkuses. Selliseid hinnanguid andsid sõdurid ennekõike taandumiste käigus. Ants Kaptein kirjutas 1915. aastast, et teda ja teisi kaasvõitlejaid rõhus äraandmise tunne, mis võimendus tugevasti sama aasta augustis taandumisel, kui neist sõitis mööda Kovno³⁰⁰ kindluse komandant kindral Vladimir Grigorjev ja sõimas neid mitte auandmise pärast. Sõimu kui levinud nähtust ei tähtsustatud, küll pani sõdureid nõrdima see, et kindral pärast kindluse ära andmist julges veel auandmist nõuda: „Sellest oli näha, et liht vene sõdur sai aru asjast.“ Kapten pidas tõenäoliselt seda silmas, et sõdurid ei tervitanud lahingu kaotanud ja seega ebakompetentset ohvitseri, kuna asetaskid vastutuse juhtunus temale. Nagu tema hilisematest mälestustest selgus, määrati nimetatud kindralile hiljem 15 aastat sunnitööd. Kohtuotsusest teadasaamisel on äratuntav sõdurite teatud rahulolu.³⁰¹ Kindral Grigorjev põgenes ja ligi 20 000 Vene armee võitlejat langes Saksa armee kätte vangi.³⁰² Sõduritele näis kindrali tegevus reetmisena. Sellised juhtumid tekitasid sõdurites usaldamatust kõrgema väejuhatuse osas ja pingestasid ka nooremohvitseride suhteid oma ülematega.

Sõjamehi häiris ülekohtune ja üleolev suhtumine, isegi kui tegu ei olnud riviohvitseridest ülematega. 199. Kroonlinna polgus teeninud eestlasest allohvitseri Aleksander Ivani mälestuste üks meeldejäävamaid juhtumeid pärineb 1915. aastast kui Ivani muldonn tabamuse sai. Selles viibinud mehed pääsesid küll eluga, kuid said põrutada. Ambulantsi vanemarst naeris aga mehed välja kuna neil polnud ühtegi silmaga nähtavat vigastust. Arst süüdistas sõdureid

²⁹⁷ Jaak Rosenbaumi kiri vennale 16. juuli 1914. – RA, ERA.3588.1.5, pagineerimata.

²⁹⁸ Samas, pagineerimata.

²⁹⁹ Samas, pagineerimata.

³⁰⁰ Kovno on tänapäeval tuntud kui Kaunas.

³⁰¹ Ants Kapteini mälestused. RA, ERA.2124.3.361, l. 15-16.

³⁰² **David R. Stone.** The Russian Army in the Great War. P. 168.

teesklemises ja tahtis nad minema kihutada. Kui üks sõduritest keeldus, küsinud arst kuidas ta julgeb ohvitseri käsule mitte alluda. Alles siis kui sõdur oksendama hakkas, käskis arst meestele portsu viina anda ja ruttas ise minema. Sedalaadi halvustav suhtumine arstilt, kellelt abi oodati, viis meeste meeleolu tugevalt alla. Küll leiti toetust rooduülemalt.³⁰³ Ka Johannes Konsap kiitis enda rooduülemat, kes toetas oma sõdureid.³⁰⁴ Samuel Kütman pidas oma esimest ülemat vastutulelikkuse tõttu parimaks, keda sõdur endale soovida võis.³⁰⁵ Katsumuste keskel oli otsese ülema sõbralik ja mõistev suhtumine võitlusemoraali säilimise seisukohalt ülimalt oluline.

Omaette teema moodustab suhtumine kõrgemasse ülemjuhatajasse keiser Nikolai II. Kõrgemaks ülemjuhatajaks hakkas keiser 1915. aasta juulis. Oktoobrist alates külastas tsaar erinevaid rindeväeosi.³⁰⁶ Mitmed sõjamehed on kirjeldanud keisri auks korraldatud paraade, mis on mõjutanud võitlejate meeleolusid. Sealjuures on täheldatav ka keisri visiidi negatiivne mõju sõdurite ja ohvitseride suhetele.

Kõige enam on meenutatud valskust, tegeliku olukorra moonutamist ja parema pildi tekitamist. Oktoobris 1915 kirjeldas staabikapten Juhan Tõrvand oma päevaraamatus keisri visiiti 4. Siberi armeekorpuse juurde, kus muidu kaltsudes sõjavägi paraadi jaoks tuliutesse sinelitesse ja saabastesse ümber riietati: “Väeosad peavad alati olema niisuguses seisukorras, et keisri silmadele mitte häbi teha. Nüüd see riidesse panemine ja riiete mahavõtmine – ei ole muud kui rumal mäng.”³⁰⁷

Julius Kuperjanov täheldas 21. detsembri 1915 kirjas järgmist: “Täna käis meil Keiser Majesteet võersil. Ma tulin vastuvõtmise kohale hiljem, kui paraad lõppenud oli. Majesteet maitses soldatite pudru ja suppi, heitis ohvitseridega nalja ja ajas juttu, ei olnud midagi sici, kõik lihtne, kodune. Lõpuks soovis meile tervit ja jõudu võitlemiseks, kuni viimane vaenlase sõjamees üle raja pole aetud. Jäi väga hää mulje järele.”³⁰⁸ Kuperjanovi meeleolud on Tõrvandi omast erinevad, kuna tema meelest oli keisri ringkäigul sõjameeste moraalile positiivne mõju.

Tõrvand sai osa mitmest keisri auks korraldatud paraadist, 22. detsembril 1915 toimus paraad Kurenetsis (tänapäeva Valgevene, Minski oblast), kus sõduritele anti taas igapäevaste räbalate asemel selga uued riided. Sõdurid olid keisri külaskäiku oodanud mitu kuud. Selle toimudes jäi

³⁰³ Aleksander Ivani mälestused, 1. köide. RA, ERA.5166.1.56, pagineerimata.

³⁰⁴ Johannes Konsapi mälestused. RA, ERA.2124.3.442, l. 7.

³⁰⁵ Samuel Kütmani mälestused. RA, ERA.2124.3.533, pagineerimata.

³⁰⁶ **Robert Massie.** Nikolai ja Aleksandra. Viimane tsaar ja tema perekond. Tallinn: Kunst, 2018, lk 394.

³⁰⁷ **J. Tõrvand.** Võitlustest I maailmasõjas ja kindral Kornilovi väes, lk 29.

³⁰⁸ **L. Uuet.** Julius Kuperjanovi kirjad koolivennale, lk 69-70.

neile aga sellest imelik tunne: “ Sõdurite peas vist küll tekkis mõte, et vaat, kuidas ülemus petab keisrit. Ja niisugune mõte on loomulik.”³⁰⁹

Keisri külaskäikudel või isegi kuuldustest nende kohta oli teisigi negatiivseid mõjusid. 1915. aasta novembri alguses Riia rindel võidelnud August Plei meenutas, kuidas sõdurid panid vastase eriti ägeda suurtükitle keisri külaskäigu arvele ja kirusid salaja keisri rindeküllastust.³¹⁰ Võimalik, et keiser antud rindelõiku tol hetkel külastanud ei olnud ja sõjaline ebaedu pandi lihtsalt kõige kõrgema ülema – keisri – arvele.

Keisri kui Vene armee ülemjuhataja mõju sõdurite võitlusmoraalile oli seega mõnedel juhtudel tema poolt loodetule vastupidine, kuna see tekitas sõjameestes pigem usaldamatust nii tema vastu kui ka sõdurite enda väeosa ülemate suhtes.

Veebruarirevolutsiooni järel muutus seniste sõjaväeliste pöördumiste kord. 1917. aasta 15. märtsi kirjas palus reamees Alfred Zilensky oma kodustel uuele valitsusele truuks jääda süüdistades vana valitsust rahvale „orja ikke kaela panemises“ ja kinnitas, et nüüdsest võitleb iga sõdur vabaduse eest: “[...] meie ei ütle enam ülemile „kõrgest austatud härra“, vaid härra kindral, härra polkovnik, härra lipnik ja tema ütleb soldatile Teie mitte enam sina.”³¹¹ Muudatused olid formuleeritud märtsi alguses välja antud käskkirjades. Ehkki ohvitseri kutsuti jätkuvalt härradeks, kadusid varemkasutatud tiitlid.

Vene armees tekkis sõjameestel ootamatute taganemiste tõttu kahtlusi kõrgema väejuhatuse suhtes. Ükskõikne, sõdureid mitte usaldav või näiteks keisri külaskäikudel olukorda ilustav käitumine ärritas sõjamehi. Eriti häiris eestlasi ülemate üleolev või usaldamatu toon. Otsese ülema sõbralik ja toetav suhtumine aitas aga sõja raskusi taluda.

1917. aasta muudatused Vene armees tasandasid mõningaid seniseid kitsaskohti sõdurite ja ohvitseride vahelistes suhetes ning rahvusväeosade loomine lõi eesti sõjameeste ühtekoondamisega teatavad eeldused olukorra edasiseks paranemiseks. Ometigi saab olulistest muutustest rääkida alles 1918. aasta novembris rahvaväe loomise järel.

Kui Vene armees põhjustasid keisri visiidid sõdurite moraalile vastakaid mõjusid, siis rahvaväes oli ülemjuhataja institutsiooni loomine 1918. aasta 23. detsembril selgemalt positiivse mõjuga. Reigo Rosenthali hinnangul oli Eesti vägede ülemjuhataja Johan Laidoneri

³⁰⁹ J. Tõrvand. Võitlustest I maailmasõjas ja kindral Kornilovi väes, lk 30-31.

³¹⁰ August Plei mälestused. RA, ERA.2124.3.1014, l. 15.

³¹¹ Alfred Zilensky kiri 15.märtsil 1917. RA, ERA.2124.3.1388, l. 12.

roll alluvatesse optimismi sisendamisel üldisele vastupealetungile mineku eel otsustava tähtsusega.³¹² Kindlasti kandus see mõju ülemaatelt ka alluvate sõduriteni.

Sisemiselt korralduselt oli rahvavägi võrreldes Vene tsaariarmeelega demokraatlikum. Sellest tulenevalt oli ka sõdurite ja ohvitseride vaheline suhtlus usalduslikum.³¹³ Ühtsuse tekke üks eeldusi rahvaväes oli ohvitseride ja sõdurite jagatud talupoeglik taust. Vene armees oli ligi pool ohvitserkonnast aadlikud ega tahtnud ja osanudki sõdurkonna põhiosaga – talupoegadega –, kui endaga võrdväärsete inimestega suhelda.

Varasemalt kogetu oli tekitanud suurt trotsi, eesti sõjameestele ei olnud enam vastuvõetav ülemate üleolev toon või ebaõiglane suhtumine.³¹⁴

Vene armees hoidsid paljud ohvitserid end lihtsõduritest eraldi. Seetõttu oli Vabadussõja alguses nooremohvitseridele pandud kohustus koos sõduritega ühises kasarmus elada ja ühisest katlast süüa.³¹⁵ Ühiselt söömise osas eristus kaasaegsete kirja pandu põhjal rahvavägi Vene armeest märgatavalt. Kuid ühise eluaseme jagamisel võis kasarmutest väljas ja sõja lõpu poole olukord erineda.

Vabadussõjas oli väeosa ülemate ja üldse ohvitseride isiklikul eeskujul ja autoriteedil sõduritele väga suur mõju. Sooviti, et ohvitser jagaks oma meestega rinde eluraskusi ja juhiks neid lahingus.³¹⁶

Rahvaväe ohvitserid olid seetõttu huvitatud oma sõdurite käekäigust. Laiarööpmelisel soomusrongil nr 1 (maist 1919. aastal LRSR Kapten Irv) luurekomando ülemana teeninud lipnik Paul Villemi on täiendanud sõjaaegset päevikut märkustega suhete kohta komando alluvatega. Kaasohvitseride vastuseisust hoolimata otsustas ta rongis ohvitseride vagunist ümber kolida komando omasse: „Alluva komando vagunis arvasin võivat hoida ära meeste (alluvate) võõrdumist ehk eemalejäämist minust. Siin lootsin rohkem kuulda ja saada teada meeste huvisid, soove ja kalduvusi ning kõike seda teades lootsin paremate tagajärgedega säilitada ja süvendada meeste lahingumoraali ja omavahelist head läbisaamist.“ Villemi arvates tõstis meeste vahetus läheduses elamine ja nendega vestlemine komando lahinguvõimet. Samal ajal ei jätnud unarusse ka aja veetmist kaasohvitseridega.³¹⁷ Selliseid näiteid on teisigi. Ka Ilmar

³¹² **R. Rosenthal.** Laidoner, lk 521.

³¹³ Vt sõdurite ja ohvitseride suhetest lähemalt: **M. Kröönström.** Kaptenite ja leitnantide sõda, lk 52-54.

³¹⁴ **M. Haber.** Eestlane sõdurina, lk 223.

³¹⁵ Eesti Vabadussõja ajalugu I, lk 171.

³¹⁶ **M. Haber.** Eestlane sõdurina, lk 205-206.

³¹⁷ Paul Villemi isiklik päevik Vabadussõja ajast. – RA, ERA.2124.3.1701, l. 72.

Raamot pidas tähtsaks tihedat kontakti oma sõduritega ja kuulas iga päev tunni jagu nende päevamuresid. Selleks oli talle eeskuju andnud tema enda varasem ülem.³¹⁸

Võimalik, et läbikäimine sõduritega oligi vahel aktiivsem kui muul ajal. Tervikuna on eesti meeste sõjakogemuses huvi tundmine sõdurite käekäigu vastu omane pigem rahvaväe kui Vene armee ohvitseridele. Koos jagati nii rõõme kui muresid.

Juhtimise ja juhtide mõju sõdurkonna võitlusemoraalile oli Vabadussõjas varasemast mitmetahulisem. Vähenes sõdurite kahtlustav suhtumine kõrgemasse väejuhatusse ja ülemjuhataja tegutsemisest tulenenud negatiivne mõju moraalile. Ohvitseride ja sõdurite suhtlus muutus usalduslikuks, kuna ülemad said aru sõdurite vastumeelsusest varem valitsenud üleoleva tooni suhtes ja muutsid seda kiirelt. Rahvaväes ei hoidnud ohvitserid sõduritest eraldi vaid tundsid nende murede vastu huvi, mis aitas kaasa sõjameestevahelise usalduse tekkele. Vabadussõjas oli juhtide mõju võitlusemoraalile kaasaegsete hinnangute põhjal üldiselt positiivsem kui Vene armees.

3.2. Grupivaim ja kamraadlus

Relvavenna või kamraadi mõiste tuleneb algselt mõistest „toakaaslane“ (ladina keeles *camera*, „tuba“). Jagatud ruum kasarmus või rindel punkris tähistas sõdurite töökollektiivi, mille keskel tuli nii sõjalisi ülesandeid täita kui ka ohtudega silmitsi seista. Kaaslased olid sõdurile samaaegselt ka perekonnaga võrreldavad, kellega jagati sööki-jooki, kuid ka oma muresid või unistusi.³¹⁹

Grupivaimu ja kamraadluse eeldusteks oli ühisosa teke. Relvavendluse tekkele aitasid muuhulgas kaasa jagatud sõjakogemused, kuid oli ka teisi tegureid. Kaasa aitas ka arusaam vahetust seotusest oma rahvaga.³²⁰ Eestlaste maailmasõja kogemuses kajastus kamraadlusele viitamist vähe ning see võis tuleneda eestlaste ja venelaste kehvadest armeesisestest suhetest ning vähestest eesti sõjameeste koosteenimise juhtudest.³²¹ Sõjameeste jaoks olid väga olulised pühad rindel,³²² kuid siingi oli ühtsuse teke luterlastest eestlaste ja õigeusklike venelaste vahel keeruline tekkima, kuna pühad, nende tähistamine ja sisu erinesid tihti olulisel määral. Uurimuses kasutatud tekstide autoritest oli valdav enamus luterlased.

³¹⁸ I. Raamot. Mälestused, lk 158.

³¹⁹ T. Kühne. Sõdur, lk 353.

³²⁰ V. Kivimäki. Murdunud meeled, lk 164.

³²¹ L. Eglit. Eesti sõdurite sõjakogemuses Esimeses maailmasõjas, lk 31-32.

³²² A. Rahi; P. Jõgisuu. Eesti sõdurite kirjad ajalooallikana, lk 38.

Aleksander Ivanil olid oma venelasest rooduülemaga suisa suurepärased suhted ja meeste vahel valitses sügav sõprus. Tegu on küllalt tavatu juhtumiga, kuna eestlaste ja venelaste vahel olid tüüpilisteks rahvuse pinnalt tekkinud konfliktid.³²³ Sõprus venelastega võis tekkida olukorrast tingitud vajaduse tõttu. Peeter Jakobson sõbrustas siberlasega, kellelt õppis ka vene keelt.³²⁴ Enam esineb näiteid lahingusõprusest teiste Vene impeeriumi rahvastega. Nii sõbrustas Ants Kaptein armeenlasega.³²⁵ Nendel juhtudel ühendas mehi tõenäoliselt väikerahvaste jagatud taust.

Grupivaimu positiivne mõju võitlusemoraalile oli ühiste raskuste talumise kergemaks muutmine. Aleksander Ivani sõnul prooviti madalseisus allüksuse meeleolu parandada ühiselt laulmisega.³²⁶ Mitte kõik ei osanud või ei olnud nõus laulma vene laule. Peeter Jakobson palus kirjas kodustele saata endale laulik isamaaliste lauludega.³²⁷ Eesti sõjameestel oli juba varasem eestikeelsete sõjalaulude traditsioon ja maailmasõja käigus loodi uusi laule, milliseid avaldati laulikutes.³²⁸ Ilma kaasmaalasteta oli neid aga võimatu ühiselt laulda.

Probleemid nagu näiteks massilised deserteerumised, tekkisid sellest, kui üksuse sõdurid ei tundnud ja seetõttu ei usaldanud üksteist.³²⁹ Kamraadluse puhul on olulisel kohal teineteise toetamine lahingus. Tähtis on, kas kõrval seisvat meest sai usaldada ja kas haavata saades kamraad aitab või jättis saatuse hoolde. August Plei kirjutas, kuidas koos talle võõra, varasema rindekogemuseta sõduriga eelpostile määratuna põgenes too peagi.³³⁰ Enda kaaslaste poolt haavatuna mahajätmist meenutas ka Aleksander Ivan.³³¹ Selliseid juhtumeid oli rohkem ja need näitavad eesti sõjameeste kogemuses relvavendluse puudumist, kuigi teatud juhtudel võis kaaslaste äratoomine lihtsalt võimatu olla.

Kaaslaste haavata või surma saamine avaldas sõdurite moraalile halba mõju. Vene ajaloolane Vladimir Artamonov on väitnud, et ühe põhilise tegurina halvas võitlusemoraali vastase ja oma poole inimkaotuste suhe.³³² Kaotuste koguarvu lihtsõdurid ja ka nooremohvitserid üldiselt ei

³²³ Aleksander Ivani mälestused, 1. köide. RA, ERA.5166.1.56, pagineerimata.

³²⁴ Peeter Jakobsoni kiri kodustele 04.09.1915. RA, ERA.2124.3.253.

³²⁵ Ants Kapteini mälestused. RA, ERA.2124.3.361, l. 11-13.

³²⁶ Aleksander Ivani mälestused, 1. köide. RA, ERA.5166.1.56, pagineerimata.

³²⁷ Peeter Jakobsoni kiri kodustele. 27.-28. juulil. RA, ERA.2124.3.253.

³²⁸ Vt lähemalt eestlaste sõjalauludest: **Õnne Kepp**. Eesti sõjalaul algusest Esimese ilmasõjani. – Esimene maailmasõda Eesti kultuuris. Koost. Mirjam Hinrikus, Ave Mattheus. Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2015, lk 316-332.

³²⁹ **М. В. Оськин**. Неизвестные трагедии Первой мировой, С. 267.

³³⁰ August Plei mälestused. RA, ERA.2124.3.1014, l. 9.

³³¹ Aleksander Ivani mälestused, 1. köide. RA, ERA.5166.1.56, pagineerimata.

³³² **В. А. Артамонов**. Боевой дух Русской армии XV—XX вв. – *Военно-историческая антропология*. Ежегодник 2002. Москва: РОССПЭН, 2002, С. 131-134.

teadnud. Ajalehtedes ei avaldatud täpseid andmeid oma kaotuste kohta. Inglise ajaloolase Gary Sheffieldi hinnangul kaasnes raskete kaotustega lahingute järel tsensuurist hoolimata võitlusmoraali langus.³³³ On tõenäoline, et kuulujuttude kaudu said lihtsõdurid aimu rasketest lahingutest ja suurtest kaotustest.

Eesti sõjameestes tekitas masendust ja rusutust ennekõike lähimate võitluskaaslaste haavata saamine või nende hukkumine. Ants Kaptein kirjutas, kuidas 1916. aastal Riia all võideldes oli tema väeosas palju langenuid ja meeste meeleolu langes seetõttu.³³⁴ Vabatahtlik Edgar Volker meenutas eesti meeste tekstides harva esineva emotsionaalsusega, et lahingus kaaslaste langemine tõi talle pisara silma ja toimunu tagajärjel astus ta hoopis värskelt asutatud muusikakomandosse.³³⁵ Tõenäoliselt oli selle põhjuseks nii soov ellu jääda kui ka lahingukaaslase langemise demoraliseeriv mõju. Vene armees oli eesti sõjameestel vähe sõpru ja nende haavata saamine või hukkumine mõjusid eriti rängalt, kuna tihti puudusid teised relvavennad, kes oleksid meeleolu taastada aidanud.

Vene armee kogemustes kajastusid ka grupivaimu puudumise negatiivseid ilminguid. Üheks neist oli kaaslaste tagant varastamine.³³⁶ Sellised juhtumeid esines eestlaste tekstides mitmeid ja need süvendasid üksusesisest usaldamatust.

Eesti rahvusväeosade loomine 1917. aastal parandas grupivaimu tekke eeldusi, kuna eestlased koondati oma kodumaale ja siin ei olnud enam varasemal määral sõjameeste rahvusest või religioonist tulenevaid erinevusi. Ometigi avaldasid negatiivset mõju enamlike meeleolude levimine ja Vene armee üldine lagunemine.

Vabadussõjas ei olnud lahingute ega üksuste kaotused sellises mastaabis nagu maailmasõjas³³⁷ ja osalt seetõttu mõjutasid inimkaotused tõenäoliselt võitlusmoraali vähem.

Vabadussõjas olid palju paremad võimalused väeosades grupivaimu ja kamraadluse tekkimiseks, kuna Vene armeega võrreldes oli vähem tegureid, mis mehi teineteisest eristasid ja eraldasid. Rahvaväes olid koos eestlased, polnud varasemat keelebarjääri, väeosad olid tihti väikesed ja formeeritud territoriaalselt.

Sõjameeste Vabadussõja kogemustes kajastub kamraadlus võrreldes varasemaga palju rohkem. Isegi sõja väga keerulistel esimestel nädalatel, kui üldiselt oli levinud peataolek ja

³³³ **G. D. Sheffield.** Leadership in the Trenches, P. 181.

³³⁴ Ants Kapteini mälestused. RA, ERA.2124.3.361, l. 23.

³³⁵ Edgar Volkeri mälestused. RA, ERA.2124.3.1717, l. 5.

³³⁶ Eduard Alboki mälestused. RA, ERA.2124.3.15, l. 8.

³³⁷ **M. Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918-1920, lk 65.

minnalaskmine. Legendaarseks on saanud koolipoisid-õppursõdurid.³³⁸ Nende puhul oli tugeva grupivaimu tekke põhjuseks noori mehi kokkuliitev poisikesemeel.³³⁹ Koolipoiste kirjapanud kogemustes kajastub ühendava tegurina tugev rahvuslik ja isamaaline vaim.

4. jalaväepolgu koosseisus Narvast taandunud õppursõdur Gustav-Eduard Lorenz (hiljem Jaanus Tasuja) sai ühes külas võitluses ülekaaluka punaste väesalgaga haavata, kuid tema kaaslased toimetasid ta ohust enda elule hoolimata tule alt välja.³⁴⁰ Sellist teguviisi peeti loomulikuks ja nii ei teinud üks tema aitajaid alamleitnant Peeter Asmus sellest oma päevaraamatus suurt numbrit.³⁴¹

Maailmasõja kogemustega võrreldes esineb palju enam näiteid ajaveetmisest koos kaaslastega. Võitlusmoraali tõstmiseks kasutati laulu ja muusikat.³⁴² Ilmar Raamot on meenutanud, et lahingusõprade laulud olid valdavalt ropusisulised, kuid üldiselt olid sõjas levinud ka muidu lõbusad laulud. Teiste ajaveetmisviisidena nimetas ta ühiseid jutuajamisi ja kaardimängu. Sõjameestele oli teretulnud vahelduseks ühine saunaskäik.³⁴³

Sõjameeste ühtsustundele ja grupivaimule oleks pidanud alus pandama väljaõppe käigus, kuid Vene armees oli õpe kehv. Rahvaväes andsid paremast grupivaimust ja kamraadlusest aimu rohked ühistegevused ja levinum lahingusõprade aitamine rasketes olukordades. Muutunud keskkond ja mitmete varasemate konfliktiallikate kadumine löid ühisosa tekkeks Vabadussõjas palju paremad eeldused.

3.3. Sõjatüdimus

Käsu korras pikaäagne kodust ja lähedastest eemal viibimine ning pidev rasketes ja pingelistes, tihti eluohtlikes oludes viibimine pidi paljudes sõjameestes paratamatult sõjatüdimust tekitama. Pikaks sõjaks ei olnud ei Vene riik ega armee valmis, aga seda polnud ükski teinegi sõjas osalenud riik. Maailmasõja eel loodeti, et see saab olema lühikene.

Sellisel seisukohal olid sõja alguses paljud, Airapetovi hinnangul isegi enamus sõjaväelasi – kõik nad pidasid reaalseks jõuluks kojusaamist. Tavaline Vene talupoeg ei saanud üldse aru,

³³⁸ Vt koolipoistest Vabadussõjas lähemalt: **Merike Jürjo**. Koolipoisid Vabadussõjas. – Vabadussõja mitu palet. Rahvusarhiivi Toimetised = Acta et commentationes Archivi Nationalis Estoniae 3(34). Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Rahvusarhiiv, 2019, lk 235-264.

³³⁹ **V. Kivimäki**. Murdunud meeled, lk 162-163.

³⁴⁰ Õppursõdurina taandumas Narva alt. Res.-leitnant G. Tasuja (G. Loorenz'i) mälestusi. S. Baumann (koostaja). – *Vabadussõja tähistel*, 1937, nr 5, lk 196.

³⁴¹ Peeter Asmuse päevaraamat. RA, ERA.544.1.35, pagineerimata.

³⁴² **M. Haber**. Eestlane sõdurina, lk 223.

³⁴³ **I. Raamot**, lk 116.

miks ta peab sõtta minema ja tegi seda ainult kohusetundest, näitamata üles mingit entusiasmi või patriotismi.³⁴⁴

Eesti sõjameeste tunded puhkenud sõja osas olid vastakad. On arvatud, et 1914. aasta suvel kasvas paljude eestlaste hulgas vaimustus Vene impeeriumi ja keisri suhtes.³⁴⁵ Aga esines ka teisi mõtteid. Johannes Konsap meenutas enda tundeid mobiliseerituna – miks ja mida ta teenima pidi jäi talle arusaamatuks. Keisrit ta ei jumaldanud, venelane ei olnud ja oma kodumaa oli kaugel.³⁴⁶ Richard Roht nentis 1914. aasta augustis Tartus valitsenud meeleolusid kirjeldades, et sõjavaimustus tabas rohkem neid, kes ise sõtta minema ei pidanud.³⁴⁷

Staabikapten Jaak Rosenbaumi sõja alguse kiri annab edasi üleüldist arvamust, et sõda tuleb lühikene ja seetõttu suhtunud ka ettevalmistustesse kergekäeliselt.³⁴⁸ Peeter Jakobson palus kirjas kodustele 1914. aasta jõulude ajal talle teada anda, kui rahu peaks sõlmitama.³⁴⁹

Sõda osutus aga kauakestvaks ja eeldused sõjatüdimuse tekkeks tulenesidki pikale veninud sõjast ja rahu- ning koduigatsusest. Rindel liikuvad kuuldused rahust mõjusid sõdurite moraalile halvasti, sest tuletasid meelde sõjaeelset elu. Sellega kaasnes tihti võimudevastane nurin. Vastumeelsust tekitas ka kodupinnalt lahkumine.³⁵⁰ Uurimuses kasutatud tekstide autorid kajastasid võitlusi Vene armee koosseisus peamiselt Vene impeeriumi pinnal.

Territooriumi on oluline meeles pidada vaadeldes sõja kulgemist 1914. aasta suvest kuni 1915. aasta kevadeni. Sündmuste kaasaegsete kirjapandust on selge, et esialgne valmidus viibida eemal oma kodust ja lähedastest ning taluda raskusi kahanes kiires tempos. Kui sellele lisandus veel Vene armee sõjaline ebaedu, siis ei lasknud negatiivsed tagajärjed end kaua oodata.

1915. aastal kadus sõduritel usk ja lootus sõja kiirese lõppu.³⁵¹ Kui veel aprillis kirjutas Peeter Jakobson kodustele, et sõdurid loodavad sõjale lõppu juulis ja tahaksid sügiseks koju,³⁵² siis

³⁴⁴ **O. P. Айрапетов.** Участие Российской империи в Первой мировой войне. 1914. Начало – 2014, С. 104- 107.

³⁴⁵ **Liisi Esse.** Estonian soldiers and the others in World War One: imagining and encountering friends and foes. – *First World War Studies*, Volume 9, 2018. pp. 153.

³⁴⁶ Johannes Konsapi mälestused. RA, ERA.2124.3.442, l. 6.

³⁴⁷ **R. Roht.** Tsaari ohvitser, lk 12-13.

³⁴⁸ Jaak Rosenbaumi kiri vennale 16. juuli 1914. – RA, ERA.3588.1.5, pagineerimata.

³⁴⁹ Peeter Jakobsoni kiri kodustele. 13. detsembril 1914. aastal. RA, ERA.2124.3.253.

³⁵⁰ **M. Haber.** Eestlane sõdurina, lk 221.

³⁵¹ **A. Rahi; P. Jõgisuu.** Eesti sõdurite kirjad ajalooallikana, lk 46.

³⁵² Peeter Jakobsoni kiri kodustele. 28. aprill 1915. aastal. RA, ERA.2124.3.253.

juba järgmises kirjas oli rahulootus kustunud.³⁵³ 1916. aastaks olid eesti sõdurid sõjast väsinud ega näinud sellel enam mõtet.³⁵⁴

Sõjatüdimusel oli teisigi märke. Nimelt täheldati üleminekuga positsioonisõjale 1915. aasta sügisel vaenlase sõduritega vennastumise juhtumeid mitmetes jalaväeüksustes. Vene ajaloolane Igor Grenbenkin väidab, et 1917. aastaks ei suutnud võimud mitmetes rindelõikudes seda protsessi, mis toimus koos rahumeeleolude levimisega, enam takistada.³⁵⁵ Kui vaenlase sõdurite pihta ei soovitud enam tulistada ja samal ajal igatseti koju, siis need olid kindlad märgid sõjatüdimusest.

Üks põhjuseid, mis kannustas halbade sõjauudiste kiuste nii mõndagi eesti sõjameest võitlust jätkama, oli hirm, et Saksa armee jõuab Eestini. Nii kirjutas Jaak Rosenbaum: “[...] siin peab katsuma kõik oma jõud kokku võtta, et meid saksad mitte orjadeks ei teeks.”³⁵⁶

1915. aasta taganemise mõjud Vene armee distsipliinile ja moraalile kahvatusid 1917. aasta veebruarirevolutsiooni tagajärgede kõrval. Vene ajaloolane Aleksandr Šubini arvates oli Petrogradi kasarmutes teenivate sõdurite meeleolu võrdlemisi masendav ja valitsevaks oli lootus imele, et neid sõjaväljale „tapale“ ei viidaks. Soov vältida hukkumist lahinguväljal kannustas sõdureid 1917. aasta veebruarisündmustes kaasa lööma. Sel ajal ei olnud armee veel siiski moraalselt täielikult laostunud ja lüüasaamismeeleolud ei olnud üldlevinuks.³⁵⁷

Rahva seas puhkenud valitseva korra vastaste protestide intensiivistudes käskisid ohvitserid sõdureid meelevaldajate pihta tulistada, kuid sõdurid ei täitnud käsku.³⁵⁸ See revolutsioonipäevil Petrogradi garnisonis ootamatult tekkinud allumatus näitas, et distsipliiniga oli armees probleeme – pidi ju sõdur täitma ülema antud käsku ja kaitsma tsaari väliste vaenlaste kõrval ka sisemiste vaenlaste vastu, keda revolutsionäärid võimude silmis kahtlemata olid. Tavaline sõdur nägi mässavas rahvas tõenäoliselt hoopis toitluskriisi ja üldiste sõjaraskuste käes vaevlevat lihtrahvast.

Kuigi tsaariarmees teeninud Alfred Zilensky kirjutas 1917. aastal revolutsiooni järel võitlusemoraali kasvust, lootis ta siiski peatset rahu ja sõdurite paremat leivaga varustamist

³⁵³ Peeter Jakobsoni kiri kodustele. 3. mail 1915. aastal. RA, ERA.2124.3.253.

³⁵⁴ **A. Rahi; P. Jõgisuu.** Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast. II, lk 51-53.

³⁵⁵ **И. Н. Гренбёнкин.** Разложение российской армии в 1917 г. факторы и акторы процесса, С. 147.

³⁵⁶ Jaak Rosenbaumi kiri vennale 11. jaanuar 1916. – RA, ERA.3588.1.5, pagineerimata.

³⁵⁷ **А. В. Шубин.** Революционный 1917 год. От Февраля к Октябрю, С. 37-38.

³⁵⁸ Samas, С. 37-38.

valitsuse poolt.³⁵⁹ Sõjaka meeleolu ajutine kasv oli vägagi levinud ja ligi 75% kirjadest, mis 1917. aasta märtsis Vene 1. armeest kodustele saadeti, avaldus sarnane võitlusvalmidus.³⁶⁰

Ohvitsere tegi revolutsiooni puhkemine murelikuks. 1917. aasta aprillis kirjutas Jaak Rosenbaum, et nüüd on sõjas veel raskem osaleda kui varem, kuna enam ei ole sõduri nime väärivaid sõjamehi: “Need soldatid, kes praegu on, on paljalt soldatite varjud, aga mitte soldatid.”³⁶¹ Mais ennustas Rosenbaum Vene riigis puhkevat anarhiat, kui sündmused samas vaimus edasi arenevad. Eesseisva korralageduse põhjusena nägi ta distsiplineerimatut sõjaväge, mis on pigem relvastatud rahvamass, mitte enam korrale alluv ja võitlusvõimeline armee.³⁶²

1917. aastal jooksul süvenes Vene armees sõjatüdimus. Sama aasta sügisel ei osutanud 1. eesti polgu kaks pataljoni Muhumaal sakslaste pealetungile mingit vastupanu ja andsid end vangiks.³⁶³ Muidu Vene väejuhatuse silmis hea reputatsiooniga kuid hiljavõitu saartele paisatud polk³⁶⁴ kannatas laskemoonapuuduse ja mandriga ühenduse katkemise tõttu ning samuti paanitsevate Vene väeosade võitlusvõimetuks muutumise läbi. Mingi lisamõju eestlaste polgule võis omada ka sõjatüdimus.

Vitali Lokk on hinnanud, et 1918. aasta veebruariks ei olnud 1. Eesti diviis nähtavasti enam võitlusvõimeline. Põhjustena nimetas ta kehva distsipliini ja omavolilist teenistusest lahkumist.³⁶⁵ Diviis oli värskelt, 1917. aasta detsembris formeeritud ja õigem oleks öelda, et diviis ei olnud veel võitlusvõimet saavutada suutnudki. Enam ei saanud põhjuseks olla viibimine kodumaast kaugel, tõenäoliseks põhjuseks oli majandusliku kaose, poliitiliste vapustuste ja igasuguse korra hääbumise kõrval sõjatüdimus.

Maailmasõja järel Eestis alanud Vabadussõjas oli väsimus neli aastat kestnud sõjast üheks peamiseks põhjuseks miks vabatahtlike mobilisatsioon läbi kukkus. Sõjatüdimus oli varasemate sündmuste tõttu 1919. aastal tõenäoliselt kergem tekkima, kui maailmasõja alguses Vene armees, kuid sellel oli omakorda mitmeid lisapõhjusi.

³⁵⁹ Alfred Zilensky kiri 15.märtsil 1917. RA, ERA.2124.3.1388, l. 12.

³⁶⁰ **S. McMeekin.** Vene revolutsioon, lk 161.

³⁶¹ „Sõjas olla on praegu hirmus ränk sellepärast, et meil ei ole enam sõjamehi.“ Jaak Rosenbaumi kiri vennale 21. aprill 1917. Rahvusväeosade loomisest Eestis, lk 238-239.

³⁶² „Häda on näha, kuidas sõjavägi tund tunni järele mädaneb ja hävineb.“ Jaak Rosenbaumi kiri vennale 9. mai 1917. Rahvusväeosade loomisest Eestis, lk 239-240.

³⁶³ Eesti rahvusväeosad 1917–1918: antoloogia. Koostanud Ago Pajur ja Tõnu Tannberg. Tartu: Rahvusarhiiv, 2015, lk 9.

³⁶⁴ Oskar Jalajase mälestused. RA, ERA.2124.3.269, l. 1-7.

³⁶⁵ **V. Lokk.** Eesti rahvusväeosad 1917-1918, lk 307.

Vabadussõja alguses ei teatud kui pikaks uus sõda võib kujuneda. Samuti ei tohi unustada keerulist majanduslikku olukorda.

1918. aasta 19.-20. detsembril jäeti maha Tartu ja oma osa oli selles 2. jalaväepolgu valitsenud meeleoludel. Väeosa moraal ja distsipliin ei olnud tugevad, oma negatiivset mõju avaldas enamlaste agitatsioon.³⁶⁶ Teisalt on arvatud, et Tartu kaitsmise eest vastutanud 1. brigaadi juhtkond kõhkles enda suutlikkuses kaista linna punaste eest juba 18. detsembril. Brigaadi staabiülemal kapten Konrad Rotschildil puudus usk brigaadi võimekusse.³⁶⁷ Taganemise otsuse tegi siis brigaadi juhtkond. Samas on arvatud, et kuna suurem osa ebakindlatest sõjameestest oli deserteerunud, siis üldiselt tähendas see tegelikult eesliinil olevate üksuste võitlusemoraali paranemist.³⁶⁸

Kui saadi aru, et oma kodumaa kaitsmisse tuleb ise korralikult panustada ja enamlased Eesti piiridest välja lüüa, siis selle nimel oldi valmis mööndusi tegema ja pingutama.

Murrangu eeldustena on nimetatud välisabi saabumist. 1918. aasta 12. detsembril jõudis Tallinna reidile Briti eskaader ja 30. detsembril jõudsid Tallinna esimesed Soome vabatahtlikud. Detsembri jooksul tehti ära suur töö väeosade, eriti vabatahtlike üksuste formeerimisel.³⁶⁹ Mart Haber rõhutas murrangu põhjustena moraalseid tegureid.³⁷⁰

1919. aasta 3.-5. jaanuarini toimusid tuntud murdelahingud Valkla, Priske, Kehra ja Vetla all. Võit Kehra all mõjutas kogu rinnet. Punaseid löödi ka lõunas 2.-6. jaanuaril toimunud Kärstna lahingutes ja mujalgi.³⁷¹ Oluline on rõhutada eesti sõjameeste võitlusemoraali kasvu.

Murranguga kaasnenud positiivsed meeleolud ei kestnud kaua, sest vaikselt hakkas märku andma sõjatüdimus ja kodumaa pinnalt eemaldumine. Eesti ülemjuhatus ei pidanud avalikku rahuorientatsiooni soovitavaks, eriti kardeti selliste püüdluste negatiivseid mõjusid sõjaväe meeleoludele.³⁷²

Ülemjuhatusel oli alust nagu näitasid sündmused 1919. aasta 25. aprillil Eesti lõunapiiril, mis on tuntud „Ruhja katastroofina“. Seal ründas punavägi 6. jalaväepolku ja osad polgu allüksused keeldusid vastupealetungile minemast, mistõttu saatis enamlasi edu. Ruhja

³⁶⁶ Eesti Vabadussõja ajalugu I, lk 245-247.

³⁶⁷ **R. Rosenthal.** Laidoner, lk 59.

³⁶⁸ Samas, lk 60.

³⁶⁹ Eesti Vabadussõja ajalugu I, lk 273.

³⁷⁰ **M. Haber.** Eestlane sõdurina, lk 199-201.

³⁷¹ Eesti Vabadussõja ajalugu I, lk 275-279, 289.

³⁷² Eesti Vabadussõja ajalugu II, lk 238.

langemise põhjuseks oli polgu kõikuv moraal, mis oli tingitud osalt kaua kestnud positsioonidest ja samuti Läti territooriumil sõdimisest – lätlased suhtusid naaberriigi sõjameeste seal viibimisele negatiivselt. Oma osa mängis ajalehe Sotsiaaldemokraat rahunõudmine. Väeosa mõjutasid punased agitaatorid. Kõik see kahjustas väeosa moraali ja distsipliini.³⁷³ Reigo Rosenthal peab siin osaliselt vastutavateks ka polgu ohvitseri ja liigpehmet polguülema alampolkovnik Juhan Puskarit, kuid näeb peapõhjuseks samuti väeosa valitsenud madalat meeleolu ja nõrka distsipliini.³⁷⁴

Kuid sõda ei vaibunud ja 1919. aasta 16. mail andis ülemjuhataja kindral Laidoner 2. ja 3. diviisile käsu tungida peale Pihkva, Alüksne ja Volmari sihis.³⁷⁵

Järgnevad lahingud näitasid, et võitlusmoraal võis kõikuda, kuid see sõltus osaliselt sellest, kus ja kelle vastu võideldi. Rudolf Assentak meenutas, kuidas 1919. aasta hiliskevadel pidi nende väeosa Pihkva rindelt viidama Tallinna puhkusele, kuid Valka jõudes selgus, et selle asemel peavad nad minema Landeswehri vastu: “Meestel oli meeleolu üsna halb, sest olime tüdinenud sõdimisest ja kaua liinil viibimisest ja vajasime hädasti puhkust.” Landeswehr’i vastu minnes sai Assentaki sõnul meestes võitu viha sakslaste vastu, nii et viimaks oli ülematel tegu sõdurite vaoshoidmisega.³⁷⁶

Venemaa vastu sõdimise meeleolusid iseloomustanud Mart Haber on nentunud, et mida kaugemale Vene territooriumile eesti väeosad tungisid, seda madalamale sõjameeste meeleolu langes. Vastumeelsust sõdida Venemaa pinnal jagasid ka löögiväeosad.³⁷⁷ Rea teiste tegurite kõrval nähti Venemaale tungimises ka asjatut sõja pikendamist, mis tekitas sõjatüdimust.³⁷⁸

Reamees August Timotheusi arvates ei näinud sõdurid mõtet Venemaal sõdimises: “Poisid ütlesid, et kas on meil seda Venemaa raba vaja, seda meil omalgi küll ja nälginud rahvast.” Timotheuse sõnul hakati uue pealetungikäsu saamisel kollektiivselt vastu ja nõuti, et sõdureid viidaks tagasi Eesti piire kaitsma. Olukorrast kuulnud pataljoniülem lipnik Leopold Tõnson käskis pealetungi katkestada ja mehed tagasi viia, ilma, et kedagi oleks vastuhakkamise eest

³⁷³ Eesti Vabadussõja ajalugu I, lk 472.

³⁷⁴ **R. Rosenthal.** Laidoner, lk 206.

³⁷⁵ Samas, lk 226.

³⁷⁶ Rudolf Assentak. Kalevlaste lahing Landeswehriiga Skangali mõisa juures. RA, ERA.2124.3.33, l. 1-2.

³⁷⁷ Löögiväeosad – suure vabatahtlike kontsentratsiooniga, kõrgema võitlusmoraaliga ja parema relvastuse tõttu suuremat tulejõudu omavad väeosad.

³⁷⁸ **M. Haber.** Eestlane sõdurina, lk 221-222.

karistatud. Edasi viis Timotheuse tee Landeswehr'i vastu. Sarnaselt Assentakile kirjeldas ka tema taltsutamatu viha sakslaste vastu.³⁷⁹

1919. aasta mais Eesti lõunarinde pealetungi ajal olid 2. diviisi väed üldiselt kurnatud, samuti pidi väejuhatuse arvestama rahvaväelaste soovimatusega Eestist väljaspool võidelda. Arvestada tuli ka sellega, et Läti näol oli tegu võõra riigi territooriumiga, mille valitsusega oli sõlmitud leping vaid Põhja-Läti vallutamiseks.³⁸⁰

Moraali langus võis tuleneda ka ohvitseride vähesusest. Näiteks on Kalevlaste Maleva pataljoni meeleolude langus seotud ohvitseride puudusega.³⁸¹ Vähestel ohvitseridel oli raske sõdurite moraali üleval hoida ja neid juhtida. Vähetähtis polnud ka puhkuseootus ja vajadus, mida mainis Assentak.³⁸² Tunda andis pealetungis osalenud vägede üldine kurnatus.

Sõjatüdimuse tõsisemad tagajärjed ilmnisid 1919. aasta juuli lõpus ja augusti alguses rahvaväe üksuste meeleolude halvenemisel Pihkva pealetungioperatsiooni käigus, kus 2. diviisi väeosadel (2. ja 7. jalaväepolk) oli moraal madalal. Oma osa mängis siin sarnaselt Ruhjale enamlaste agitatsioon.³⁸³ Punaste propaganda mõju rahvaväe moraalile tuleks teemana eraldi uurida.

Kuudepikkune rindel viibimine ei olnud alati üheselt tüdimust tekitav. Scouts rügemendis teeninud Johannes Vinkler märkis 1919. aasta oktoobris kirjas kodustele, et olles teel teadmata suunas, püsis meeste meeleolu siiski rõõmsana. Mehed olid kindlad, et Valgast liigutakse edasi Riiga ja entusiasmiks andis põhjust teadmine, et „Landeswehr lüüakse sodiks.“³⁸⁴ 8. oktoobril oli Lõunas esile kerkinud uus oht, Bermond-Avalovi väed olid alustanud pealetungi Riiale, ähvardades seeläbi ka Eestit. 9. oktoobril andis Laidoner käsu kaks soomusrongi Riiga saata.³⁸⁵ Vinkler siiski Riiga ei sattunud, mehed olid pettunud ja Scouts rügement liikus 15. oktoobril Ingerimaale, Krasnaja Gorka alla.³⁸⁶

14. oktoobril algas Karsnaja Gorka all Eesti vägede operatsioon Loodearmee Petrogradi-suunalise pealetungi toetuseks.³⁸⁷ Eesti sõjamehi ei vaimustanud sõdimine Venemaal

³⁷⁹ August Timotheus. Kalevlaste Pataljoni reamees – mälestusi Vabadussõja sündmustest. RA, ERA.2124.3.1472, l. 2.

³⁸⁰ **R. Rosenthal.** Laidoner, lk 228, 237.

³⁸¹ Leitnant Malmi telefonogramm nr. 49 Merejõudude juhataja staabi koosseisu osakonna ülemale. 04.06.1919. Kalevlaste Maleva Staabi kirjavahetuse ära kirjad. RA, ERA.2124.1.336, pagineerimata.

³⁸² Rudolf Assentak. Kalevlaste lahing Landeswehriga Skangali mõisa juures. RA, ERA.2124.3.33, l. 1-2.

³⁸³ Eesti Vabadussõja ajalugu II, lk 207-208.

³⁸⁴ Johannes Vinkleri kiri kodustele. 12.10.1919. – RA, ERA.2124.3.1706, l. 14.

³⁸⁵ **R. Rosenthal.** Laidoner, lk 509.

³⁸⁶ Johannes Vinkleri kiri kodustele. 19.10.1919. – RA, ERA.2124.3.1706, l. 15.

³⁸⁷ **R. Rosenthal.** Laidoner, lk 510.

Loodearmee toetamiseks.³⁸⁸ Kahe nädalaga, mille kestel viibiti Eesti piiri taga Venemaa territooriumil, langes vabatahtliku valikväeosa lahingumoraal arvestatavalt.

Johannes Vinkler kirjutas: „Meeste meeleolu on täitsa langenud. Keegi siin enam sõdida ei taha.“ Oma osa selles mängisid suured kaotused nii Scouts rügemendi kompaniide kui Kuperjanovi partisanide hulgas. Scoutidel oli juba esimesel päeval ilma peale tungimata haavatuid ja langenuid. Majadesse varjuda või külma ja märja eest sooja minna polnud võimalik, liinil tuli olla metsas ahelikus. Vinkler on vahendanud kuuldust, et kuperjanovlased olla isegi mässama hakanud. Enne Venemaale saatmist, oli sõjameeste seas levinud arvamus ja lootus, et nad viiakse sakslaste vastu. Narvas arvatud, et äärmisel juhul peavad nad seal paiknenud polkused asendama. Seda, et lõppsiht on Riia, arvati veel isegi Narva all, kui mehed laevadele käsutati ja tegelikult Krasnaja Gorkasse saadeti.³⁸⁹ Reavõitlejaid salajase operatsiooni detailidesse enamasti ei pühendata, küll vajavad nad võõral pinnal sõdimiseks aga mõistetavat eesmärki.

Kui hinnata juhtimise ja juhtide mõju Vene armees ja rahvaväes võrreldavalt, saab täheldada, et Vabadussõja käigus vähenes või puudus üldse sõdurite kahtlustav suhtumine kõrgemasse väejuhatusse. Ülemjuhataja mõju väeosade ülematele ja seeläbi kogu sõjaväe ühtsusele ning moraalile oli positiivne. Ohvitseride ja sõdurite armeesisene suhtlus muutus varasemaga võrreldes usalduslikuks, sest eesti sõjameestele Vene armeest tuttav ja neid häirinud üleolev toon kadus rahvaväes kiirelt.

Rahvaväes oli ühisosa tekkeks palju paremad eeldused ja seeläbi sõjameeste grupivaim parem, millest annavad tunnistust arvukad ühistegevused ja relvavendade abistamine rasketes olukordades.

Kuigi 1919. aastal oli moraalil oma osa murrangu saavutamisel, mille tagajärjel tõrjuti enamlaste väed Eesti pinnalt välja, ei olnud kõigi väeosade meeleolud edaspidi püsivalt kõrged. Neid mõjutasid kojuigatsus, soov rahu järele, enamlaste agitatsioon ja soovimatus lahkuda oma kodupinnalt (erandiks võitlus Landeswehri vastu). Kõrgem väejuhatuse oli nendest meeleoludest teadlik ja võttis neid arvesse. Sõjatüdimus suudeti kontrolli all hoida ja see ei lõhkunud terve rahvaväe võitlusmoraali.

³⁸⁸ Eesti Vabadussõja ajalugu II, lk 274.

³⁸⁹ Johannes Vinkleri kiri kodustele. 30.10.1919. – RA, ERA.2124.3.1706, l. 16-17p.

4. Distsipliin

Distsipliini näol oli tegu välise sunnimeetmega, mille eesmärgiks oli panna sõjamehi võitlema, tihti vastu nende tahtmist.³⁹⁰ Edukaks võitlemiseks pidid sõdurid tõhusalt koos toimima ja distsipliin aitas individuaalsuse jõuliselt tahaplaanile suruda ning luua kollektiivse identiteedi. Distsipliin õpetas sõdureid käsku täitma, kuna sõjaväes oli iga tegevuse aluseks lühike ja selge käsk, mida tuli viivitamatult ja vastuvaidlemata täita.³⁹¹ Itaalia armee distsipliini Esimeses maailmasõjas uurinud inglise sõjaajaloolane Vanda Wilcox on rõhutanud, et kuigi distsipliin võis olla sõjameeste vaos hoidmiseks tõhus, ei piisanud üksi sellest, kui väljaõpe oli kehv ja grupivaimu nappis.³⁹²

Esimese maailmasõja alguseks olid uuendusi läbinud Vene armee määrustik kehtinud juba kümme aastat. Armeesüsteemi efektiivne käiguhoidmine eeldas hoolikat käskude täitmist ja korrast kinni pidamist, enda ülesannetest arusaamist.³⁹³ Inglise sõjaajaloolane David French on samuti nentunud, et distsipliin tähistas lisaks oskusele kuuletuda ja käske täita, ka ettekirjutusi neid ellu viia.³⁹⁴ On kaks eri asja, kas sõdur oli distsiplineerimatu või oli probleem hoopis käsus või käsuandjas, kellel puudus arusaamine oma alluvate võimetest ja oskustest. Esineda võis ka vastuolulisi või kuritegelikke käske, mida tegelikult täitma ei pidanud.

Sõjaväeline distsipliin oli reglementeeritud määrustikuga, mida tutvustatakse esimeses alapeatükis. Järgnevad alapeatükid võrdlevad distsiplinaarmäärustiku rakendamist tegelikkuses – kuidas eksimuste eest karistati, millised olid distsiplinaarrikkumised väljaõppel ja rindel.

4.1. Vene armee distsiplinaarmäärustik

Vene armee distsiplinaarmäärustik käsitles distsipliini aluseid.³⁹⁵ Distsiplinaarmäärustiku üks ilmselt olulisemaid muutusi oli sisse viidud 1904. aastal kui rangelt keelustati ihunuhtlus.³⁹⁶ Edaspidi seda määrustikus enam ei mainita, mistõttu sai igasugune taoline karistamine toimuda ainult mitteametlikult, ülema omavoli järgi.

Määrustik rõhutas kohustuste täpset ja vastuvaidlematut täitmist, mille vastu eksinut ootasid ees ranged karistused. Sõjameeste kohustuseks oli austada endast kõrgema aukraadi kandjat,

³⁹⁰ **H. Strachan.** Training, Morale and Modern War, P. 218.

³⁹¹ Vt lähemalt sõjaväelisest distsipliinist: **D. French.** Military Identities, P. 62-75; **T. Kühne.** Sõdur, lk 351; **M. Foucault.** Valvata ja karistada, lk 237-239.

³⁹² **Vanda Wilcox.** Training, Morale and Battlefield Performance in the Italian Army, 1914-1917, P. 177.

³⁹³ **А. Б. Астахов.** Русский фронт в 1914, С. 515.

³⁹⁴ **D. French.** Military Identities, P. 62.

³⁹⁵ Vt lähemalt 1915. aasta oktoobris avaldatud määrustiku: Устав дисциплинарный. СПб.: 1915.

³⁹⁶ **В. Ф. Мартынов.** Военно-дисциплинарное законодательство России во второй половине XIX – начале XX в. – *Власть*, 2013, № 2, С.185.

olla hoolas teenistuses ja rikkumisi mitte märkamata jätta. Ülem pidi hoidma distsipliini ja korda, kuid oli kohustatud suhtuma alluvatesse õiglaselt ning hoiduma sobimatust karmusest.³⁹⁷

Eksimuste korral määrati distsiplinaarkaristus, see tähendab karistus ilma kohtuta. Karistusteks olid kasarmust lahkumise keeld kuni kuuks ajaks, kuni kaheksa töötoimkonda, erineva režiimiga arestid kuni kuu aega. Jefreitorist alates võis ka aastmest ilma jätta või palka vähendada, allohvitsere viia üle madalamale ametikohale. Üleajateenijatest alamlipnikutele ja allohvitseridele ning jefreitoritele võis määrata karistuseks märkuse ja noomituse, aresti peavahis kuni kuu aega ning kõige karmima karistusena teenistusest eemaldamise.³⁹⁸

Sõduritele mõeldud õpperaamat aitas tõlgendada distsiplinaarmäärustikku, keskendudes sise-, garnisoni-, laagri-, väli-, ja riviteenistuse selgitamisele. Sõduritele mõeldud õpikus või käsiraamatus oli lühidalt ja selgelt kirjeldatud sõduri olemus ja põhieesmärgid. Rõhutati, et sõdur teenib keisrit ja isamaad, milleks oli kogu Venemaa, aga tema kodumaaks oli sünnipiirkond. Oma elust hoolimata pidid nad neid kaitsma nii välis- kui ka sisevaenlaste eest. Sisemisteks vaenlasteks loeti kõik need, kes Venemaa elanikena olid sõnakuulmatud tsaari, seaduslike võimude ja riigiseaduste vastu, väliste vaenlastena mõeldi riike, kellega ollakse sõjas. Sõdurite jaoks olid ülemateks allohvitserid, kõik tegevteenistuse ohvitserid, aga samuti vormi kandvad reservohvitserid. Teenistusalaselt alluvat sõdurit võis ülem vajaduse korral karistada.³⁹⁹

Esimese maailmasõja puhkedes avaldati mõned kakskeelsed õpikud, mis sisaldasid mõningast informatsiooni Vene armee määrustikust. Leitnant Richard Summer (alates 1936 Riho Sumre) avaldas ilmselt isiklikul algatusel kahes osas Vene sõduri käsiraamatu.⁴⁰⁰ 1915. aastal ilmus käsiraamat, mille autor on märkimata.⁴⁰¹ Summeri käsiraamatu alguses on distsipliini kohta märgitud, et ülema käsku tuli usus ja tões täita. Selgitatud on ka mõningaid käsu täitmise nüansse.⁴⁰² Teine käsiraamat rõhutab, et ülema käsku tuleb täita alati, välja arvatud juhul, kui see kahjustab keisrit. Karistustest on nimetatud vaid, et ilma käsuta taganemise korral

³⁹⁷ Устав дисциплинарный, 1915, С. 5-6.

³⁹⁸ Samas, 1915, С. 8-15.

³⁹⁹ Учебник для рядовых пехоты первого года службы, издание 41е исправленное. Петроград: 1916, С. 12; А. Александрович (Сост.). Краткий устав для солдат. 5-е изд., доп. и испр. Киев:, 1912.

⁴⁰⁰ **R. Summer.** Eesti soldati käsiraamat. Wäeteenistuse kord ja seadlused ning soldatielus ettetulewad sõnad: Juhatuseraamat igale kroonuteenistusesse minejale. Kokku seatud 27. Siberi kütipolgu leitnandi R. Summer'i juhatusel. Tallinn: Tulu, 1914.

⁴⁰¹ Lühikene eesti soldati käsiraamat. Краткое руководство для нижних чинов из эстонцев 1915. Петроград: [s.n.], 1915 (Петроград : К. Биркенфелд).

⁴⁰² **R. Summer.** Eesti soldati käsiraamat 1. pool, lk 5-6, 19-21.

rakendatakse surmanuhtlust.⁴⁰³ Summeri käsiraamat on põhjalikum, seal on ära selgitatud karistuse määramise kord alates jaoülemast kuni polguülemani.⁴⁰⁴

Vene armees oli rangelt paika pandud kuidas tuli ohvitseride poole pöörduda. Ohvitseri kõnetati alamlipnikust kuni kaptenini „teie ausus“ (vene k. *Ваши Благородие*), kaptenist polkovnikuni „teie kõrgeausus“ (vene k. *Ваши Высокоблагородие*) ja kindraleid „teie ekstsellents“ (vene k. *Ваши превосходительство*).⁴⁰⁵ Orlando Figes on märkinud, et kogu selline tervitamisprotsess rõhutas seisuste vahesid ja ärritas teenistusse kutsutud sõdureid. Vähemagi eksimuse korral võis sõdurit oodata karistus.⁴⁰⁶ Eesti sõjameeste kirjades ja mälestustes on üldiselt sellesse nõudesse suhtunud tihti irooniliselt või varjatud pahameelega.⁴⁰⁷ Kuid paljud ohvitserid pidasid eksimist vormikohase tervitamise vastu distsiplinaareksimuseks ja senine tervitamisnõue kadus alles 1917. aasta veebruarirevolutsiooniga.

Suuremad muudatused distsipliini reglementeerimisel toimusid 1917. aasta veebruarirevolutsiooni järel. Petrogradi tööliste ja soldatite saadikute nõukogu 1. märtsi käskkiri nr 1 tühistas ohvitseride tituleerimise, auandmise ja valvelseisaku kohustused. Ülemjuhataja staabiülem kindral Aleksejevi 3. märtsi käskkiri kinnitas uue korra, andes sellele oma autoriteediga legitiimsuse. Auandmise nõude kadumine oli vaid üks väiksematest revolutsiooniga kaasnenud muudatustest.

Mais kuulutas Vene Ajutise Valitsuse sõjaminister Aleksandr Kerenski oma käskkirjaga välja „Soldatite õiguste deklaratsiooni“. Selles märgiti muuhulgas, et sõduritel on kõik kodanikuõigused, kuid teenistuses olles peavad nad järgima siseteenistuse määrustikku ja sõjaväelist distsipliini.⁴⁰⁸

Vabadussõja oludes loeti sõduritele vastuvõtmiskomisjonis ette põhilised sisekorra punktid ja võeti allkiri selle kohta, et nad kohustuvad neid reegleid järgima. Dokumendi sissejuhatuses deklareeriti, et rahvavägi saab temale määratud ülesandeid täita vaid vastava väljaõppe ja korraliku distsipliiniga sõjaväena.⁴⁰⁹ Detailsema sisemäärustiku projekti saatis

⁴⁰³ Lühikene eesti soldati käsiraamat, lk 6-8, 23-24.

⁴⁰⁴ **R. Summer.** Eesti soldati käsiraamat 1. pool, lk 42-43.

⁴⁰⁵ А. Александрович (Сост.). Краткий устав для солдат, С. 5; Учебник для рядовых пехоты первого года службы, С. 16.

⁴⁰⁶ **Orlando Figes.** A People's Tragedy. A History of the Russian Revolution. London: The Bodley Head, 2017, P. 57.

⁴⁰⁷ Hans Renniti mälestused, RA, ERA.2124.3.1121, l. 11-11p.

⁴⁰⁸ **А. Ф. Керенский.** Декларация прав солдата. Москва: Идея, 1917, С. 1-6.

⁴⁰⁹ Vt täpsemalt dokumenti lisades, lisa 1; Sõjaväest deserteerumise süüdistatud isiku Peterson, Johannes (Juhan) Madise p. toimik. – RA, ERA.509.2.79, l. 7.

sõjaministeeriumi kodifikatsiooniosakond väeosade ülematele tutvumiseks ja ettepanekute esitamiseks alles 1919. aasta septembri lõpus.⁴¹⁰

Seega kasutati vaadeldaval perioodil 1914-1920 nii Vene armees kui ka rahvaväes korra kehtestamisel ning eksimuste eest karistamisel sama määrustikku. Kuna määrustik oli venekeelne, siis sõltus selle tundmine või seletamine keeleoskusest, mistõttu oli määrustiku tundmine Vene armees eestlaste jaoks raskendatud. Oma sisekorra määrustiku projektini jõuti rahvaväes alles 1919. aasta septembris. Rahvaväes said keelebarjääri puudumise tõttu kaasmaalastest ülemad määrustikku sõduritele kergema vaevaga selgitada.

4.2. Karistused ja välikohtud

Maailmasõja puhkedes lisandus Vene armee koosseisu massiliselt sõjaväeteenistust mitteläbinud tsiviiliskuid,⁴¹¹ kes ei teadnud midagi sõjaväe seadustest ega olnud kogunud sõjaväelist distsipliini. Seda on oluline meeles pidada, sest see aitab paremini mõista sõjameeste sõjaaegset käitumist. Vene armees oli distsiplinaarrikkumiste eest karistamine reglementeeritud esimeses alapeatükis kirjeldatud määrustikuga ja need reeglid kehtisid mõningate veebruarirevolutsiooni-aegsete lisandustega samuti rahvaväes.

Distsiplinaarrikkumisele järgnes distsiplinaarkaristus, milleks oli tavaliselt toimkonnad või arest. Kuid rikkumistest raskemate rikkumisteni oli vaid väike samm ja nende ja ka sõjaväeliste kuritegude korral pidi süüdlase üle kohut pidama välikohus.

Välikohtud⁴¹² asutati väeosade juurde 1915. aasta juulis, peamiselt väejooksikute ehk desertööride karistamiseks, kõigi tagavaraväeosade juurde tekkisid sellised kohtud 1916. aasta juulis massiliste deserteerumiste järel.⁴¹³ Deserteerumise põhjused võisid erineda, kuid ennekõike taheti vältida lahinguväljale sattumist. Kui varasemalt ootas vastavalt sõjaväeseadusele väejooksikuid alles kolmanda eksimuse korral mahalaskmine,⁴¹⁴ siis 1916. aastast alates kehtestati surmanuhtluse kohaldamine võimalusena esmase eksimuse korral.⁴¹⁵

⁴¹⁰ Sisemäärustik. RA, ERA.541.1.67, l. 314-340.

⁴¹¹ **A. B. Асташов.** Нарушение законов и обычаев войны на русском фронте Первой мировой (по материалам российской Чрезвычайной следственной комиссии). – *Новая и новейшая история*. 2014. № 2. С. 35.

⁴¹² Ei maksa lasta end nimest eksitada – tegemist oli väeosa ohvitseridega mehitatud kohtuga, mitte väeosa välise asutusega. Tol perioodil oli kasutusel täpsem nimi sõjaväljakohus (vene k *Военно-полевой суд*).

⁴¹³ **A. B. Асташов.** Военные суды в Петроградском гарнизоне накануне Февральской революции. – *Вестн. Сев. (Арктич.) федер. ун-та. Сер.: Гуманит. и соц. науки*. 2017. № 6. С. 7. DOI:10.17238/issn2227-6564.2017.6. 0,8 п.л.

⁴¹⁴ **A. B. Асташов.** Дезертирство и борьба с ним в царской армии в годы Первой мировой войны. — *Российская история*, 2011, № 4, С. 45-47.

⁴¹⁵ **Mart Kuldkepp.** Vene sõjaväe eestlastest desertöörid Esimese maailmasõja ajal Rootsis. – *Ajalooline ajakiri*, 2016, 1 (155), lk 12.

Vene sõjaväe seadus defineeris varasemalt deserteerumise mõiste nii, et väejooksikuks loeti sõjamehed, kes olid oma väeosast eemal üle kolme päeva.⁴¹⁶ 1916. aastal muudeti deserteerumise definitsiooni ja edaspidi nimetati väejooksuks omavolilisi lahkumisi, mille eesmärgiks oli vältida sõjaväeteenistust või lahingutes osalemist. Surmanuhtlust rakendati karistusena Vene armees siiski harva.⁴¹⁷ Välikohtu loomise eesmärk seisnes osalt selliste rikkumiste ennetamises, pannes armee kartma karistusi võimalike süütegude eest ja sundides seeläbi sõjamehi distsipliini järgima.

Vene ajaloolane Mihhail Oskin on 1915. aastal suve kohta nentunud, et teenistusse kutsuti massiliselt mehi, kes ei olnud varem sõjaväeteenistust läbinud ja keda polnud aega korralikult välja õpetada. Kuna üksuste kokkuliituvust ei harjutatud, siis puudus selle tõttu meestel ühtekuuluvustunne. Sellised sõdurid olid altimad suurel hulgal deserteeruma või end vangi andma. 1915. aasta suvel formeeriti 3. järgu diviise ennekõike kogemusteta maakaitseväelastest. Oluline oli seegi, et kaadri- ja reservohvitsere oli senise ajaga rivist palju välja langenud ja nende asemele määratud sõjaaegsed lipnikud olid vaid mõnekuise koolitusega ning alles hiljuti tavaelust armeesse kutsutud mehed. Neil puudus tihti autoriteet ja distsipliini tagamiseks oli kasutusel füüsiline karistamine.⁴¹⁸ Siit ei tohiks muidugi järeldada, et sõdurite sellisel viisil karistamisega tegelesid vaid sõjaaegsed lipnikud.

Sõdurite füüsiline karistamine distsiplinaarrikkumiste eest ei olnud ametlikult seadustatud, kuid on näited ohvitseridest, kes muutsid karistamise peksuga süstemaatiliseks. Kõrgem ülemjuhataja hoiatas 1915. aasta suvel, et selline teguviis ei ole soovitatav ja aktsepteeritav oleks vaid eriti allumatute sõdurite karistamine.⁴¹⁹ Füüsilise karistamise juhtumid tekitasid üldist vimma ja mõjusid halvasti võitlusemoraalile,⁴²⁰ põhjustades deserteerumiste sagenemise.⁴²¹ Distsiplinaarmäärustiku järgi ei olnud ihunuhtlus seaduslik karistus ning on võimalik, et pahameele ihunuhtluse vastu kutsus esile just selle ebaseaduslikkus.

Näib, et karistamine Vene armees toimus ennekõike väeosa ülema tahte kohaselt. 1915. aastal 51. Siberi kütipolgu kohtu asjaajajaks määratud lipnik Valter Pint on kirjeldanud sealse polgu kohtupidamist ja karistamisi. Ta oli enne sõda Tartu ülikoolis õigusteadust õppinud.⁴²² Kui

⁴¹⁶ Воинский устав о наказаниях. — СПб.: Тип. 2-го Отд-ния собственной е. и. в. канцелярии, 1868, С. 48.

⁴¹⁷ **M. Kuldkepp.** Vene sõjaväe eestlastest desertöörid Esimese maailmasõja ajal Rootsisis, lk 12-13.

⁴¹⁸ **M. В. Оськин.** Неизвестные трагедии Первой мировой, С. 267.

⁴¹⁹ **О.А. Егшин.** Исполнение и отбывание наказаний нижними чинами царской армии в военно-исправительных учреждениях. — *Марийский юридический вестник*, 2007, №5, С. 214-215.

⁴²⁰ **L. Esse.** Kuidas mõjutas Vene armee rahvuslik taustüsteem eesti sõdurite sõjakogemust..., lk 145.

⁴²¹ **M. Kuldkepp.** Vene sõjaväe eestlastest desertöörid Esimese maailmasõja ajal Rootsisis, lk 37-38.

⁴²² Õigusteaduskonna üliõpilane Valter Pint. RA, EAA.1767.1.1451.

kogunenud oli kümnekond süüasja, seati karistuslused mehed polgu staabi ette rivvi, et polguülem polkovnik Andrei Misjura isiklikult süüdlasi karistada saaks. Neli hoopi vastu lõugu varguse eest oli tema poolt jagatavatest karistustest kõrgeim, omavolilise väeosast lahkumise eest sai kaks hoopi ja väiksemate väärnähtuste eest võis saada ühe hoobi, mõnel õnnestus ka noomitusega pääseda. Sellega kohtupidamine piirdus ja polguülem tõmbas juhtunule joone alla kõnega, mille järel süüalused tänasid polkovnikut kooris: “Alandlikum tänu härra polkovnikule!” Seejärel võisid sõdurid kergendatult lahkuda.⁴²³

Ka Harald-Viktor Dahl on kirjeldanud karistamisi 164. tagavara jalaväepolgus Kaasanis, kus ühe karmima karistusviisina oli kasutusel avalik ihunuhtlus, mis pidi sõdureid hirmutama ja seaduserikkumistest eemal hoidma. Kui karistusega kaasnes ka süüaluse kõigi õiguste ja sõjaväelise auastme äravõtmine, siis tehti seda eriti demonstratiivselt, rätsep pidi kääridega eemaldama süüdimõistetu rõivastelt kõik sõjaväelised eraldusmärgid. Väeosades, kus Dahl varem oli teeninud, ihunuhtlust ei kasutatud erinevalt Kaasanist, kus distsipliini vastu eksinud sõdurile võidi määrata maksimaalselt 10 vitsahoopi. Praktikas võis hoope enamgi jaguda, neid lihtsalt ei loetud. Sellised ebainimlikud lahendused põhjustasid nii sõdurite kui ohvitseride seas sügavat pahameelt.⁴²⁴

1916. aasta veebruaris kirjutas Karl Markin päevikus desertöörade kasvavast arvust. Kord oli küll karm ja järelevalve tugev, kuid deserteerimised jätkusid. Vahid, kelle vahikorra ajal sõdur deserteerus, said ihunuhtlust: “Üks ohvitser öelnud niisugusel juhtumisel: seni peksan kuni te kõik ära kaote.”⁴²⁵

Eesti sõjamehed on arvukalt kirjeldanud karistamise juhtumeid väljaõppe ajal. Omavolilise lahkumise, 2-3 päevase väejooksu eest oli karistuseks 4-20 tundi püssiga valves seismist, kusjuures seljas tuli kanda telliskive või liiva täis kotti.⁴²⁶ Karistuse kandmine õppusel osalemisest ei vabastanud ja armu ei heidetud ka halva ilmaga.⁴²⁷ Oht karistuseks talvel pakasega liikumatult ja tundide kaupa valves seista pani tõenäoliselt nii mõnegi mehe „hüppesse“ minekust loobuma.

Karistuse kartus on mõningatel juhtudel suuremaid rikkumisi ära hoidnud. Johannes Tideberg on meenutanud kuidas ta 1915. aasta veebruaris suurema karistuse kartuses üle paari-kolme

⁴²³ Valter Adolf Pinti mälestused. RA, ERA.2124.3.1003, l. 7.

⁴²⁴ Harald-Viktor Dahli mälestused. RA, ERA 2124.3.90, l. 81-84.

⁴²⁵ **K. Markin.** Sõjamälestused, lk 85.

⁴²⁶ Johannes Tidebergi mälestused. RA, ERA.2124.3.1449, l. 2-5; **A.Toots.** Esimeses maailmasõjas ja Venemaa vangilaagrites, lk 22.

⁴²⁷ Eduard Alboki mälestused. RA, ERA.2124.3.15, l. 5-7.

päeva kodus viibida ei julgenud.⁴²⁸ Tideberg oli Palmsest pärit ja võis tõesti kolme päevaga kodus ära käia ja selle aja sees tagasi kasarmusse jõuda.

Leidus ka uljamaid sõjamehi, keda karistus ei hirmutanud. Alboki sõnul kaalunud võimalus mõni päev vabana sõprade hulgas viibida karistuse üle. Põhjustena nimetas ta viletsat toitu ja tüütavaid õppusi.⁴²⁹ Tideberg pidas eestlastele omavolilise lahkumise eest määratud karistusi leebeks seetõttu, et eestlased näitasid ennast muidu tublide sõjameestena. Õppustel said nad venelastest sõduritega võrreldes paremaid tulemusi ja sellest tulenevalt suhtusid ülemad eestlastesse paremini ega karistanud eksimuste eest karmilt.⁴³⁰ Omaette küsimus on see, kas Vene armee sõdurkonna hulgas oli laiemalt levinud teadmine, et kuni kolmepäevane omavoliline lahkumine loetakse eksimuseks. Uurimuses kasutatud eestlaste tekstides seda igatahes ei mainita.

Karistuse kandmisest sõandasid mõned mehed keelduda. Tidebergi väitel asusid vaid aremad neile määratud karistust kandma, kuna kangema vaimuga mehed eirasid mitmekordseid käsk. Nad arvasid ülemate ähvardustest kõik käsule vastuseisjaid esimesel võimalusel rindele saata, et see oleks palju eelistatavam tüütutele õppustele.⁴³¹

Rikkumiste eest võidi ka karistamata jätta. Johannes Umbsaar kirjeldas kodustele juhtumit, kus väljaõppe ajal läks osa mehi ilma loata linna, kuid karistust trahvide näol sellele ei järgnenud.⁴³² Võimalik, et juurdlust läbiviivad ohvitserid olid neist olukordadest tüdinanud.

Lipnik Arnold Hinnomi⁴³³ jaoks oli üks sõjaväeteenistuse ebameeldivamaid ülesandeid sagedaste juurdluste läbiviimine, kuna juureldi igat väiksemat süütegu. Hinnomi väeosa asus Riia lähedal, sõdurite enamiku moodustasid lätlased, kes käisid väeosast ära. Ühe- või kahepäevast lahkumist ei peetud suureks kuriteoks ja karistus selle eest oli väike ning selle kandmine jäeti mõningatel juhtudel ootele kuni sõja lõpuni. Mõned rooduülemad vaatasid selliste pisirikkumiste peale läbi sõrmede, samal kui teised iga juhtumi järel raporti koostasid. Esines ka juhtumeid, kus üks rooduülem esitas ligi kakskümmend sellist raportit päevas. Teised ohvitserid õpetasid Hinnomit, et nende juurdlustega pole kiire, las seisavad. Ta talitas nende soovitusel järgi.⁴³⁴

⁴²⁸ Johannes Tidebergi mälestused. RA, ERA.2124.3.1449, l. 2-5.

⁴²⁹ Eduard Alboki mälestused. RA, ERA.2124.3.15, l. 5-7.

⁴³⁰ Johannes Tidebergi mälestused. RA, ERA.2124.3.1449, l. 4.

⁴³¹ Samas, l. 2-5.

⁴³² Johannes Umbsaare kiri 29. detsember 1915. RA, ERA.2124.3.1394, l. 13-13p.

⁴³³ Teenis 1916. aastal 4. Läti Vidzeme kütipataljonis.

⁴³⁴ **Arnold Hinnom**. Läti kütidega maailmasõjas. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1938, lk 24-25.

Tsaariarmee sanitaartenistuses sõjaväearstina ametis olnud Arthur Lossmann märkis, et distsiplinaarrikkumiste puhul kutsus ta eksinu karistamise asemel enda juurde vestlusele. Tema hinnangul karistasid ülemused tsaariarmees eksijaid näiteks aresti või käskkirjalise noomitusega, kuid tema ei avaldanud ühtegi käskkirja. Lossmanni arvates ei aidanud käskkirjaga karistamine või avalik noomitus olukorda lahendada, vaid tekitas lahkkelisid ja kibestumust. Tema lahenduseks oli valesti käitunud inimene enda juurde vestlusele kutsuda ja tõsine jutuajamine pidada, mis harilikult aitas. Kui ei aidanud ja isik ei soovinud või ei suutnud enda kohustusi korralikult täita, siis soovitas ta lahkumispalve esitada, kuna koostöö temaga osutus võimatuks.⁴³⁵ Lossmanni puhul tuleb nentida, et vaevalt ta lihtsõdurite või riviohviteride eksimustega tegeles.

Kollektiivse vastutuse põhimõttel võidi karistust ka jagada.⁴³⁶ Jaoülematest allohviterid pidid eesliinil viibides vahiposte vahetama ja kontrollima. Vahis oleku eest jagasid allohviterid sõduritega vastutust – kui sõdur jäi vahipostil magama, said karistada nii sõdur kui ka selle ülemus.⁴³⁷ Pidades silmas Vene armees valitsenud kehva grupivaimu oli sellel kindlasti oma mõju ka distsipliinile ja eksimuste ärahoidmisele.

Distsiplinaarrikkumiste sagededes otsiti lisaks karistusviisidele tõkestavaid meetmeid. Üks lahendusi oli lisaks sandarmeeriale luua uusi üksusi, kes pidid tagalas korda hoidma ja näiteks väejooksikuid püüdma. Jooksikute üle oleks välikohus siis kohut pidanud, neid karistanud ja seeläbi avaldanud laiemat ning ennetavat mõju. 1916. aasta märtsis asutati Vene armees distsiplinaarkomandod, mis tõenäoliselt tähistas oma funktsioonidelt sõjaväepolitseid ja neid üksusi võidi selliselt ka nimetada. Käesolevas uurimuses kasutatud allikates on sellised komandod äramärkimist leidnud vaid Markini poolt, kelle hinnangul aidanud need distsipliini parandada.⁴³⁸ Vene ajalookirjutuses ei ole rindelähedase korra tagamise temaatikale praktiliselt tähelepanu pööratud.⁴³⁹

Distsiplinaarrikkumisi prooviti hirmutamise ja ennetada ka teiste lahenduste kaudu. Eesti rahvusväeosade loomisel 1917. aastal tekkisid 1. Eesti polgus distsipliiniga probleemid, sest sõdurid ei täitnud seal ohviteride korraldusi. Probleemi põhjuseks peeti taolise käitumise ülevõtmist Vene väeosadest. Ühe profülaktilise meetmena, millel oli positiivset mõju, ähvardati

⁴³⁵ **A. Lossmann.** Rahutus maailmas, lk 139-140.

⁴³⁶ **T. Kühne.** Sõdur, lk 354.

⁴³⁷ Harald-Viktor Dahli mälestused. RA, ERA 2124.3.90, l. 18, 23.

⁴³⁸ **Karl Markin.** Sõjamälestused 1915. aasta aprillist peale. Tallinn: Grenader, 2016, lk 85.

⁴³⁹ Üks erandeid on Vene ajaloolane Juri Bahhurin. Vt lähemalt: **Ю. А. Бахурин.** Фронт и тыл Великой войны, С. 445.

väejooksikute nimekirjad avaldada ajalehtedes. Sõjalise olukorra jätkuv halvenemine avaldas oma negatiivset mõju ja deserteerumised jätkusid, hoolimata varem ähvardusena kõlanud meetmete rakendamisest. Teadmata on, kui massiline väejooks täpsemalt 1. Eesti polgus 1918. aasta veebruariks oli. Tagantjärele hindasid tollased ohvitserid küll 1. Eesti polgu sõdurite distsipliini heaks, kuid seda tõenäoliselt võrdluses Vene väeosadega. 1. Eesti polgu tegevus oli oluliseks moraalselt lagunenuks Vene väeosade rüüstamiste ohjamisel.⁴⁴⁰

Nagu Vene armees, nii toimus distsipliinirikumisi ka rahvaväes. Kergemate eksimuste eest määras karistuse ülem, raskemate eest välikohus. Olulise erinevusena ei kajastunud Vabadussõja perioodi kogemustes mitte üheski uurimuse jaoks kasutatud egodokumendis Vene armeest tuttav ja kohati süstemaatiline peks. See ei välista muidugi, et midagi sellist üldse ei toimunud.

Sõjaväelaste raskemate süütegudega tegelemiseks oli Ajutise Valitsuse määrusega asutatud 1918. aasta 5. detsembril välikohtud, mis põhinesid varasema Vene sõjaväe seaduse eeskujul ja need asutati kõikide jalaväepolkude juurde. Polguülematel oli võim anda isikuid õigusemõistmiseks välikohtu kätte, kuid tehtud otsused pidi kinnitama sõjaminister. Kohtu pädevuses oli tegelemine kõigi Eesti Vabariigi vastu töötavate isikutega, sealhulgas rahvaväe väejooksikute, vastuhakkajate ja käsu mittetäitjatega. Karistusteks olid vangirood, sunnitöö või kõrgeima määrana surmanuhtlus.⁴⁴¹

Sisseseatud välikohtud ei andnud oodatud tulemusi rahvaväe distsipliini tugevdamiseks piisavalt kiiresti. Kui väejooksikuid taheti tabada ja teiste hirmutamiseks karistada, siis tuli nad enne kinni püüda. Rinde tagalas pidi peamise organisatsioonina korda hoidma Kaitseliit. 1918. aasta 23. detsembril moodustati sisekaitse ülem kindralmajor Ernst Põdderi kui tagala julgeolu eest vastutava ülem alluvuses korraldava salga nimeline üksus, mis pidi teiste ülesannete kõrval tagalas väejooksikuid püüdma.⁴⁴² Üksuse täpsem tegutsemine on teadmata ja edaspidi tegeles väejooksikute püüdmisega Kaitseliit.

Olulise muudatusena käskis ülemjuhataja polkovnik Laidoner 1918. aasta 31. detsembril kiire efekti saavutamiseks välikohtute otsused kinnitada kohapeal vastava väeosa ülemal, kelle juures välikohus tegutses.⁴⁴³

⁴⁴⁰ 1. Eesti Polgu komitee protokollid 1917–1918, lk 23-28.

⁴⁴¹ Riigi Teataja, nr. 6, 11. detsember 1918. Ajutise Valitsuse määrus väljakohtute asutamise kohta.

⁴⁴² **R. Rosenthal.** Laidoner, lk 55-56.

⁴⁴³ Samas, lk 68.

Oma ringkirjas sõjaväeosadele selgitas sõjaväeprokurör Peeter Kann määruse kehtima hakkamise järel välikohtute asutamise otsuse tagamaid ja edasisi plaane. Välikohtute pädevusse kuulus õigusemõistmine rahvaväelaste puhtalt sõjaväeliste süütegude üle, kuivõrd sõjaseaduse väljakuulutamise järel langesid teatud kuriteod tsiviilkohtu alt välja. Edaspidi tuli asutada välikohtud ka ratsapolkude ja inseneripataljoni juurde. Välikohtu eesistuja ja liikmed pidid olema ohvitserid, kelle nimetas polgu- ja kinnitas diviisiülem. Kõrgemaks kohtuastmeks oli sõjaväe ringkonnakohus Tallinnas, peastaabi kohtuvalitsuse juures. Juhul kui Eesti Vabariigi kodanikust tsiviilelanik võttis koos sõjaväelasega osa sõjaväelisest süüteost, käis ka tema koos sõjaväelasega sõjaväe ringkonnakohtu kohtupidamise alla.⁴⁴⁴ Missuguste süütegude eest täpsemalt välikohtu alla saadeti, oli täpsustatud Riigi Teatajas nr. 6, 1918. aasta. Teiste süütegude eest ootas kahtlusalust sõjaväe ringkonnakohus.⁴⁴⁵ Kõrgem sõjaväekohus tegeles võrreldes välikohtutega arvult vähemate juhtumitega.⁴⁴⁶

Sõjaminister Konstantin Päts tegi kokkuvõtte deserteerumisest 1919. aasta aprillis. Ajutisel Valitsusel ei jäänud muud võimalust kui kuulutada välja kõige karmimad karistused ning vastavalt Vene seaduste eeskujule oli kõrgeimaks määraks lahingust deserteerujatele surmanuhtlus. Pätsi sõnul ei saanud Vabadussõja alguses Eestis kasutusele võetud Vene sõjaväe seaduste järgi võitlusest põgenenuid, kuid ise lahinguväljale naasnud sõdureid desertöörideks lugeda. Seetõttu laiendati surmanuhtlust ka naasnud väejooksikutele. Kuid seegi ei aidanud Pätsi sõnu olukorra kiirele paranemisele kaasa.⁴⁴⁷

Sõjavägede ülemjuhataja päevakäsk 9. aprillist 1919 täpsustas, et välikohtu alla antakse sõjaväelased ja eraisikud siis, kui nende kuritegu on „päevselge“ ja eeluurimist ei nõua. Kui uurimine kestis üle ööpäeva, siis pidi juhtumiga tegelema teine vastav kohus. Päevakäsu kohaselt koosnes välikohus viiest ohvitserist. Nõudeid juristiharidusele või varasemale kogemusele nendele ei esitatud.⁴⁴⁸

Tõenäoliselt valitses sõjaväeliste süütegude karistusi käsitlevate Vene sõjaväe seaduste osas kohati samasugune teadmatus ja määrustike puudus nagu majandusala korraldamises. Näiteks väeosade majandusjaoskondades ei olnud enamuse vastutavaid ametnikke ja ohvitseride vastavate sõjaväeseadustega kursis või ei saanudki end kurssi viia, kuna väeosades puudus vastav

⁴⁴⁴ Sõjaväe prokurör Kanni ringkiri sõjaväejagudele 16.12.1918. – RA, ERA.803.1.1, l. 3,3p.

⁴⁴⁵ Vt lisad. Riigi Teataja nr 6, välikohtute asutamisest.

⁴⁴⁶ Vt lähemalt sõjaväe kõrgema kohtu toimikud väejooksust: RA, ERA.927.

⁴⁴⁷ Eesti Vabariigi sise poliitika 1918-1920. Dokumentide kogumik. Ad Fontes 5. Jüri Ant, Eeri Kessel, Ago Pajur (koostajad). Tartu: Rahvusarhiiv, 1999, lk 359-360.

⁴⁴⁸ 1. diviisi staabi kohtujaoskond. – RA, ERA.515.1.228, l. 16.

määrustik.⁴⁴⁹ Väeosade juurde asutatud välikohtutest ei olnud kõigil ohvitseridel samuti varasemast kogemusi ja seetõttu tegutseti tihtilugu ka korra kehtestamisel tõenäoliselt oma parema arusaamise järgi.

Ka rahvaväes jäi karistamine vaatamata välikohtute olemasolule tihti väeosa ülemate otsustada. 1919. aasta jaanuaris korraldas 3. soomusrongi ülem kapten Oskar Luiga Elvas kohtupidamise, mis ei tuginenud mitte sõjaväe seadustele vaid tema enda olukorrahinnangule. Olles ise Elvast pärit, tundis ta kaitseliitlaste poolt enamlikus tegevuses kahtlustatuna arreteerituid ja lasi neist enamuse ilma spetsiaalse uurimiseta vabaks.⁴⁵⁰ Distsiplinaarkuritegude kõrval tegelesid väeosade välikohtud ka tsiviilelanikest salakuulajate ja enamlike agitaatorite karistamisega. Meenutustele tuginevalt võib öelda, et kapten Luiga sarnast või veelgi lihtsamal kujul kohtupidamist on praktiseeritud laialdaselt.

Vabadussõja ajal Tallinna sõjaväehaigla peaarstiks ja siis sõjaväe tervishoiuvalitsuse ülemaks olnud Arthur Lossmanni sõnul oli rahvaväes korra vastu eksimisi vähem kui Vene armees.⁴⁵¹ Lossmanni väide eksimuste vähesusest vajas kontrollimist, aga rahvaväelaste sõjakogemuses distsiplinaarrikkumised, eriti raskemad eksimused, praktiliselt ei kajastu. Seetõttu tuli rahvaväe distsipliinist ülevaate saamiseks pöörduda kohtuprotokollide poole. Nende toel oli vaja aimu saada põhjustest, miks rikkumisi esines ja kas distsipliiniga oli rahvaväes probleeme. Eesmärgiks oli vaid lihtsustatud ülevaate saamine paari fondi materjalidest, sest allikate rohkus eeldanuks eraldi uurimust.

Kohtuprotokollide juhuslik valim ei andnud kahjuks ammendavaid vastuseid, küll aga pakkusid need ülevaate probleemist ja uurimisperspektiivi tulevikuks. Käesoleva uurimuse raames ei kirjeldata detailselt juhuslikujuhtumeid ega ole tehtud nende kohtuprotokollide sügavamalt analüüsi.

Enamlik kihutustöö rahvaväelaste hulgas nende võitlusmoraali õõnestamiseks oli üks teemasid, mis kohtumaterjalides kajastub. 2. diviisi kohtu ette sattus näiteks 2. jalaväepolgu välikohtus kaassõdurite seas Nõukogude korda toetavas kihutustöös süüdistatud sama polgu sõdur Richard Selgsääre.⁴⁵² Üks tõsisemaid eksimusi distsipliini vastu oli käsu mittetäitmine. Tavaliselt süüdistati selles sõdureid, kuid kohtu alla võisid selle eest sattuda ka ohvitserid nagu juhtus

⁴⁴⁹ **Toivo Kikkas.** Jalaväepolkude majandusülemad Vabadussõjas. – Vabadussõja mitu palet. Rahvusarhiivi Toimetised = Acta et commentationes Archivi Nationalis Estoniae 3(34). Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Rahvusarhiiv, 2019, lk 532.

⁴⁵⁰ **I. Raamot.** Mälestused, lk 95.

⁴⁵¹ **A. Lossmann.** Rahutus maailmas, lk 139-140.

⁴⁵² Richard Selgsääre süüdistus. RA, ERA.578.1.436.

näiteks lipnik Edven Kranbergiga.⁴⁵³ Sõjamehed võisid kohtu all minna ka kergematel juhtudel nagu näiteks madrused vennad Nahkoid, kes said süüdistuse ohvitseri auhaavamise eest. Sellised süüteod kuulusid hoopis sõjakohtu pädevusse.⁴⁵⁴

Ka omavahelised konfliktid võisid viia süüdistuseni, nagu juhtus 1918. aasta detsembris lipnik Johannes Velaksiga, keda süüdistati lahinguväljalt omavolilises lahkumises.⁴⁵⁵ Kasutatud kohtuprotokollid andsid aimu, mis eksimustes sõjamehi süüdistati. Vabadussõja välikohtute ja sõjakohtu temaatika vajab kohtuprotokollide põhjal eraldiseisvat uurimust, sest tollaste sündmuste kaasaegsete käesolevas uurimuses kasutatud sõjakogemustes seda ei kajastu.

Kohtupidamine sõjaolukorras oli aastail 1914-1920 kaootiline ja tihti ülemate omavolist sõltuv nii Vene armees kui ka rahvaväes. Loodi küll välikohtud, aga hirm karistamise ees ei suutnud takistada kõiki raskemaid distsiplinaarrikkumisi. Raskemad eksimused, näiteks kihutustöö enamlaste kasuks, käsu mittetäitmine ja väejooks, kajastuvad ainult kohtuprotokollides. Võrreldes maailmasõjaga seati rahvaväes välikohus sisse kohe sõja alguses.

4.3. Distsiplinaarrikkumised väljaõppe ajal

Vene armeesse mobiliseeritud eesti sõdurite hulgas oli väljaõppe ajal levinud komme paariks päevaks omavoliliselt kasarmust lahkuda ja koju Eestisse minna. Võimalik, et „hüppes“ käisid pigem nooremad mehed. Selliseid juhtumeid kirjeldavad mälestustes Albok, Tideberg ja Toots, kes mobiliseeriti 1915. aastal. Nende meeste vanus oli mobiliseerimise ajal vahemikus 19-21 aastat. Selline paariks päevaks omavoliliselt koju lahkumine oli eriomane Petrogradi piirkonnas väljaõppel olnud eestlastele.

Tihti käidi „hüppes“ koos kaaslastega, eriti pühade aegu. 1915. aasta lõpus kirjutas Johannes Umbsaar Krasnoje Selos sõjaväljale minekut oodates juhtumist, kus suurem osa roodu mehi läks pühadejärgsel päeval ilma loata linna teemajja. Rühmaülemad võtsid kasarmusse jäänud sõdurid kaasa ja tõid nende abil linna läinud mehed tagasi.⁴⁵⁶

Distsipliini lagunemine Vene armees viis raskete tagajärgedeni. 1917. aasta alguseks oli vähemalt Petrogradis ohvitseride autoriteet ja sõdurkonna distsipliin nii kehvast seisusest, et sealsed väeosad ei tahtnud protestidest mässule üle läinud rahvamassi ohjeldada.⁴⁵⁷ Vaid loetud

⁴⁵³ Lipnik Edven Kranbergi süüdistus. RA, ERA.927.3.2015.

⁴⁵⁴ Madruse Anton Nahkoi ja Eduard Nahkoi süüdistus. RA, ERA.927.3.2027.

⁴⁵⁵ Lipnik Johannes Velaksi süüdistus. RA, ERA.927.3.2047, pagineerimata.

⁴⁵⁶ Johannes Umbsaare kiri 29. detsember 1915. RA, ERA.2124.3.1394, l. 13-13p.

⁴⁵⁷ Vt lähemalt Petrogradi väeosade distsipliinist ja seal valitsenud meeleoludest: **А. В. Шубин.** Революционный 1917 год. От Февраля к Октябрю, С. 9, 38-39.

nädalad enne veebruarirevolutsiooni puhkemist Petrogradi väljaõppele jõudnud noorsõdurid kirjutasid kodustele väeosades valitsenud distsipliinist. Mihkel Madissoo märkis, et jefreitorid ja allohvitserid kaldusid hoopis rahvast toetama⁴⁵⁸ ja Julius Kütt nentis, et ohvitserid olid passiivsed ega proovinudki mehi kontrollida.⁴⁵⁹

Vabadussõja esimeste kuude kogemustes väljaõppelt ajutiselt omavoliliselt lahkumine kajastuda ei saa, kuna siis väljaõpet ei toimunud. Hiljem, 1919. aasta suvest alates, väljaõpe vähemalt tagavarapataljonides toimus ja tõenäoliselt läks ka ajutiselt puhkusel viibivatest väeosadest mehi „hüppesse“. 1930-ndatel kirjapandud mälestustes sellised kogemused vähemalt uurimuses kasutatud tekstides ei kajastu.

Raskematest rikkumistest on tuntum mäss 2. diviisi tagavarapataljonis Tartus 1919. aasta 10.-13. juulil. Pataljonis teeninud reamees Mihkel Tuum meenutas hiljem, et distsipliin läks käest ära siis, kui väeosas külastas tuttavaid paar Kuperjanovi partisanide pataljoni sõdurit. Nendel oli kord palju vabam ja linnalube anti rohkem, samuti oli oluline olukord parem ja erinevalt tagavarapataljoni sõduritest oli neil seljas sõjaväevorm. Kuuldu tekitas väljaõpet saavates meestes rahutust ja pataljoniülem kapten Villem Marderilt nõuti ühiselt rohkem linnalube, millega viimane ka nõusse jäi. Järgmisel päeval toimus arusaamatus, mida pataljoni ohvitserid tõlgendasid süveneva mässuna ja reageerisid jõuliselt, kutsudes tekkinud vastuhakku maha suruma Kuperjanovi partisanide pataljoni.⁴⁶⁰ Tagavarapataljoni 1. roodu nooremohvitser lipnik Oskar Nõmmela kinnitas arusaamatusest tekkinud vastasseisu sõdurite ja korrapidajaohvitseri vahel, kes käitus närviliselt. Nõmmela pidas tõenäoliseks ka enamlaste kihutustööd, kuid ta ise oli 10.-11. juulil pataljonist eemal.⁴⁶¹

Teine tagavarapataljoni sõdur Richard Leok märkis, et väljaõppel olevad mehed olid valdavalt 19-21 aastased ega andnud endale vastuhakkamisel teo raskusest aru.⁴⁶² Uuemas käsitluses on küll väidetud, et ligi 3500 meheni kasvanud pataljonis olid hoopis vanemate aastakäikude mehed ja ka need, kes sõjaväeteenistusest seni eemale olid hoidnud.⁴⁶³ Leok oletas, et sündmuste algatajateks võisid olla ässitajad, kuid temagi kinnitas, et suurem vastasseis sai alguse pigem arusaamatusest. Küll aga väljendasid sõdurid pahameelt liiga karmi distsipliini ja

⁴⁵⁸ Mihkel Madissoo kiri vanematele. 04.03.1917. RA, ERA.2124.3.685, pagineerimata.

⁴⁵⁹ Julius Küti mälestused. ERA.2124.3.535, l. 10-20.

⁴⁶⁰ Mihkel Tuuma mälestused. RA, ERA.2124.3.1564, l. 2.

⁴⁶¹ Oskar Nõmmela mälestused. RA, ERA.2124.3.869, l. 93-97.

⁴⁶² Richard Leoki mälestused. RA, ERA.2124.3.604, l. 1.

⁴⁶³ Eesti Vabadussõja ajalugu II, lk 174.

kehva olmelise olukorra üle.⁴⁶⁴ Karmima distsipliini või vabamate olude ja parema olme korral ei oleks tõenäoliselt Tartus vastuhakku tekkinud.

Seda, et tegu oli pigem arusaamatusega kui enamlaste korraldatud vastuhakuga paistavad kinnitavat nii asjaosaliste mälestused kui ka uuem ajalookirjutus. Toimus välikohus ja kaks sõdurit poodi ning 20 lasti maha. Surmaotsused viidi kohe täide, ühel süüdimõistetutest õnnestus põgeneda.⁴⁶⁵

Toimunud sündmus oli Vabadussõja kontekstis erandlik. Ilmselt mängis oma osa väeosa ülemehitatus ning vilets olmeline olukord. Väheoluline ei olnud ka see, et pataljonis oli varem sõjaväeteenistusest kõrvalehoidnud mehi. Pataljonis teeninud sõduri Mihkel Tuuma väitel puudus meestel vormirietus. Tõenäoliselt raskendas see varem mitteteeninud meeste sulandumist sõjaväkke. Distsipliini püsimisele pataljonis avaldas see halba mõju ja lasi sündmustel kontrolli alt kergemini väljuda.

4.4. Distsiplinaarrikkumised rindel

Käsu mittetäitmine, allumatus ja vastuhakk lahingu ajal olid rasked distsiiplinaarrikkumised ja ebameeldivaks sündmuseks kõigile asjaosalistele. Igasuguste raskemate süütegude puhul tuleb arvestada, et neid ei taheta heal meelel meenutada.⁴⁶⁶ Seetõttu kajastuvad näited rikkumistest meeste kogemustes harva ja kui need üldse mainimist leiavad, siis kirjeldavad tekstid möödaminnes muljeid teiste süütegudest või üldisest olukorrast.

August Plei on kirjeldanud 1915. aastal olukorda Siberi kütiväeosas, kus sõjameestele anti uus varustus, mida hakati hiljem tagasi nõudma: “Roodude ülemad annavad roodudele käsu, asuda ümberriietumisele, kuid kõik roodud näivad nagu ennem selleks kokku rääkinud olevat, mil käsklusele ei liiguta end ainuski mees; nii ei tulnud siis varustuse vahetusest asja, mil valmistatakse äraminekule.”⁴⁶⁷ Plei ei ole maininud sõnagi põhjuste kohta miks varustust ei tahetud vastu võtta ega ohvitseride reageeringust antud sündmusele. Kui selline episood, kus terve väeosa ei allunud käsule ja sellele ei järgnenud karistust, tõepoolest aset leidis, siis räägib see nii mõndagi väeosade distsipliinist 1915. aasta lõpul. Plei napisõnalisus tekitab ridamisi küsimusi. Sõdurite selline käitumine võis sündida spontaanselt koha peal, kuid tundub

⁴⁶⁴ Richard Leoki mälestused. RA, ERA.2124.3.604, l. 1-2.

⁴⁶⁵ Vt Tartu tagavapataljoni vastuhaku kohta: Eesti Vabadussõja ajalugu II, lk 174-175; **T. Minnik**. Terror ja repressioonid Eesti Vabadussõjas, lk 69-71.

⁴⁶⁶ Vt lähemalt vaikimisest mälestustes: **Jay Winter; Emmanuel Sivan**. Setting the framework. – War and Remembrance in the Twentieth Century. Eds. Jay Winter, Emmanuel Sivan. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, pp. 33-34.

⁴⁶⁷ August Plei mälestused. RA, ERA.2124.3.1014, l. 5-8.

ebatõenäoline, et ohvitserid sellele mingil viisil ei reageerinud. Plei vaikimine juhtunu üksikasjade kohta näitab, et teatud rikkumistest ei soovitud mälestustes rääkida.

Vaikimise soovi kinnitab käesolevas uurimuses kasutatud mälestustes esinenud ainus juhtum, kus teksti autor tunnistas raskema eksimuse toimepanemist. Ants Kaptein kirjeldas 1915. aastal enda väejooksu äärmiselt napilt: „Olin jooksus, Pihkvas sunnitööliste vanglas ja jälle haiglas.“⁴⁶⁸ Kapteini juhtum kinnitab vaikimise reeglit.

Lipnik Oskar Jalajas nentis, et 1916. aasta sügisel andsid armee lagunemisest märku erinevad distsiplinaarrikkumised – sõdurid keeldusid rünnakule asumast, toimus kaassõdurite agiteerimisi ja lahingu ajal tapeti isegi oma ohvitseri.⁴⁶⁹ Paraku pole ka tema neist juhtumitest täpsemalt kirjutanud.

Vabadussõja algus oli Esimese maailmasõjaga võrreldes kaootilisem. Rahvavägi oli värskelt loodud ja rindejoon enamlaste vastu katkendlik. Oma jälje olid jätnud 1917. aasta sündmused ja revolutsioonilised meeleolud. Raskemaid distsiplinaarrikkumisi kohtab Vabadussõja kohta vähe.

Teadagi on mõningaid kergemaid rikkumisi ja neidki pigem tagalas viibimise ajast. 1919. aasta märtsis soomusrongi löögipataljonis teeninud õppursõdur Ilmar Raamot määrati rindelt Tallinna naastes koos Eduard Wiiraltiga korrapidaja poolt köögitoimkonda. Mõlemad mehed keeldusid käsku täitmast. Järgmisel hommikul määras pataljoniülem leitnant Ernst Leithammel meestele korrapidaja ettekande põhjal käsule vastuhakkamise eest karistuseks kolm päeva kartserit.⁴⁷⁰

On küsitav, kuidas rikkumiste kajastumise vähesus markeerib rahvaväe paremat distsipliini. Selle mõistmiseks on kasutatud kohtuprotokolle.

Neist selgus, et kahtlustuse käsu mittetäitmisel võis saada ka alusetult. Näiteks on leitnant Hans Preismanni, piirivalve salga juhti, kes tegutses 4. polgu vastutusallas ja allus seega polguülemaale, 1918. aasta detsembris kahtlustatud polguülema käsu mittetäitmisel. Uurimine selgitas, et ta oli samal ajal saanud ka eriülesande kindral Tõnissonilt. Kaks käsku ei langenud kokku ja seetõttu oli Preismann kohustatud kõigepealt täitma Tõnissoni käsku. Kohus mõistis Preismanni 1919. aasta aprillis õigeks põhjendusega, et ta oli tegelikult saanud samaaegselt

⁴⁶⁸ Ants Kapteini mälestused. RA, ERA.2124.3.361, l. 18.

⁴⁶⁹ Oskar Jalajase mälestused. RA, ERA.2124.3.269, l. 1.

⁴⁷⁰ **I. Raamot.** Mälestused, lk 118.

käsu kõrgemalt ülemalt⁴⁷¹ ning käsu mittetäitmine ei leidnud kinnitust. Kasutatud kohtuprotokollide juhuslik valim ei kajastanud näiteid kohtus kinnitust leidnud distsiplinaarrikkumistest. Ka teised uurimuse tarvis analüüsitud kohtuprotokollid olid eelkirjeldatuga sarnased.

Tuleb tõdeda, et uurimuses kasutatud tekstides on vaikitud enda süütegude osas nii Vene armee kui rahvaväe kirjeldustes. Arvatavalt ei soovita endast negatiivset muljet jätta, kuid võimatu pole seegi, et eestlased olidki distsiplineeritumad. Vastuse sellele küsimusele võiks anda uurimus välikohtute tegevusest Vabadussõjas.

Eesti sõjameeste Vene armee kogemustes kajastuvad väljaõppe ajal paariks päevaks omavoliliselt lahkumised ja siis naasmised laialdaselt. Vene sõjaväe seaduste kohaselt karistati alla kolme päeva väeosast äraläinuid distsiplinaarkorras. Eksimuse eest karistati leebelt ja eestlased ei kippunud ülemate kannatust pikemate lahkumistega proovile panema. Sõja kestes suurenes järjest enam väejooksikute probleem ja seati sisse välikohtud ning karmistati karistusi. Hirm karistuste eest ei suutnud raskeid rikkumisi ära hoida, kuna laialt levinud, aga ametlikult seadustamata füüsiline karistamine tekitas väejooksikuid veel enam juurde. Kõik see viis lõpuks distsipliini lagunemiseni. See tõi omakorda kaasa rasked tagajärjed, mida näitasid 1917. aastal Petrogradis veebruarirevolutsiooni ajal toimunud sündmused, kus allohvitserid toetasid protestjaid ja ohvitserid jäid passiivseks. Vabadussõjas füüsiline karistamine ega omavolilised väljaõppelt lahkumised uurimuses kasutatud egodokumentides ei kajastu. Saame rääkida vaid ühest sõjakogemustes kajastamist leidnud raskest rikkumisest 2. diviisi tagavarapataljonis Tartus 1919. aasta juulis, mille tingis tõenäoliselt arusaamatus. Raskemate rikkumiste probleem vajab välikohtute materjalidele põhinevat uurimust.

Vene armee noorsõdurite väljaõpe oli kehvas seisus ammu enne maailmasõja puhkemist. Selle põhjuseks oli mittesõjaliste tegevuste suur osakaal, aga ka ohvitseride ja allohvitseride nappus. Sõja puhkedes probleemid professionaalse kaadri nappusega ainult süvenesid ja töid endaga kaasa mitmeid ebameeldivusi kogu Vene armee jaoks. Kannatas sõdurite ja ohvitseride omavaheline läbisaamine, väljaõpe ja sellest tulenevalt oli armees nõrk distsipliin ja võitlusmoraal. Vene armee alamehitatus ohvitseridega süvenes sõja puhkedes üha kiirenevas tempos, kuid see temaatika vajab uuemaid uurimusi, sest seni väljakäidud arvandmed tekitavad

⁴⁷¹ Sõjaväe ringkonna kohtu akt leitnant Hans Preismani süüdistuses. Kohtuotsuse ärakiri 10.04.1919. RA, ERA.927.3.2032, pagineerimata.

rohkem küsimusi kui pakuvad vastuseid. Eesti sõjameeste elu Vene armees tegi maailmasõjas raskeks nende vilets vene keele oskus ja väljaõppe keskkonnast tekkinud halb esmamulje. Ajaliselt lühikese ja sisult ebapiisava noorsõdurite väljaõppe mõjul käisid eestlased meelsasti omavoliliselt paariks päevaks kodus. Ebasoodsate eelduste tõttu, milledest eriti oluline keelebarjäär ja üleüldine negatiivne suhtumine Vene armeesse, ei tekkinud eestlastel venelastega tavaliselt lahingusõprust. Lisaks vene keelele häiris sõjamehi ülemate omavoliline õigusemõistmine näiteks füüsiliste karistamiste näol ja ohvitseride üleolev suhtumine alluvatesse. Eesti sõjameeste võitlusemoraal sai seeläbi Vene armees kannatada. Mitme võitlusvõime jaoks olulise teguri kehv olukord ei suutnud eesti sõjamehi seetõttu Vene armees efektiivselt tegutsema panna.

Vabadussõjas rahvaväes ootasid sõdurid oma ülematelt muutunud tooni ja ohvitserid said sellest aru ning omandasid kiirelt Vene armeest erineva suhtumise. Seetõttu kujunes juhtide suhtumine alluvatesse hoolivaks ja üldiselt inimlikumaks. Sõdurite ja ohvitseride vahel tekkis usaldus ja endised tsaariarmee ohvitserid suutsid ennast seeläbi autoriteetidena kehtestada. Soodsate eeltingimuste tõttu, millede hulgas olulisel kohal eestikeelne keskkond, muutus sõdur- ja ohvitserkond palju ühtsemaks ning sõjameeste grupivaim oli sõjakogemuses tugevalt kajastunud. Vene armees oleks pidanud distsipliiniharjumuse andma ja sõduritevahelise ühtsuse looma väljaõpe, kuid see ebaõnnestus ja sellest tulenevalt kannatas nii grupivaim kui ka kogu võitlusemoraal. Olukorda ei suutnud päästa ka ohvitserid – Vene armee oli selleks liiga kehvast seisusest ja selle võitlusvõime lõpuks lagunes. Tsaariarmeed ei suutnud päästa ka sisseseatud välikohtude ega hirm karmide karistuste ees. Õigusemõistmine seisnes tihtilugu ülemate omavoli põhjal rakendatud süstemaatilises peksus, mis suurendas veelgi väejooksikute hulka. Maailmasõja jooksul süvenes sõjatüdimus, mis lõhkus Vene armee võitlusemoraali veelgi. Rahvaväes ei jõutud vaenlase surve tõttu sõja alguses üldse väljaõpet teha, kuid grupivaim ja kamraadlus ning seeläbi kõrgem võitlusemoraal kompenseeris õppega saamata jäänud distsipliiniharjumuse. Sõjatüdimus, mis samuti mõjutas võitlusemoraali, suudeti kontrolli all hoida. Ohvitseride mõju autoriteetsete juhtidena oli positiivne ja kuigi ohvitserid talitasid ka Vabadussõjas õigusemõistmisega tihti oma voli järgi, ei kajastunud sõjameeste kirjapandud tekstides enam füüsilisi karistamisi. Noorsõdurid jäid Vabadussõja alguses väljaõppeta, neil ei kujunenud seetõttu distsipliiniharjumust ja esines distsiplinaarrikkumisi, kuid raskematest rikkumistest mõlemas sõjas sõdurid vaikisid. Sõjalise õppe puudumist kompenseeris juhtide autoriteet ja parem võitlusemoraal, mistõttu suudeti rahvaväes võitlusvõime säilitada.

Kokkuvõte

Vabadussõja-aegne Eesti rahvavägi kasvas suuresti välja Esimese maailmasõja-aegsest Vene armeest, kuid rahvaväe võitlusvõimele pole seni ajalookirjutuses praktiliselt tähelepanu pööratud. Uurimuse eesmärgiks oli uurida eesti sõdurite ja ohvitseride sõjakogemuses avalduvaid võitlusvõimet mõjutanud inimtegureid võrdlevalt Esimese maailmasõja-aegses Vene armees ja rahvaväes Vabadussõja päevil. Uurimus tugineb egodokumentidele ja senistele käsitlustele, et vastata küsimustele Vene armee ja rahvaväe võitlusvõimet mõjutanud väljaõppest, juhtimisest, võitlismoraalist ja distsipliinist.

Rahuaegne Vene armee noorsõdurite väljaõpe pidi kestma kolm aastat, mille käigus pandi alus nii meeste distsipliiniharjumusele, relvakäsitsemisoskustele kui ka üksuste ühtsustundele. Noorsõduri algõppe läbimise järel saadi täiendõpet polgukomandodes ja tehti rohkem üksustepõhiseid lahinguharjutusi. Väljaõpet pidid läbi viima ohvitserid ja allohvitserid. Vene armee sõdurid said maailmasõja eel ebapiisava sõjalise ettevalmistuse, kuna nii nendel kui ohvitseridel tuli väljaõppe kõrval tegelda teiste, sealhulgas majandusalaste kohustustega. Peamiseks probleemiks kujunes kaadripuudus. Rahuaegne Vene armee kannatas kaadriohvitseride puuduse käes ja mastaapseks sõjaks ettevalmistatud reservohvitseride arv oli ebapiisav.

Nii väljaõppe läbiviimisel kui ka distsipliini tagamisel olid üleajateenijatest kaadriallohvitserid Vene armees olulisteks ohvitseride abilisteks, sõja eel valitses nende osas Vene armees suur põud, mis sai takistuseks väljaõppe käigus oodatavale distsipliiniharjumuse tekkele ega taganud mobiliseeritutele piisavat väljaõpet. Allohvitseride, sõdur- ja ohvitserkonda ühendava lüli, nappus süvendas sõdurite ja ohvitseride vastastikust võõrdumist. Ligi pool Vene armee ohvitserkonnast olid aadlikud, sõdurkonna enamiku moodustasid talupojad, selline proportsioon mõjutas armeeriseseid suhteid nii maailmasõja eel kui sõja ajal.

Noorsõdurite väljaõpe sõja tingimustes kestis 1-4 kuud. Väljaõppe intensiivsus ja sisu kannatasid nii instruktorite vähesuse kui nende nõrga pädevuse tõttu. Ohvitseride nappust asuti maailmasõja puhkedes kompenseerima nende kiirkorras ettevalmistamisega. Sõjaaegsetel lipnikel oli kutse ettevalmistumiseks aega vaid 3-4 kuud, lipnikekoolides ettenähtud õppeprogrammi täitmine võis kooliti erinev olla. Seetõttu ei pruukinud kõik lipnikud saada piisavalt õpet, et olla rindel hea juht ja õpetada ise tagavaraväeosades alamväelasi välja.

Eesti sõjamehi pani väljaõppesse ja Vene armeesse negatiivselt suhtuma kehv või puuduv vene keele oskus, kuna distsiplinaarmäärustik, kogu õpe ning suhtlus olid venekeelsed. Eestlastest

talupoegade suhtumist halvendasid tihti ka kasarmuelu esmamuljed, mis raskendasid sõjaväeeluga kohanemist. Keelebarjäär ja esmamuljed võimendasid negatiivset suhtumist. Keeleprobleeme prooviti leevendada kiirkorras koostatud sõduri käsiraamatute avaldamisega, kuid selline eraalgatus ei lahendanud probleemi.

Oma sisult jäi sõjaaegne väljaõpe võrreldes rahuaegsega palju tagasihoidlikumaks. Üks probleem oli relvaõppeks vajalike püsside puudus, mille tõttu viidi õppust kohati läbi relvadeta või kasutust mitteleidnud vintpüssidega. Sõjaaegse väljaõppe peamine erinevus rahuaegsest õppest oli väga lühikene kestvus ja veel suurem kaadripuudus. Seetõttu ei jõutud nii lühikese ajaga läbi viia täiendõpet polgukomandodele. Tagavaraväeosades õppivatele noorsõduritele ei õpetatud näiteks kuulipildurite ja luurajate oskusi ning sõjamehed pidid puudujäävad teadmised omandama väeosades. Rinde üha kasvav vajadus täienduste järele kärpis niigi nappi väljaõpet veelgi. Vene armee mõnekuine sõjaaegne väljaõpe ei suutnud oma eesmärgi täita ja see ei tekitanud noorsõdurites ka piisavalt distsipliiniharjumusi. Samuti ei kajastu eestlaste sõjakogemuses tugev grupivaim.

Vabadussõjas oli ajaline surve väljaõppele sõja alguses sissetungivate enamlaste tõttu veelgi suurem. Rahvaväes kasutati vene keelt vastavalt vajadusele ja mõistmisele, näiteks sõjaväeterminoloogias. Need oskused, mis jäid noorsõduritel Vabadussõja alguses väljaõppega omandamata, pidid nad lahingute käigus õppima. Rahvaväes jäi sõja alguses väljaõpe ära ja seetõttu distsipliiniharjumus, üksuste ühtsustunne ja veendumus ellujäämisesse kompenseeriti muul viisil.

Üheks otsustavaks teguriks, mis tugevdas või nõrgendas armeede võitlusvõimet, oli juhtimine. Ohvitseride mõju juhtidena kajastus sõdurite ja ohvitseride vahelistes suhetes läbi selle, mil määral teineteist usaldati ja kui tugev oli juhi autoriteet. Ohvitserid pidid suutma panna sõdureid täitma ka vastumeelseid ja riskantseid ülesandeid, kuid see sõltus lisaks juhi ametliku positsiooniga kaasnevale mõjuvõimule veel ohvitseri isikust ja tema võimest saavutada alluvatepoolne usaldus. Sõjalise ettevalmistuse ja kogemusega saavutatud pädevusele lisaks mõjutasid usalduse saavutamist ohvitseri hoolitsus oma sõdurite käekäigu eest ja tublimate meeste motiveerimine tunnustamise abil.

Eestlastest elukutselisi ohvitseri, kelle rahuaegne ettevalmistus oli kestnud 2-3 aastat, osales nii maailmasõjas kui ka Vabadussõjas võrreldes sõjaaegse väljaõppe saanud juhtidega vähe. Vene armees ei usaldanud sõdurikond ohvitseri, kes alamväelastest eemale hoidsid ja nii ei suutnud juhid alluvaid nõrga autoriteedi tõttu kontrollida. 1917. aastal langes ohvitseride

autoriteet veebruarirevolutsiooni järel veelgi. Sõjaaegse koolituse käigus omandatud pädevuse poolest oli Vene armee ja rahvaväe lipnike tase võrreldav, kuid erinevalt maailmasõja-aegsetest lipnikekoolidest olid Vabadussõja-aegses sõjakoolis paljud lektoritest ja õppijatest sõjakogemustega.

Sõjaaegse ettevalmistusega eestlastest ohvitseride sõjalistest oskustest ja heast mõjust juhtidena annavad märku paljud sõjameeste tekstides kajastuvad näited. Endised tsaariarmee ohvitserid suutsid ületada varasemast omased armeesisesed vastuolud. Tegemist ei olnud kerge ülesandega, kuna rahvaväes tuli esmalt taastada varem maailmasõjas osalenud sõdurite silmis langenud ohvitseride autoriteet ning võita meeste usaldus. Oma osa mängis selles rahvaväe sõdur- ja ohvitserkonna sarnane sotsiaalne, talupoeglik taust, ja eestikeelne keskkond, mis olid headeks eeldusteks usalduslike suhete tekkimisele. Ohvitseride ja sõdurite armeesisene suhtlus muutus rahvaväes varasemaga võrreldes usalduslikuks, kuna sõdurkonnale Vene armeest tuttav üleolev toon kadus sõduritele ootuspäraselt ohvitseride mõistva suhtumise tõttu rahvaväes kiirelt. Mõlemas sõjas mõjutas sõdurite suhtumist enda ülemasse see, kuidas ohvitser alluvate käekäigu eest hoolt kandis, kuid rahvaväes oli sõdurite usalduse saavutamine ohvitseride poolt levinum. Vabadussõjas tundsid juhid oma alluvate heaolu vastu palju enam huvi ja kohtlesid neid isiklikumalt. Nendel põhjustel suutsid rahvaväe ohvitserid end autoriteetidena kehtestada.

Sõdureid ja ohvitseri motiveeris ühtviisi mõlemas sõjas tunnustamine kas auastmes ülendamine ja autasu andmise näol või siis lihtsalt kiituse tõttu. Rahvaväes ei olnud kohe kasutusel autasude süsteemi, kuid süsteemi loomisel toimus autasustamine sõjalise vaprusse eest võrreldes Vene armeega sõduritele ja ohvitseridele võrdselt. Ohvitseri tunnustati ka heade juhiomaduste eest.

Armeede koospüsimisel või lagunemisel mängis olulist rolli distsipliin, kuna see aitas sõjamehi vastu nende tahtmist võitlema panna ja muutis sõdurid jagatud vastutust õpetades kohusetundlikumateks. Distsipliiniharjumust aitas luua korralik sõjaline väljaõpe ja on selge, et ilma grupivaimuta ei suutnud ka range sõjaväeline kord üksivõetuna sõjamehi koos hoida ja neid ühiselt tegutsema panna.

Vene armees ja rahvaväes oli distsipliin reglementeeritud sama määrustikuga. See jäi aga maailmasõjas osadele eestlastele arusaamatuks nende vene keele napi oskuse või puudumise tõttu. Keelebarjääri tõttu oli raske mõista määrustikku selgitavaid instruktoreid ja saadud käsku korrata või täita. Vene armee puudused nii rahu- kui ka sõjaaegse väljaõppega ning teised tegurid kahjustasid sõjaväe ühtsust ja üksuste ühtekuuluvustunnet, millele lisanduv sõjatüdimus laostas võitlusmoraali. Sõdurid hakkasid massiliselt deserteeruma, mille tõttu muudeti

1916. aastal väejooksu definitsiooni, kehtestati karmimad karistused ja seati kohtupidamiseks sisse välikohtute süsteem. Kõigest sellest oli vähe kasu, sest ülemate omavolil põhinev süstemaatiline peks ühe karistusviisina eksimuste eest hoopis suurendas deserteerumiste arvu. Vene armee võitlusvõime lagunemist maailmasõjas peatada ei suudetud.

Vabadussõjas oli noorsõdurite väljaõpe pea olematu, mistõttu ei saanud tekkida ka distsipliiniharjumust. Kuid erinevalt Vene armeest oli sõdur- ja ohvitserkond rahvaväes ühtsem, valitses parem teineteise mõistmine ja usaldus. Olulist rolli mängis selles juhtide muutunud suhtumine sõduritesse ja ühistegevused ning kamraadlus. Distsipliiniga oli probleeme ka rahvaväes, kuid neist on reeglina eelistatud vaikida mõlema sõja puhul. Vabadussõja alguses kehtestati samamoodi Vene sõjaväe seadustele tuginev välikohtute süsteem. Kohtupidamine Vabadussõjas jäi sarnaselt maailmasõjale kaootiliseks. Ülemate omavoliliselt kehtestatud süsteemset füüsilist karistamist, mis oli omane Vene armeele, Vabadussõja meenutustes ei kajastu. Rahvaväes tugines distsipliin algselt Vene armee distsiplinaarmäärustikule, oma sisekorra määrustiku projektini jõuti alles 1919. aasta sügiseks.

Võitlusmoraal võis sõjameeste tegutsemist lahinguväljal kas julgustada või takistada, peegeldas nende mentaalset ja füüsilist olukorda. Ühtsust ja usaldust näitasid grupivaim ja kamraadlus ning need aitasid taluda ühiseid raskusi. Võitlusmoraali mõjutas ka sõjatüdimus. Vene armees ei olnud väljaõppe ega juhtide mõju võitlusmoraalile kuigi positiivne, kuna ohvitserid hoidsid sõduritest omaette ja vastastikku usaldust oli vähe. Mehi häiris ohvitseride hulgas levinud üleolev ja ülekohtune suhtumine sõdurkonda. Vene armees võideldes olid eesti sõjameestel maailmasõja puhkedes ka vastakad tunded sõja eesmärkide osas, kuid peagi sai valdavaks üldine rahusoo, mis koosmõjus kojuigatsusega mõjus võitlusmoraalile negatiivselt. Eesti sõjameeste kogemustes avaldub, et Vene armees oli väljaõppe ja juhtide mõju tõttu grupivaim ning kamraadlus nõrk ja seeläbi kannatas ka võitlusmoraal.

Vene armees levis sõdurite kahtlustav suhtumine kõrgemasse väejuhatusse, aga Vabadussõjas oli kõrgemal väejuhatusel rahvaväele positiivne mõju. Rahuaegse ohvitseri ettevalmistuse saanud eestlastel oli selles rahvaväes kõrgemate juhtidena täita kriitilise tähtsusega roll. Ülemjuhataja mõju väeosade ülematele ja seeläbi kogu sõjaväe ühtsusele oli nüüd positiivne ning see tugevdas võitlusmoraali. Osade vägede võitlusmoraali oli mõjutamas sõjatüdimus, mida tekitasid rahu- ja kojuigatsus, enamlaste agitatsioon ja soovimatus lahkuda oma kodupinnalt. Siin oli erandiks võitlus sakslaste ja Landeswehri vastu, mis pigem tõstis eestlaste moraali. Kõrgem väejuhatuse oli nendest meeleoludest teadlik ja võttis neid arvesse, selliselt ei kujunenud sõjatüdimus võitlusmoraali põrmustavaks probleemiks.

Rahvaväes olid ohvitserid sõdurite käekäigust rohkem huvitatud ja ei hoidnud erinevalt varasemast meestest eemale. Rahvaväes olid soodsad eeldused grupivaimu tekkeks ja nii olid eesti sõjamehed Vabadussõjas maailmasõjaga võrreldes ühtsemad, millest annavad tunnistust arvukamad ühistegevused ja levinum relvavendade abistamine rasketes olukordades. Jagatud raskused ja relvavendade toetus tõstis võitlusemoraali. Toimetulek sõjatüdimusega, ohvitseride muutunud hoiak ja rahvaväe grupivaim ning kamraadlus olid põhjusteks, miks eesti sõjameestel oli rahvaväes varasemast parem võitlusemoraal.

Vene armee väljaõpe, mis kestis küll kauem kui Vabadussõjas, ei tekitanud eesti sõjameestes distsipliiniharjumusi. Puudus ka ühtekuuluvustunne kaassõdurite ja ohvitseridega, mida võimendas keelebarjäär. Erinevate tegurite koostoimel süvenes sõjatüdimus. Rahvaväes olid sõjameestel ühise keele, kultuurilise ja sotsiaalse tausta tõttu olemas eeldused grupivaimuks ja kamraadluseks, mis tekitas võitlusemoraali. Vabadussõja alguses olid noorsõdurid küll ilma väljaõppeta, kuid parem juhtimine ja kõrgem võitlusemoraal tagasid võitlusvõime.

Tuleviku uurimisperspektiividena vajavad uurimist Vabadussõja välikohtute protokollid, sest raskemad distsiplinaarrikkumised sõjameeste kirjutistes ei kajastu. Samuti on mõeldav edaspidi uurida eestlaste sõjakogemust rahvuslikul baasil.

Lisad.

Lisa 1. Rahvusrhiivi fondist ERA.2124 viidatud kirjakogude, päevikute ja mälestuste autorid.

Nimi, sünniaasta	Dokumendi liik	Roll sõjas, väeosa
Assentak, Rudolf (1893)	Mälestused	Sõdur, Kalevlaste Maleva pataljon
Albok, Eduard (1896)	Mälestused	Sõdur, 176. tagavarapataljon
Dahl, Harald-Viktor (1895)	Mälestused	Allohvitser, 19. Siberi kütipolk
Jakobson (1883)	Kirjakogu	Sõdur, 148. Kaspia polk
Jalajas, Oskar (1894)	Mälestused	Ohvitser, 1. eesti polk
Kaptein, Ants (1893)	Mälestused	Sõdur, Kaunase kindlus, 1. Läti kütipolk
Kalda, Karl	Mälestused	Allohvitser, 1. eesti polk
Kibar, Jüri (1889)	Mälestused	Ohvitser, 294. Beresinski polk
Kompus, Arnold	Mälestused	Allohvitser, 3. jalaväepolk
Konsap, Johannes (1893)	Mälestused	KV Ismailovski polk
Kunnus, Paul Aleksander (1888)	Mälestused	Ohvitser, 7. jalaväepolk
Kütt, Julius (1898)	Mälestused	10. Keksholmi polgu tagavarapataljon
Kütman, Samuel (1884)	Mälestused	176. tagavarapataljon
Laatsarus, August (1897)	Mälestused	Ohvitser, Sakala Partisanide pataljon
Lasn, Mihkel (1896)	Mälestused	Sõdur, 6. jalaväepolk
Leok, Richard (1900)	Mälestused	Sõdur, 2. diviisi tagavarapataljon
Lepp, Johannes (1898)	Mälestused	Sõdur, 1. eesti polk
Loorits, Artur	Mälestused	Sõdur, Viljandi kaitsepataljon
Madissoo, Mihkel	Kirjakogu	Sõdur, KV Soome polgu tagavarapataljon

Nõmmela, Oskar (1893)	Mälestused	Ohvitser, 2. diviisi tagavarapataljon
Ormisson, Karl	Mälestused	Sõdur, Viljandi kaitsepataljon
Plei, August (1896)	Mälestused	Sõdur, 54. Siberi kütipolk
Pint, Adolf Valter (1880)	Kirjakogu, mälestused	Ohvitser, 154. tagavarapataljon
Põdra, Jaan (1894)	Mälestused	Ohvitser, KV Moskva polk
Rebane, Hans (1892)	Päevik	Sõdur, 18. Siberi kütipolk
Rennit, Hans (1890)	Mälestused	Sõdur, Sakala Partisanide Pataljon
Simmo, Gustav (1896)	Mälestused	Ohvitser
Zilensky, Alfred (1895)	Kirjakogu	Sõdur, 40. Kolõvani polk, 604. Vislinski polk
Tideberg, Johannes (1896)	Mälestused	Sõdur, 202. tagavarapataljon
Timotheus, August (1898)	Mälestus	Sõdur, Kalevlaste Maleva pataljon
Tuum, Mihkel (1887)	Mälestused	Sõdur, 2. diviisi tagavarapataljon
Umbsaar, Johannes (1895)	Kirjakogu	176. tagavarapataljon
Vanahans, Villem	Mälestused	Veltveebel, Tallinna tagavarapatarei
Viitmann, Kustas	Mälestused	Allohvitsers 7. JP
Villemi, Paul	Päevik	Ohvitser, soomusrong nr 1
Vinkler, Johannes	Kirjakogu	Sõdur, Skoutspataljon
Volker, Edgar (1896)	Mälestused	Vabatahtlik sõdur

Lisa 2. Vabadussõja Ajaloo Komitee üleskutse kaastööks. RA, ERA.2124.2.103, pagineerimata.

V. lgp. kodanik!

Rahva ajaloos ei ole midagi suuremat, kui kätte võtta vabadus ja riiklik iseseisvus. See-pärast kõik need kodumaa pojad ja tütreid, kes nii või teisiti on kaasa aidanud Eesti riigi rajamisele, eriti aga Vabadussõja võiduks, võivad olla uhked sellele.

Kuid eesti rahva ajaloolise suurvõidu jäädvustamisel lasub kaasaegseil veel suur kohustus: **kokku koguda ja säilitada tulevastele põlvedele täielik materjal selle kohta, kuidas võideldi ja võideti kätte vabadus ja riiklik iseseisvus.**

Eesti riikliku iseseisvuse võitluse ajastu (1917–1920. a.), eriti Vabadussõja, ajaloo materjalide kogumine ja korraldamine on Vabadussõja Ajaloo Komitee tähtsamaid ülesandeid. Selle teostamisel Komitee on aastate vältel kogunud Vabadussõja Arhiivi kõik alalhoidunud ja seni kätte saadud Vabadussõja-egseid kaitseväge ja kaitseliidu üksuste ja asutiste arhiivid, kokku mitu miljonit dokumenti. Sellele lisaks on saadud eelnimetatud ajastu sündmustest osavõtmult hulk dokumente, päevikuid, isiklike mälestusi ja esemeid.

See suur kogu ei ole veel küllalt täielik vabadusevõitluse põhjalikuks uurimiseks ja kirjeldamiseks. Palju väärtuslikku materjali on läinud sõjaolukorras kaotsi ja väga palju sellest on veel sündmustest osavõtnute käes. Olemasolevaid **tühikuid on võimalik täita osaliselt isiklike mälestustega**, mis võimaldavad süveneda sündmusesse, olukorda ja eluavaldustesse mitmekülgsemalt. Isiklikud mälestused ühtlasi aitavad elustada ametlikku arhiivmaterjali.

Vabadussõja Ajaloo Komitee on neil põhjustel asunud kõige laiaulatuslikumale Eesti riikliku iseseisvuse võitluse ajastu sündmuste, eriti Vabadussõja, mälestuste, dokumentide ja esemete kogumisele. Sellest tööst peaks kujunema, Dr. J. Hurti eesti rahvaluule kogumise eeskujul, laiaulatuslik rahvuslik suurüritus.

Meie kõik hindame Dr. J. Hurti ja tema töö jätkajailt kogutud rahvaluulet eesti rahva üheks tähtsamaks kultuurivarasale. **Eesti riikliku iseseisvuse võitluse ajastu arhivaalid ja seda täiendavad isiklikud mälestused on meie rikkalikkude rahvaluulekogude kõrval teiseks tähtsaks varasale.** Need materjalid on vahetuteks tunnistajateks sellele, kuidas Kalev tuli koju „oma lastel õnne tooma, eesti põlve uueks looma“. Sellest varasalvest tulevased põlved ajaloo rasketel aegadel võivad ammutada jõudu võitluseks oma kodu kaitsel.

Iga aastaga variseb hauda rohkesti sündmustest osavõtnuid, viies enesega kaasa, nii õelda, tükikese ajalugu. Samuti osavõtnuil iga mööduva aastaga ununevad ja tuhmuvad mälestused, mis seega kaotavad palju oma väärtusest. Kõik see **kohustab meid kõige kiiremale mälestuste kogumisele.**

Kogutava materjali suurt tähtsust arvesse võttes, iga kodanik, eriti Eesti riikliku iseseisvuse võitluse ajastu sündmustest osavõtnu, lugegu omaks pühaks kohuseks sellele tööle kõigiti kaasa aidata. **Iga kaastööline jäädvustab seega oma nime Vabadussõja Arhiivis, ühtlasi ka Eesti riikliku iseseisvuse võitluse ajaloos.**

Eeldades Teie tõsist arusaamist eesti rahva vabadusevõitluse sangarliku ajajärgu jäädvustamise vajadusest, loodab Vabadussõja Ajaloo Komitee, et Teie ei keeldu astumast Komitee kaastöölikeks Eesti riikliku iseseisvuse võitluse ajastu mälestuste, dokumentide ja esemete kogumisel.

Komiteel ei ole võimalik kõigile kaastöölistele tasu maksta nende vaeva eest, kuid kolmele kuni viiele parimale kaastöölikele, kes saanud Komiteele kõige rohkem väärtuslike mälestusi, dokumente jm., määratakse tasuks iga aasta 100 kuni 250 krooni, mis jaotatakse vastavalt kogutud materjalide hulgale ja väärtusele.

Ei peaks Teil isiklikult võimalik olema astuda kaastöölikeks, palub Komitee seda üleskutset edasi anda asjast huvitatule. Samuti palub Komitee märkida vastusel isikute nimed, kellelt võiks loota kaastööd.

Ettepanekusse jaatavalt suhtumise korral saadetakse Teile vastavad juhendid. Komitee loodab et täidate juuresoleva teatise ja saadate selle tagasi lähematel päevadel.

Austusega

Vabadussõja Ajaloo Komitee.

7
1188

Eesti rahvaväkke astudes annan oma allkirja tunnistuseks, et ma rahva
väes kõiki sõjaväe ülemuse poolt sääl maksuma pandud korraldusi täidan ja
et minule vastuvõtmise komisjonis järgmised punktid ette loetud on:

1) Rahvavägi on ajutine Eesti sõjavägi. Kui niisugune peab ta vastaval
viisil õpetatud ja sedavõrd distsipliineritud alema, et teda ta ülesannete täit-
mise juures korralikult tarvitada võiks.

2) Kasarmu piirides, õppusel, harjutustel, vahil ja korrasteenistuses olles
on harilik sõjaväe kord ja distsipliin temal sunduslik; kasarmu piirides ja õppusel,
harjutustel ja vahikorra teenistuses olemise ajal tehtud korra rikkumiste ja
süütegude eest vastutab ta nagu soldat.

3) Teenistusest vabal ajal, väljaspool kasarmute piirisid, on iga sõja-
väelane waba kodanik, waba harilikkudest sõjaväelaste kohustustest; kuid
väljaminemiseks „Sisekorra“ järele luba peab olema.

4) Õppusest vabal päivil, tungiwa tarvituse korral ka teisel ajal, võib
„Sisekorra“ järele mehi koju lasta, aga selle tingimisega, et igas roodus ja
komandos alati $\frac{2}{3}$ meestest koos oleks. Kõik mehed, kes üheks päewaks ehk
kauemaks koju lastud, peawad polgu päewakäsus aweldatud saama ja iseära-
liste lubadega warustatud olema.

5) Iga rahvaväelasel peab alati isiku leht kaasas alema, millest näha
võib, missugusesse polku ja rootu ta kuulub ja kust maakonnast ja wallast
ta pärit on. Isiku leht peab polgu tempelt ja polguülema allkirja kandma
Wäljalaskmise lubaleheks isiku leht teenida ei või.

6) Iga rahvaväelasel peab tingimata selge olema, et rahvavägi ei pea
mitte kasuta meeste kari, waid kõwa sisemise karra läbi kokku liidetud Eesti
ajutine sõjavägi olema, wõim, mis riigi sees ja riigi piiridel, Ajutise Walitsuse
üleüldisel juhatusel, kindlat korda alal hoidma, kus farwis — ka looma peab.
Ainult selle wõimu peale toetades on wõimalik Ajutisel Walitsusel eduga tööd
teha — Asutawa Kogu kokkutulekuni.

Kui rahvavägi omast ülesandest aru saab ja oma kohuseid kordumaa
waslu korralikult täidab, siis on haruldane ajalooline moment õieti tabatud ja
Eesti Demokraatliku Wabariigi tulewik kindlustatud.

Juhan Kerevson

§ 4. Väljakohtu otsused kinnitab sõjaminister.

§ 5. Väljakohtu alla langewad:

a) Kõik, kes kuidagi wiisi Eesti Wabariigi vastu või riigi waenlaste kasuks töötawad, ehk kes nendega läbikäimises ja ühenduses seis-tes mõnesugusel kombel abiks on.

b) Kõik, kes sõjawäelisele tegevusele, nagu edasilükkumisele, sidemete pidamisele jne. kui-
dagi wiisi püüawad takistust teha.

c) Kõik tapjad, põletajad, röövijad, riisujad ja wägistajad.

d) Kõik Eesti Wabariigile kahjulikkude kuul-
lujuttude laialilaotajad.

e) Kõik wäejoosikud. (Jooksikute mõiste määrus on antud Wene sõjawäe seaduste kogu XXII raamatus.)

f) Bastuhakkajad ja kõik sõjawäelased, kaju
täitmata jätmise pärast waenlaste filmapiiril.

§ 6. Väljakohtud määravad süüdlastele ku-
ritegude eest süü raske järele wangiroodu,
sunnitöö ehk summanuhtluse.

§ 7. See määrus hakkab kohe maksma.

Tallinnas, 5. detsembril 1918 a.

Pea- ja sõjaminister: K. P ä t s.

Ujutise Walitsuse asjade walitseja k. t.:

T h. K ä ä r i k.

Ujutise Walitsuse määrus rahwa- wäe peakomisjoni kohta.

§ 1. Rahwawäe peakomisjon asub Tallinnas
ja tema koossead on järgmine:

- 1) esimees — sõjainistri abi,
- 2) abiesimees — sifeministri abi,
- 3) liikmed:

- a) Tallinna linnavalitsuse esitaja,
- b) termishoiu peawalitsuse juhataja,
- c) Harju maakonnawalitsuse esitaja.

§ 2. Rahwawäe peakomisjoni wõimkonda
kuulub maakondade rahwawäekomisjonide ot-
suste vastu tõstetud kaebuste läbiwaatamine
ja otsustamine.

§ 3. Kaebtuji maakondade rahwawäekomis-
jonide otsuste vastu võib sisse anda kolme
päewa jooksul, otsuse kuulutamise päewast
arwates.

§ 4. Igas kaebtuses peawad sisalduma kae-
baja ees- ja liignimi ning elukoht kui ka kae-
buse põhjusel.

§ 5. Kaebtuji wõiwad sisse anda isikud,
kellesse otsused otsekohe puutuwad kui ka nende
seaduslikud esitajad ja wolinikud.

§ 6. Kaebtus antakse ära maakonna ko-
misjonile ja saadetakse tema seletusega ja as-
jasse puurtuwate materjalidega wiimase poolt
mitte hiljem kui kahe nädala jooksul, peakomis-
jonile edasi.

§ 7. Peakomisjon peab asja mitte hiljem
kui kahe nädala jooksul, tema komisjonisse tu-
leku päewast arwates, läbi waatama. Läbiwaa-
tamise koht ning aeg antakse kaebajale teada.

§ 8. Peakomisjoni otsused on lõplikud.

§ 9. See määrus astub jõusse tema välja-
kuulutamisega.

Ulla kirjutanud peaminister: K. P ä t s.

Sifeminister: M. P e e t.

Ujutise Walitsuse asjade walitseja k. t.:

T h. K ä ä r i k.

Tallinnas, 5. detf. 1918.

Ujutise Walitsuse korraldus

Wabariigi kaitsmisel surmasaanute perekondade
eest hoolitsemise kohta.

Wabariigi kaitsmisel surmasaanud kodanik-
kude perekondade eest hoolitsemine kuni erimää-
ruste ja korralduste wäljatöötamiseni ajutiselt
töö- ja hooletandeministeriumi kohuseks teha
ja nimetatud ministri selle jaoks esialgne kre-
dit määrata 5000 marga suuruses, ühtlasi järg-
misi abiraha normiisid ajutiselt maksma panna:
Matmiseks — 300 marka.

Abirahad perekondadele:

täisrealistele töödõimetutele perekonnaliikme-
tele — 3 marka päewas,
alaealistele perekonnaliikmetele — 1½ marka
päewas.

Peaminister: K. P ä t s.

M. W. asjade walitseja k. t. T h. K ä ä r i k.

5. detsembril 1918.

Ujutise Walitsuse määrus tapaloomade pealt wõetawa prot- sendimaksu kohta.

§ 1. Kõigi tapetult müügile ja tapamajasse
toodawate loomade pealt wõetakse kohaliste
tapamajawalituste poolt riigi protsendimaksu
samas suuruses, kui elawalt tapamajasse tooda-
wate loomade pealt.

§ 2. Müügile toodud loomaosade pealt
wõetakse riigi protsendimaksu ühe neljandiku
suuruses harilikult maksust iga looma weerandi
pealt.

Märkus: Mitte täisweerandid loetakse
terweteks weeranditeks.

§ 3. Lihaks tapetud hobuste pealt wõetakse
protsendimaksu 5 marka iga hobuse pealt.

Ulla kirjutanud peaminister: K. P ä t s.

Põllutööminister: O. S t r a n d m a n n.

M. W. asjade walitseja k. t. T h. K ä ä r i k.

Tallinnas, 6. detsembril 1918.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiivimaterjalid

Rahvusarhiiv (RA)

Fond ERA.495. Sõjavägede Staap

Fond ERA.509. Vabariigi Kaitseliidu Staap

Fond ERA.544. 4. jalaväepolk

Fond ERA.803. Tallinna Linna ja Harju Maakonna Kaitseliit

Fond ERA.927. Sõjaväe Kõrgem Kohus

Fond EAA.2100. Eesti Vabariigi Tartu Ülikool

Fond ERA.2124. Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon

Fond ERA.3588. Rosenbaum, Jaak - polkovnik tsaari-Venemaa armees

Fond ERA.4996. Eesti Sõjaveteranide Sõprusühing

Fond EAA.5166. Pavel Tisler, Põltsamaa kodu-uurija

Perioodilised väljaanded

Vabadussõja tähistel

Publitseeritud mälestused

Hinnom, Arnold. Suur heitlus. Mälestusi rahvusväeosade ajast ja Vabadussõjast. 2010.

Lossman, Arthur. Rahutus maailmas. Sõdades, revolutsioonides ja vaba Eesti õnnistuses. Stockholm: Eesti Kirjastus EMP Stockholm, 1961.

Luts, Oskar. Mälestused. III. Tallinn: Eesti Raamat, 1965.

Markin, Karl. Sõjamälestused 1915. aasta aprillist peale. Tallinn: Grenader, 2016.

Oskar Lutsu päevikud aastaist 1915–1916 (I) ja 1917–1919 (II). Meelik Kahu (koostaja). Eesti Kirjandusmuuseum: Tartu, 1996.

Roht, Richard. Tsaari ohvitser. Tartu: Ilmamaa, 2016 (1. tr 1935)

Susi, Arnold. Vene impeeriumi hukk. Otto Tiefs valitsuse ministri mälestused I maailmasõja päevilt. Tallinn: Grenader, 2009.

Toots, Aleksander. Esimeses maailmasõjas ja Venemaa vangilaagrites. Tallinn: Grenader, 2007.

Tõrvand, Juhan. Võitlustest I maailmasõjas ja kindral Kornilovi väes. Tallinn: Grenader, 2009.

Viitmann, Gustav. Juhtumised suures Euroopa sõjas 1914. – 1918. aastal. Tartu: Rahvusarhiiv, 2015.

Käsikirjaline materjal

Krõönström, Mati. Eesti rahvusest ohvitserid Vene armees 1870-1917. Magistritöö. Juhendaja PhD Tõnu Tannberg. Tartu: Tartu Ülikool, 1999.

Minnik, Taavi. Terror ja repressioonid Eesti Vabadussõjas. Magistritöö. Juhendaja Magnus Ilmjärv. Tallinna Ülikool, Ajaloo Instituut, 2010.

Nimmer, Andero. Vabadussõja Ajaloo Komitee (1926-1940). Magistritöö. Tartu Ülikool. 2013.

Disseratsioonid

Brathwaite, Kirstine J.H. Symbols and Sacrifice: The Role of Nationalism in Combat Effectiveness. PhD Thesis. University of Notre Dame, 2014

Esse, Liisi. Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Doktoritöö. Juhendaja Aigi Rahi-Tamm. Tartu: Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut. 2016

Eyles, David Charles. 'Seeking the Bubble Reputation'. Continuities in combat motivation in Western warfare during the twentieth century with particular emphasis on the Falkland War of 1982. PhD Thesis. University of Sussex, 2012

Kopõtin, Igor. Rahvuslus ja lojaalsus Eesti sõjaväes vähemusrahvuste näitel 1918-1940. Doktoritöö. Juhendaja Karsten Brüggemann. Tallinn: Tallinna Ülikool, Ajaloo Instituut, 2018

Krõönström, Mati. Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918-1920. Doktoritöö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008

Seene, Andres. Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919-1940. Doktoritöö. Juhendaja Ago Pajur. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011

Изонов, В.В. Подготовка военных кадров в России: XIX - начало XX вв. Дис... д-ра ист. наук. Санкт-Петербург: 1998

Корин, С.А. Подготовка унтер-офицеров сверхсрочной службы в русской армии: 1871-1914 гг. Диссертация. Москва: Воен. акад. Ген. штаба Вооруженных Сил РФ, 2015

Kasutatud kirjandus

1. Eesti Polgu komitee protokollid 1917–1918. Koost. Ago Pajur, Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2001

Ansomardi (pseud.) Sõjamehe sõnastik. Koostaja Irkutski polgu kapten Pitka. Tallinn: G. Pihlakas, 1914

Bērziņš, Valdis. Latviešu strēlnieki – drāma un tragēdija. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1995

Braithwaite, Kristin J. H. Effective in battle: conceptualizing soldiers' combat effectiveness. – *Defence Studies*, Vol.18, No.1 (2018), pp.1-18.

Bruner, Edward M. Experience and Its Expressions. – *The Anthropology of Experience*. Ed. by Victor W. Turner, Edward M. Bruner. Chicago: University of Illinois Press, 1986

Bushnell, John. Peasants in Uniform: The Tsarist Army as a Peasant Society. – *Journal of Social History*, Vol.13, No.4 (1980), pp.565-576.

Creveld, Martin van. Sõda ja logistika: Wallensteinist Pattonini. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998

Dobson, Miriam. Letters. — Reading Primary Sources. The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History. Dobson, Miriam; Benjamin Ziemann (eds.). Routledge, 2008

Dwyer, Philip. Making Sense of the Muddle: War Memoirs and the Culture of Remembering. – War Stories. The War Memoir in History and Literature. Dwyer, Philip (Ed.). New York [Oxford]: Berghahn, 2017

Eesti eest. 1. osa, Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt: revolutsioon ja okupatsioon 1917-1918. Leino Pahtma (koostaja). Tallinn: Tammerraamat, 2013

Eesti Vabariigi sise poliitika 1918-1920. Dokumentide kogumik. Ad Fontes 5. Jüri Ant, Eeri Kessel, Ago Pajur (koostajad). Tartu: Rahvusarhiiv, 1999

Eestlased ilmasõjas: sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast. Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Rahvusarhiiv, 2015

Eglit, Liisi. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas: võrdlev analüüs sõjaaegsete kirjade ja sõjajärgsete mälestuste põhjal. Magistritöö, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Eesti ajaloo õppetool. 2012

Eglit, Liisi. Kirjad, päevikud ja mälestused eesti sõdurite sõjakogemust kajastavate allikatena. – Eesti ajaloo 19.–20. sajandil. Uurimusi historiograafiast, allikaõpetusest ja insitutsioonidest. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 19 (26). Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2012

Erickson, Edward J. Ottoman Army Effectiveness in World War I. A Comparative Study. London and New York: Routledge, 2007

Esse, Liisi. Kuidas mõjutas Vene armee rahvuslik taustsüsteem eesti sõdurite sõjakogemust ja rahvusluse arengut Esimeses maailmasõjas? – Esimene maailmasõda ja Eesti. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 22(29). Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014, lk 132–155.

Esse, Liisi. Estonian soldiers and the others in World War One: imagining and encountering friends and foes. – *First World War Studies*, 2018, 9:2, 151-166.

Figes, Orlando. A People's Tragedy. A History of the Russian Revolution. London: The Bodley Head, 2017

Foucault, Michel. Valvata ja karistada. Vangla sünd. Tartu: Ilmamaa, 2014

Grabbi, Herbert. Maailmasõda. New York: Tallinn: Eesti Akadeemilise Sõjaajaloo Selts, 1996

Haber, Mart. Eestlane sõdurina: järeldusi Kaitseväe komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks. Kõrgem Sõjakool 1921-19140 ja selle lõpetanute väitekirjad. Andres Seene (koostaja). Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, 2008

Hobsbawm, Eric. The Age of Empire, 1875-1914. London: Abacus, 2014

Hämmerle, Christa. Diaries. – Reading Primary Sources. The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History. Dobson, Miriam; Benjamin Ziemann (eds.). Routledge, 2008

Hinrikus, Rutt; Kirss, Tiina Ann. Eesti elulookirjutus: antoloogia. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2019

Isherwood, Ian Andrew. British Memoirs and Memories of the Great War. – War Stories. The War Memoir in History and Literature. Dwyer, Philip (Ed.). New York [Oxford]: Berghahn, 2017

Isherwood, Ian Andrew. Remembering the Great War. Writing and Publishing the Experiences of World War I. London [New York]: I.B.Tauris, 2017

Jürjo, Merike. Koolipoisid Vabadussõjas. – Vabadussõja mitu palet. Rahvusarhiivi Toimetised = Acta et commentationes Archivi Nationalis Estoniae 3(34). Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Rahvusarhiiv, 2019, lk 235-264.

Jones, David R. Imperial Russia's Forces at War. – Military Effectiveness. Volume 1. The First World War. Millett, A.; Murray, W. (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2010

Kalevlaste Maleva sõjapidamise päevaraamat 1918-1919. Agu Karelsohn (koostaja). Tallinn: Grenader, 2015

Keegan, John. Esimene maailmasõda. Tallinn: Varrak, 2002

Keegan, John. Sõjakunsti ajalugu. Tallinn: Varrak, 2004

Kenez, Peter. Changes in the Social Composition of the Officer Corps during World War I. – *The Russian Review*, Vol. 31, No. 4 (Oct., 1972), pp.369-375

Kepp, Õnne. Eesti sõjalaul algusest Esimese ilmasõjani. – Esimene maailmasõda Eesti kultuuris. Koost. Mirjam Hinrikus, Ave Mattheus. Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2015, lk 316-332.

Kikkas, Toivo. Jalaväepolkude majandusülemad Vabadussõjas. – Vabadussõja mitu palet. Rahvusarhiivi Toimetised = Acta et commentationes Archivi Nationalis Estoniae 3(34). Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Rahvusarhiiv, 2019, lk 521-546.

King, Anthony. The Combat Soldier. Infantry Tactics and Cohesion in the Twentieth and Twenty-First Centuries. Oxford: Oxford University Press, 2019

- Kivimäki, Ville.** Murdunud meeled. Soome sõdades 1939-1945 vaimselt haavatud sõdurite lugu. Tallinn: Varrak, 2016
- Kröönström, Mati.** Kaptenite ja leitnantide sõda. Eesti sõjaväe juhtkond Vabadussõjas 1918–1920. Tallinn: Tänapäev, 2009
- Kröönström, Mati.** Vene armee Esimeses maailmasõjas. Alamehitatud staabid ja polgud. – Esimene maailmasõda ja Eesti. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 22(29). Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014
- Kuldkepp, Mart.** Vene sõjaväe eestlastest desertöörid Esimese maailmasõja ajal Rootsisis. – Ajalooline Ajakiri, 2016, 1 (155), lk 9-40.
- Kühne, Thomas.** Sõdur. – 20. sajandi inimene. Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt (koostajad). Tartu: Avita, 2019, lk 346-374.
- Lejeune, Philippe.** On Diary. Manoa: The University of Hawai'i Press, 2009
- Lieven, Dominic.** Towards the Flame. Empire, War and the End of Tsarist Russia. Penguin Books: 2015
- Lõhmus, Leho.** I maailmasõja teenetemärgid eesti mehe rinnas. – *Eesti sõjaajaloo aastaraamat*, 5 (11), 2015. Viimsi-Tallinn: Eesti Sõjamuuseum/Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2015, lk 164-187
- Massie, Robert.** Nikolai ja Aleksandra. Viimane tsaar ja tema perekond. Tallinn: Kunst, 2018
- McMeekin, Sean.** Vene revolutsioon: uus ajalugu. Tallinn: Rahva Raamat, 2018
- Menning, Bruce W.** Mukden to Tannenberg: Defeat to Defeat, 1905-1914. – The Military History of Tsarist Russia. Kagan, Frederick W.; Higham, Robin (Eds.). New York: Palgrave, 2002
- Millet, Allan R.; Murray, Williamson; Watman, Kenneth H.** The Effectiveness of Military Organizations. – Military Effectiveness. Volume 1. The First World War. Millett, A.; Murray, W. (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2010
- Noormets, Tiit.** Sõjakontrollpunktid Vabadussõja ajal. Kirjade tsenseerimisel saadud teated. Tuna, 2019, nr 2, lk 105- 114.
- Ohvitserina Vene armees. Polkovnik Jaak Rosenbaumi kirjad vennale (1892-1904, 1906, 1909). Koostanud: Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2002

- Pajur, Ago.** Lisandusi eesti rahvusväeosade „Haapsalu perioodile“. – *Tuna*, 2019, nr 2, lk 78-104.
- Pajur, Ago.** Rahvusväeosad Vene armees 1914-1917. – Eesti rahvusväeosad 1917–1918: antoloogia. Koostanud Ago Pajur ja Tõnu Tannberg. Tartu: Rahvusarhiiv, 2015
- Paperno, Irina.** What Can Be Done with Diaries? – *The Russian Review*, Vol. 63, No. 4 (Oct., 2004)
- Peri, Alexis.** *The War Within. Diaries from the Siege of Leningrad.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2017
- Pihlak, Jaak; Strauss, Mati; Krillo, Ain.** Eesti vabaduse risti kavalierid. Viljandi: Viljandi Muuseum, 2016
- Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret.** Eesti sõdurite kirjad ajalooallikana. – *Ajalooline Ajakiri*, 1998, nr 2(101), lk 29-48.
- Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret.** Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast. II. – *Ajalooline Ajakiri*, 2000, nr 3 (110), lk 51-67.
- Rahvusväeosade loomisest Eestis. Mälestusi ja kirju aastatest 1917-1918. Koostanud: Ago Pajur ja Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998
- Reinvaldt, Edvin; Kint, Tõnis (koostajad). Soomusrong nr 2 Vabadussõjas. Soomusronglaste mälestused. Tallinn: Menu Kirjastus, 2009
- Rosenberg, William G.** Reading Soldiers' Moods: Russian Military Censorship and the Configuration of Feeling in World War I. – *The American Historical Review*, Vol. 19, No. 3 (JUNE 2014), pp. 714-740.
- Rosenthal, Reigo.** Laidoner — väejuht. Johann Laidoner kõrgema operatiivjuhi ja strateegia kujundajana Eesti Vabadussõjas. Tallinn: Argo, 2008
- Rosenthal, Reigo; Tamming, Marko.** Sõda pärast rahu. Eesti eriteenistuste vastasseis Nõukogude luure ja põrandaaluste kommunistidega 1920-1924. Tallinn: SE & JS, 2010
- Sheffield, G.D.** *Leadership in the Trenches: Officer-Man Relations, Morale and Discipline in the British Army in the Era of the First World War.* Palgrave Macmillian UK, 2000
- Smith, S.A.** *Russia in Revolution. An Empire in Crisis, 1890 to 1928.* Oxford: Oxford University Press, 2017

Stone, David R. The Russian Army in the Great War: The Eastern Front, 1914-1917. Kansas: University Press of Kansas, 2015

Stone, Norman. The Eastern Front, 1914–1917. London: Penguin Books, 1998

Strachan, Hew. Training, Morale and Modern War. – *Journal of Contemporary History*, Vol. 41, No. 2, 2006, pp.211-227.

Strachan, Hew. The First World War. Volume I. To Arms. Oxford: Oxford University Press, 2008

Summer, R. Eesti soldati käsiraamat. Wäeteenistuse kord ja seadlused ning soldatielus ettetulewad sõnad: Juhatuseraamat igale kroonuteenistusesse minejale. Kokku seatud 27. Siberi kütipolgu leitnandi R. Summer'i juhatusel. Tallinn: Tulu, 1914.

Tannberg, Tõnu. Eesti mees Vene kroonus. Uurimusi Baltikumi ja Venemaa sõjaajaloost impeeriumi perioodil 1721–1917. Tartu: Ilmamaa, 2011

The Oxford Companion to American Military History. John Whiteclay Chambers (ed.). Oxford: Oxford University Press, 1999

Tuunainen, Pasi. Finnish Military Effectiveness in the Winter War, 1939-1940. Palgrave Macmillan: United Kingdom, 2016

Uuet, Liivi. Julius Kuperjanovi kirjad koolivennale. – Tuna, 2007, nr 2, lk 67-71.

Vitarbo, Gregory. Rahvuspoliitika ja Vene keiserlik ohvitserikorpus. – Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. II. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2010, lk 283-303.

Watson, Alexander. Enduring the Great War. Combat, Morale and Collapse in the German and British Armies, 1914-1918. Cambridge: Cambridge University Press, 2009

Winter, Jay. Remembering war: the Great War between memory and history in the 20th century. New Haven: Yale University Press, 2006

Айрапетов, О.Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне. 1914. Начало. Москва: Кучково поле, 2014

Алфёрова, И. В.; Блохин, В. Ф. «Гасильник народного духа»: цензурные ограничения в освещении героизма фронтовиков во время Первой мировой войны. – *Новый исторический вестник*. 2017. №3(53) С. 63-85.

Артамонов, В. А. Боевой дух Русской армии XV—XX вв. – Военно-историческая антропология. Ежегодник 2002. Москва: РОССПЭН, 2002, С. 131-147.

Асташов, А.Б. Русский фронт в 1914 - начале 1917 года: военный опыт и современность. Москва: Новый хронограф, 2015

Асташов, А.Б. Пропаганда на Русском фронте в годы Первой мировой войны. Москва: Спецкнига, 2012

Асташов, А.Б. Нарушение законов и обычаев войны на русском фронте Первой мировой (по материалам российской Чрезвычайной следственной комиссии). – *Новая и новейшая история*. 2014. № 2. С. 35-46.

Асташов, А.Б. Членовредительство и симуляция болезней в русской армии во время Первой мировой войны. – *Новый исторический вестник*. 2012. № 34(4). С. 6-18.

Асташов, А.Б.; Симмонс, П.А. Письма с войны 1914-1917. Москва: Новый хронограф, 2015

Асташов, А.Б. Русский крестьянин на фронтах Первой мировой войны. — *Отечественная история*. 2003. № 2, С. 72-86.

Асташов, А. Б. Дезертирство и борьба с ним в царской армии в годы Первой мировой войны. — *Российская история*, 2011, № 4, С. 44-52.

Асташов, А.Б. Братания на Русском фронте Первой мировой войны. – *Новый исторический вестник*. 2011. № 28 (2). С. 29–41.

Бахурин, Ю. А. Фронт и тыл Великой войны. Москва: Пятый Рим, 2019

Булдаков, В. П. Война империй и кризис имперства, к социокультурному переосмыслению. – Россия и Первая мировая война: (материалы международного научного colloquium). Том. Смирнов, Н. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1999, С. 406-418.

Бушмаков, Д. А. Русская армия в Великой войне, 1914-1917. Т.1. Москва: Красивая Книга, 2017

Воинский устав о наказаниях. — СПб.: Тип. 2-го Отд-ния собственной е. и. в. канцелярии, 1868

Волков, С.В. Русский офицерский корпус. Москва: Центрполиграф, 2003

Ганин, А. В. Семь "почему" российской Гражданской войны. Москва: Пятый Рим, 2018

Головин, Н.Н. Россия в Первой мировой войне. Москва: Вече, 2014

Гренбёнкин, И. Н. Офицерство российской армии в годы первой мировой войны. – Вопросы истории, 2010, № 2, С. 52-66.

Гренбёнкин, И. Н. Разложение российской армии в 1917 г. факторы и акторы процесса. – *Новейшая история России*, 2014, № 3, С. 145-159.

Долгова, А. В. Дезертирство из Красной армии и борьба с ним в 1918 - 1920 гг. как конфликт между властью и населением (на материалах Пермской губернии). Диссертации. [Российский государственный гуманитарный университет (РГГУ)]. Москва, 2016

Дуров, В.А. Ордена Российской империи. Москва: Белый город, 2002.

Измозик, В.С. «Черные кабинеты» История российской перлюстрации. XVIII – начало XX века. Москва: НЛЮ, 2015

Изонов, В.В. Подготовка русской армии накануне Первой мировой войны. – *Военно-исторический журнал*, 2004, №10, С. 34-39.

Керенский, А. Ф. Декларация прав солдата. Москва: Идея, 1917

Коняев, Р. В. Подготовка офицеров для фронта в Омском военном округе в годы Первой мировой войны. – Вестник Костромского государственного университета, № 1, 2018, С.155-159.

Корин, С.А. Формирование института унтер-офицеров сверхсрочной службы в русской армии в конце XIX — начале XX века. – *Военно-исторический журнал* № 11, 2012, С. 3- 8.

Корин, С.А. Подготовка унтер-офицеров сверхсрочной службы в военно-учебных заведениях русской армии в конце XIX — начале XX века. – *Военно-исторический журнал* № 12, 2012, С. 22-27.

Краткий устав для солдат. Киев: Типография окружного штаб, 1912

Леонов О., Ульянов И. Регулярная пехота. Т. 3. 1855–1918. Москва: Издательство АСТ- ЛТД, 1998.

Нелипович., С. Г. Русский фронт Первой мировой войны. Потери сторон. 1914. Москва: Квадрига, 2019

Оськин, М. В. Унтер-офицерский состав русской армии в период Первой мировой войны. – *Военно-исторический журнал* № 01 2014, С. 45-50.

Оськин, М. В. Неизвестные трагедии Первой мировой. Пленные. Дезертиры. Беженцы. Москва: Вече, 2001

Оськин, М. В. Русский солдат в окопах Первой мировой. Москва: Вече, 2018

Полевой уставъ для унтеръ-офицера. Саратов: Типография Союза Печатного дела, 1908

Смыкалин, А. С. Перлюстрация корреспонденции и почтовая военная цензура в России и СССР. Москва: Русайнс, 2015

Строевой пехотный устав: высочайше утвержден 6 апреля 1908 г.: с объяснительной к нему запиской: исправлен и дополнен по 15 июля 1916 г. Петроград: Березовский, 1916 (Тип. Брукера).

Учебник для рядовых пехоты первого года службы, издание 41е исправленное. Петроград: Государственная тип., 1916

Шубин, А.В. Революционный 1917 год. От Февраля к Октябрю. Москва: Академический проект, 2018

Internetilehed

Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri Muuseum. Eesti ohvitserid 1918-1940, andmekogu <http://prosopos.esm.ee>

Summary. Combat Effectiveness in the War Experience of Estonian Soldiers and Officers during 1914-1920

Knowing the combat effectiveness is important because this shows how an army can cope with given tasks while facing the enemy and this an aspect of military effectiveness. National Estonian Army of the Independence War era grew out of the First World War-era Russian Army but the combat effectiveness of Estonian troops during 1914-1920 hasn't been researched before in Estonian academic writing. In this study the four human factors are in focus: training, the authority of officers, combat morale and discipline, which are analysed based on the sources of egodocuments: letters, diaries, and memories. Comparative analysis of the Russian Army and Estonian National Army seeks answers to the research questions and shows through this study how these factors reflected in the war experience of men.

Pre-war training in the Russian Army was supposed to last three years during which men learned the habit of discipline, handling of weapons, and cohesion of units. After basic recruit training, men received additional training in Regimental subunits and did more unit-based combat training. The training was meant to be carried out by officers and NCOs. The soldiers Russian Army received insufficient training before the First World War because both soldiers and officers had to carry out many other tasks, including civilian work within the unit. The main problem was the lack of cadres. Peacetime Russian Army suffered due to the lack of professional officers and the number of reserve officers prepared was insufficient for a massive war.

Extended service professional NCOs were of important help to the officers in the Russian Army for training the soldiers and also ensuring the discipline but there was a burning need for them, which became an obstacle to the expectations of training to create a habit of discipline and overall did not ensure enough training to the mobilized men. NCO was supposed to be a connecting link between soldiers and officers corps and lack of NCOs widened the gap between soldiers and officers. Nearly half of the officer corps in the Russian Army were noblemen but most of the soldiers were peasants and this proportion influenced relationships in the army both in the pre-war period and in wartime.

During the war, recruits received training for 1-4 months. The intensity and content of training suffered both due to the lack of instructors and because of their low professionalism. To compensate for the lack of officers the leaders were now trained in a rush. Wartime ensigns received only 3-4 months of training and the fulfillment of the training programs in the ensign

schools could differ. Because of that, not all ensigns had enough training to be a good leader on the frontline and to instruct lower ranks in reserve units.

Estonian soldiers had a negative attitude towards training and the Russian Army as a whole because they had little or no understanding of the Russian language but the disciplinary regulations and whole training and communication were in Russian. The first impression of Estonian peasants in the Russian Army was worsened even more by the bad conditions of barracks, which made getting used to the military life even harder. The language barrier and the first impressions amplified a negative attitude. Attempts were made to fix the problem by compiling rushed private handbooks for soldiers but this did not bring the solution.

By the content, wartime training remained much more modest when compared to the peacetime training. One of the problems was lack of rifles and because of that training was carried out sometimes without guns or with rifles not used later on. The main difference in wartime training was that it lasted for a very short time and that the lack of instructor cadres was even greater. Because of that in such a short period, it was not possible to carry out any additional training in Regimental units. Recruits in the reserve units were not taught how to use for example machine guns or skills of reconnaissance and because of that men had to learn all of this in their future units. The growing need of front for replacements shortened training even further. The wartime training of the Russian Army which lasted for a few months was not able to fill its goals and it did not create a sufficient habit of discipline in recruits. The war experience of Estonians also doesn't reflect a strong cohesion.

At the beginning of the Independence War, there was even greater pressure of time to the training due to the invading Bolsheviks. In the Estonian National Army, the Russian language was used according to the need and level of understanding, for example with the military terminology. The recruits had to learn on the battlefield the skills which they did not receive during the start of the Independence War due to the lack of training. There was no training at the beginning of the war and because of that, the habit of discipline, unit cohesion, and the conviction in survival had to be compensated in some other way.

One important factor which strengthened or weakened the combat effectiveness was leadership. The influence of officers as leaders reflected in the relationship of men and officers by showing the mutual trust and the authority of a leader. Officers were supposed to make soldiers carry out unwanted and risky tasks but it depended in addition to the official authority also on the personality of the officer and his ability to gain the trust of his men. In addition to the

professionalism gained through the military training and through the experience, the trust was gained by how much the officer took care of his soldiers and how he motivated better men by rewarding them.

There were fewer professional Estonian officers, who received pre-war training of 2-3 years, in both the First World War and the Independence War compared to the leaders trained in wartime. Soldiers did not trust the officer corps in the Russian Army because the officers separated themselves from the soldiers and thus the leaders with their weak authority were unable to control the lower ranks. During 1917, after the February Revolution, the authority of the officers decreased even further. Wartime training of the Russian Army and the Estonian National Army were comparable but unlike the lecturers and cadets of the First World War era ensign-schools, many of the soldiers and officers in the Independence War-era military school were with the war experience.

The military skills and good influence as leaders are evident in the Estonian wartime prepared officers due to many examples in the writings of soldiers. The officers of former Czar's Army were able to overcome previous inter-army conflicts. This was not an easy task because in the Estonian National Army they had to restore the authority which had decreased in the eyes of soldiers who had previously fought in the First World War and gain their trust. Part of this was made possible by the now common social background of peasants and the Estonian language of both soldiers and officer corps, which were good prerequisites for new trust in relations. In the Estonian Army, the inter-army relations of soldiers and officers became more trustful because through the understanding of officers the formerly known arrogant tone of leaders disappeared quickly. In both wars, the attitude of soldiers towards the officers depended on how the officer took care of his men but in the Estonian National Army gaining the trust of soldiers was more common. In the Independence War, the leaders showed much more interest in their men and treated them on a more intimate level. Because of that, the officers of the Estonian National Army were able to establish their authority.

Both soldiers and officers were motivated in two wars in the same way by rewarding or raised rank or just through praise. In the Estonian National Army there was no immediate system of awards but once it was created rewarding for battle heroics was now on much more equal grounds than in the Russian Army. Officers were also rewarded for their leadership skills.

The cohesion or dispersal of the armies was greatly influenced by the discipline because it helped to make soldiers fight against their will and made them understand the sense of duty

through shared responsibility. The habit of discipline was created by military training and it's clear that without the cohesion even strict military order alone could not keep the men together and make them act in unity.

Both in the Russian Army and the Estonian National Army, the same regulations were used for discipline. But in the First World War, it was not understood by some Estonians because of their little or no understanding in the Russian language. The language barrier made it difficult to understand the instructors who explained regulations but also repeating an order or to carry it out. The insufficient training of the Russian Army during both pre-war and wartime and other factors damaged the unity of the army and cohesion of units, and together with war's tedium all of this demoralized the Russian Army. Soldiers started to desert en masse, and for this reason the definition of desertion was changed in 1916, new harsher punishments were implemented and the court-martial was introduced. All of this did little good because the self-willed system of beatings carried out by the officers as a way of punishment increased the number of desertions. The collapse of the combat effectiveness of the Russian Army could not be stopped.

In the Independence War, the training of recruits was almost non-existent and because of that, the habit of discipline could not be formed. But unlike in the Russian Army, the soldiers and officer corps were more united, there was better understanding with each other and more trust. The important part in this was played by the changed attitude of officers towards their men and also shared activities and comradeship. The discipline had its problems also in the Estonian National Army but men preferred to remain silent about such matters in both wars. At the beginning of the Independence War, the court-martial system based also on the Russian military laws was introduced. But carrying out the justice remained as chaotic as in the First World War. However, there ain't any reflections of the existence of a self-willed system of physical punishments in the memoirs of the Independence War. The Estonian National Army used the disciplinary regulation of the Russian Army and created the project of a new regulation only by the Fall of 1919.

Combat morale could encourage or hinder the actions of soldiers on the battlefield, reflecting their mental and physical state. Group spirit and comradeship showed cohesion and trust and aided men to endure the shared difficulties. Combat morale was also influenced by the war's tedium. The influence of training and leadership in the Russian Army was not very positive on the combat morale because the officers separated themselves from soldiers and there was little mutual trust. Men were disturbed by the arrogant and unjust attitude of officer corps towards soldiers. Fighting in the Russian Army in the First World War left Estonian soldiers with mixed

feelings towards the goals of war but soon the general desire for peace spread among them, which in combination with the homesickness affected combat morale in a negative way. From the experience of Estonian soldiers, it appears that the group spirit and comradeship were weak in the Russian Army because of the influence of training and leadership caused combat morale to suffer.

The Russian Army spread the suspicious attitude of soldiers towards the high command but in the Independence War high command had a positive effect on the Estonian National Army. Estonians who received pre-war training of the officers had a critical role in this effect as the higher command. The effect of the Commander-in-Chief and through this to the unity of the army as a whole was now positive and this strengthened combat morale. Some units had their combat morale influenced by war's tedium, which was created by a desire for peace, homesickness, Bolshevik agitation and unwillingness to leave their home turf. An exception was fighting against the Germans and Landeswehr, which instead increased the combat morale of Estonians. High command was aware of these moods and took them into the account and because of that, the war's tedium did not become a problem which could ruin combat morale.

In the Estonian National Army, the officers were more interested in the well-being of their men and did not separate themselves from soldiers. In the Estonian National Army there were good prerequisites for a group spirit and because of that Estonian soldiers in the Independence War had much more cohesion compared to the First World War, which was evident by many more shared activities and from helping their brothers in arms in difficult situations. Shared difficulties and aid from brothers in arms raised combat morale. Dealing with war's tedium, a changed attitude of officers and the group spirit and comradeship in the Estonian National Army caused Estonian soldiers to have better combat morale than before.

Training of the Russian Army, which lasted for a longer period than in the Independence War, did not create the habit of discipline in Estonian soldiers. There was no cohesion between soldiers and officers which was amplified by the language barrier. In a mix of various factors war's tedium increased. In the Estonian National Army, men had much better prerequisites because of the shared language and sociocultural background for the development of group spirit and comradeship and this created combat morale. At the beginning of the Independence War recruits lacked training but because of better leadership and higher combat morale, they had combat effectiveness.

The future perspectives for research are protocols of court-martial sources because serious disciplinary infringements are not reflected in the writings of the soldiers. It is also possible to continue researching the war experience of Estonians on a national basis.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Toivo Kikkas**

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Võitlusvõime eesti sõdurite ja ohvitseride sõjakogemuses 1914-1920,

mille juhendajad on **Aigi Rahi-Tamm** ja **Ago Pajur**,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Toivo Kikkas

10.05.2020